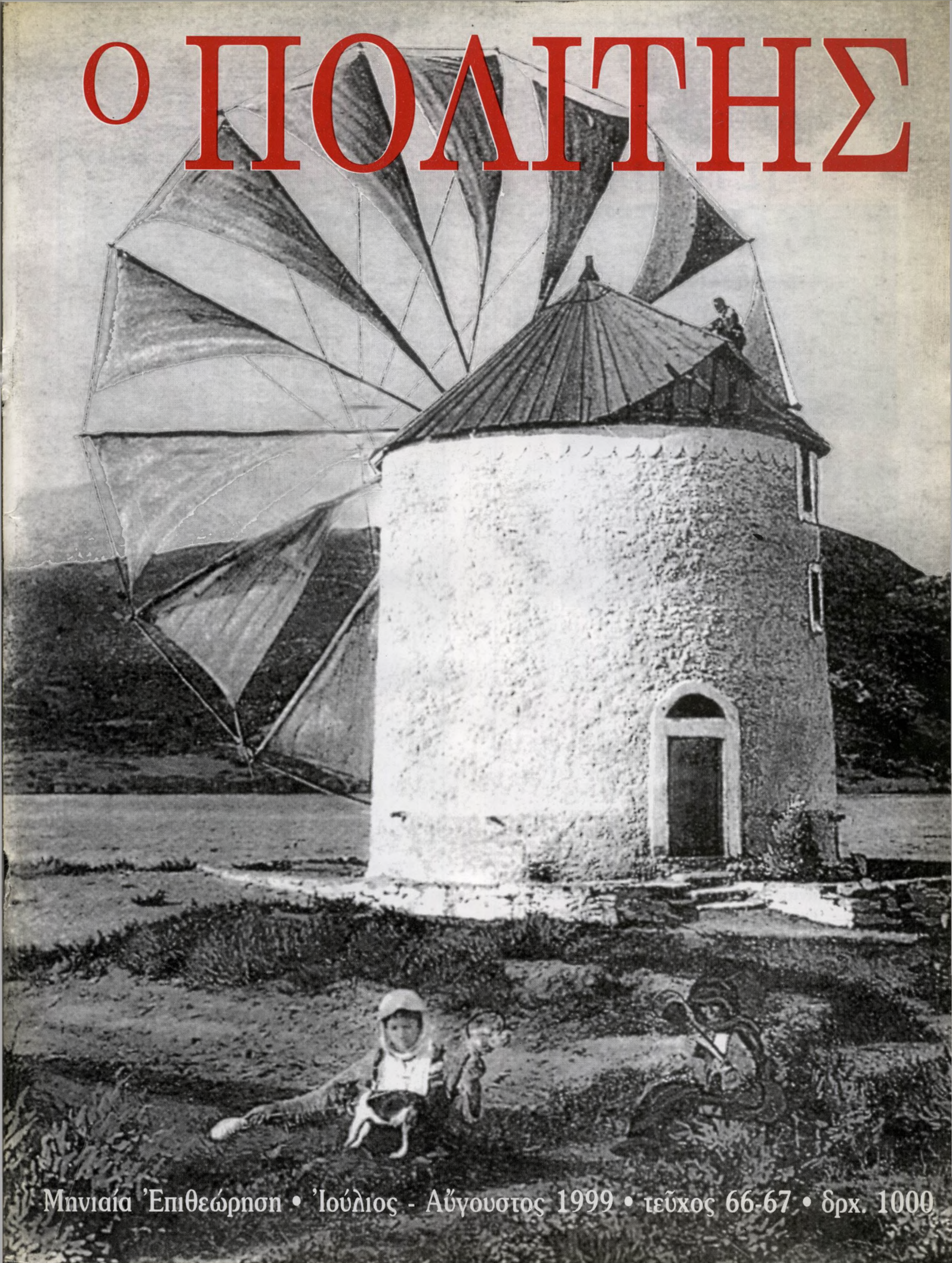

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιούλιος - Αύγουστος 1999 • τεύχος 66-67 • δρχ. 1000

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιούλιος - Αύγουστος 1999
τεύχος 66-67 • δρχ. 1000

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 10.000 δρχ.
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 5.000 δρχ.
Φοιτητική (12 τεύχη): 7.500 δρχ.
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 15.000 δρχ.

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 12.000 δρχ.

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 15.000 δρχ.

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα τής Ελλάδος
ύποκ. Πλατεία Μητροπόλεως 146
αριθ. λογ. 403988-23

ή
μέ ταχυδρομική έπιταγή
στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Κέκροπος 2 Άθήνα 10558
τηλ. 3239.645 • FAX 3227.706
Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχοῦ
Στυμφαλίας 8,
Περιστέρι, τηλ. 5719937

ΔΙΑ ΓΥΜΝΟΥ ΟΦΘΑΛΜΟΥ

Πάυλου Κλαυδιανού, Έπί ξύλου κρεμάμενοι.....	5
Άγγελου Έλεφάντη, Δέν υπάρχουν Τουρκοί στήν Ελλάδα;.....	8
Έλσας Λιαροπούλου, Έξετάσεις καί αποτελε- σματικότητα του εκπαιδευτικού μηχανισμού.....	10
Χαράλαμπου Γολέμη, Η έτήσια έκθεση του ΟΟΣΑ γιά την απασχόληση.....	13

ΑΡΘΡΑ - ΔΟΚΙΜΙΑ

Νίκου Θεοδοκά, Η Ευρώπη καί ο πόλεμος.....	16
Άλεξάντρ Ζηνόβιεφ, Γιατί επέστρεψα στή Ρωσία.....	20
Γιώργου Μαργαρίτη, Η Έπικαιρότητα του 20ου αιώνα.....	22
Ήλία Μαρκολέφα - Β. Κιντή, «Νά μή λέμε στόν έαυτό μας παραμύθια».....	26
Βασιλικής Γρηγοροπούλου, «Φύση» καί άγωγή στόν Ρουσσά.....	31
Μαρίας Στεφανοπούλου, Ο έξωτισμός, ή αίσθητική του διαφορετικού καί ή έσωτερική έμπειρία.....	37
Γιάνηννη Κουβαρά, Ο φιλέται(ε)ρος Λειβαδίτης....	48
Νεντίμ Γκιουρσέλ, Πασκεσέν. Τό μυθιστόρημα του Πορθητή.....	54

ΚΑΙ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΝΩΡΙΖΩ

Νίκου Μπάκα, Παλαμαϊκή Σχολή Έερας Πόλεως Μεσολογγίου.....	57
Κώστα Βούλγαρη, Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις.....	61

Ἐπί ξύλου κρεμάμενα, μακρὰ ἀπό σωματεῖα καί κόμματα

Ὅπως ὅλοι μας, ὑποθέτω, εἶχα καί ἐγώ ἀρκετές ἐνδείξεις, σχεδόν ἀποδείξεις, ὅτι ἡ ξενοφοβία εἶχε προχωρήσει πολύ τόν τελευταῖο καιρό στό κοινωνικό σῶμα. Ὅμως τό περιστατικό, στό μπλοκαρισμένο λεωφορεῖο πρῶι - πρῶι στόν κεντρικό δρόμο τοῦ Μπραχαμίου ὅπως μοῦ τό διηγήθηκε μιά φίλη ἀπό τό νησάκι Ἐξαμίλια, ἀπέναντι ἀπό τίς νοτιότατες ἀκτές της Ἀλβανίας, δέν ἄφηνε κανένα περιθώριο γιά αὐταπάτες. «Ὅλοι ὅσοι εἶναι ξένοι», εἶπαν οἱ ἀστυνομικοί, «νά κατέβουν ἀμέσως κάτω». Καί κανεῖς ἀπό τους συνεπιβάτες τους δέν βρέθηκε νά διαμαρτυρηθεῖ. Ἀντίθετα, μάλιστα μερικοί ἐπικρότησαν...

Ἡ παρέμβαση ὕστερα ἀπό λίγες μέρες τοῦ ἴδιου τοῦ πρωθυπουργοῦ πού συνέδεσε ἐπίσης τούς οικονομικούς μετανάστες μέ τήν ἐγκληματικότητα, ὅπως καί αὐτή του Προέδρου της Γ.Σ.Ε.Ε. πού τούς συνέδεσε εὐθέως μέ τήν ἀνεργία — ὡς τώρα τό ὑποστήριζαν μόνο ὑπουργοί — δέν νομίζω ὅτι ἦταν κάτι τό ἀναπάντεχο. Ἀπλῶς ἀποκάλυψε μέ πολύ ἄμεσο τρόπο τό γεγονός ὅτι ἡ πλειοψηφία τῶν πολιτῶν σήμερα ἐπικοινωνεῖ καί λειτουργεῖ ἀρμονικά μέ τήν ἐπιπόλαια ρατσιστική πολιτική καί συνδικαλιστική ἡγεσία του. Ἐπιπόλαιη, βεβαίως, δέν σημαίνει καί λιγότερο ἐπικίνδυνη.

Ὅλες τίς μέρες τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ λεωφορείου ἀπό τό Πολύκαστρο στήν Φλώρινα, πού ὀλόκληρο τό ἔθνος βρέθηκε ὑπό τήν ἐμπειρῆ καθοδήγησή τῶν συναδέλφων τοῦ ἀστυνομικοῦ ρεπορτάζ, ὅπου πληροφορηθήκαμε ἀπό τήν Αὐγή καί τόν Ρίζοσπάστη ταυτόχρονα — γιά νά μήν σοῦ μείνει κανένα σπουδαῖο περιθώριο νά ἀναπνεύσεις — ὅτι δημιουργήσε αἶσθημα ἀνακούφισης ἢ δολοφονία τοῦ ἐξουδετερωμένου 23χρονοῦ Ἀλβανοῦ, ἐγώ θυμόμουν καί παλιές ιστορίες. Παλιές ιστορίες γιά μετανάστες ἐπίσης, κάπου στό 1910 ἢ 1920 στήν Ἀμερική, πού ὅπως τώρα μπορῶ νά τίς ἀνασυνθέσω, δέν πρέπει νά διέφεραν καί τόσο πολύ ἀπό ὅσα συμβαίνουν σήμερα γύρω μας. Ἦταν καί ἐκεῖνοι ξένοι, Ἕλληνες κλέφτες πού ἀφοῦ ἔστρωσαν ἑκατοντάδες χιλιάδες χιλιόμετρα γραμμές τοῦ τρένου καί ἔβγαλαν βουνά τό κάρβουνο ἀπό τά σπλάχνα της γῆς, μιά ὡραία πρῶια ἐμποδίστηκαν νά πᾶνε στήν ἔστω καί φτηνά πληρωμένη δουλειά τους γιατί ἡ κρίση εἶχε ξεκινήσει. Οἱ νεκροί δέν ἦταν λίγοι ἔνθεν καί ἔνθεν.

Πᾶμε καί στήν Ἑλλάδα πρὸς μιά τέτοια μορφή σχέσεων μέ τούς οικονομικούς μετανάστες; Ἄγνωστο πρὸς τό παρόν. Νά σημειώσουμε μόνο ὅτι ἡ ὕφεση πού θά διαδεχθεῖ τήν πρώτη περίοδο της συμμετοχῆς στήν ΟΝΕ, ἴσως ἀποτελέσει τή χρονική στιγμή πού τέτοια φαινόμενα θά εἶναι ἐκτεταμένα. Καί ἂν ζοῦμε ὅλοι τό κυνήγι τῶν οικονομικῶν μεταναστῶν γιά λόγους ρατσιστικούς ἀλλά κυρίως γιατί ἔτσι ἡ κυβέρνηση προσδοκᾷ ὅτι θά ξαναπιᾶσει ἐπαφή μέ ἕνα τμήμα ἀπό τούς ψηφοφόρους πού ἔχασε, τότε θά εἴμαστε μάρτυρες μιᾶς ἐπιθετικότητας πού ὁμοιά της δέν ἔχουμε ζήσει ποτέ στήν Ἑλλάδα.

Ποιά ὅμως εἶναι ἡ οικονομική διάσταση τῶν οικονομικῶν μεταναστῶν συνολικά καί πῶς μπορεῖ νά προσεγγισθεῖ; Μέ κίνδυνο νά παρεξηγηθεῖ κανεῖς ὅτι τούτη τήν ὥρα πού ἡ ἀγανάκτηση καί ἡ πίκρα δέν ἔχει ὅρια καί πού πρέπει ὅλο νά καταδικάζουμε ἀπό θέση ἀρχῆς τό ρατσισμό, παρά μιά παρουσίαση μερικῶν πτυχῶν ἀπό τήν «πολιτική οἰκονο-

μία» τοῦ ζητήματος οικονομικοί μετανάστες, ἐν τούτοις νομίζω ὅτι θά εἶναι χρήσιμη. Ἐάν τήν ἐπιχειρήσουμε, λοιπόν:

Πρῶτον, οἱ σχέσεις ἀνεργίας καί οικονομικῶν μεταναστῶν. Ἐνα μικρό ἀρθράκι στήν Αὐγή τήν Τετάρτη 14 Ἰουλίου τοῦ Ἡλία Ἰωακείμογλου δέν ἀφήνει καμμία ἀμφιβολία. Ἡ ἐργασία τῶν μεταναστῶν εἶναι ἕνας φθηνός πλουτοπαραγωγικός πόρος, ὁ ὁποῖος συμβάλλοντας στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οικονομίας ὑπερκαλύπτει καί τόν ἀριθμό τῶν θέσεων ἀπασχόλησης πού καταλαμβάνουν οἱ μετανάστες καί σέ διαφορετική περίπτωση θά καταλάμβαναν Ἕλληνες. Γιά τίς ἄλλες θέσεις πού καταλαμβάνουν οἱ μετανάστες καί κανεῖς Ἕλληνας δέν διεκδικεῖ δέν γεννᾶται ζήτημα παρά γιά τούς ἀνόητους ἐκ τῶν ρατσιστῶν.

Δεύτερον, τό Ἀκαθάριστο Ἐγχώριο Προϊόν καί οἱ οικονομικοί μετανάστες. Ἀσφαλῶς ὑπάρχει μία ἄμεση καί εὐθεία συμβολή τους στή δημιουργία τοῦ ΑΕΠ, ὅπως κάθε ἄλλου. Δέν θά πρέπει ὅμως νά μήν σημειωθεῖ μιᾶ εἰδική λειτουργία τους σ' αὐτή τή διαδικασία καθῶς συμμετέχουν μαζικά στήν ὀλοκλήρωση τοῦ ΑΕΠ, στή συλλογή του καί γενικότερα τήν ἐπιμέλειά του. Ὁ γεωργικός τομέας εἶναι χαρακτηριστικός. Ἰσχυρίζομαι δηλαδή ὅτι ἡ ἀπουσία τῶν οικονομικῶν μεταναστῶν δέν θά σήμαινε ἕνα μείον κατά τό μέγεθος τους ἀλλά ἕνα μείον πολύ μεγαλύτερο καθῶς ὀλόκληροι παραγωγικοί τομεῖς δέν θά λειτουργοῦσαν ἀπλῶς σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο, ἀλλά δέν θά λειτουργοῦσαν σχεδόν καθόλου.

Τρίτον, οἱ σχέσεις οικονομικῶν μεταναστῶν καί κριτηρίων Μάαστριχτ. Τό ἐργατικό δυναμικό τῆς χώρας εἶναι περίπου 4,5 ἑκατομμύρια. Οἱ ἐγγεγραμμένοι μετανάστες εἶναι ἀντίστοιχα περίπου 370.000, οἱ κανονικά ἐνσωματωμένοι στήν παραγωγή εἶναι περίπου 100.000 ἐνῶ οἱ καθιονδῆποτε τρόπο ἐργαζόμενοι μέσα σέ ἕνα χρόνο ὑπολογίζονται σέ 1 ἑκατομμύριο. Ἐάν τό ἐργατικό κόστος ὑπολογίζεται ἐπίσημως ὅτι αὐξήθηκε 1,5% σέ ἕνα ἔτος, τότε στήν πραγματικότητα, μέ δεδομένο ὅτι αὐτό τό ποσοστό προκύπτει μόνο ἀπό τό ἐπίσημο ἐργατικό δυναμικό καί τίς κανονικές συλλογικές συμβάσεις ἐργασίας, ἡ ἀληθῆς αὐξηση κόστους ἐργασίας πού προκύπτει καί ἀπό τό ἄθλια φθινό καί ἀνασφάλιστο μεροκάματο τῶν μεταναστῶν καί πού λειτουργεῖ τελικά ἡ πραγματική ἐλληνική οικονομία, δέν εἶναι κἄν 1%! Τί γίνεται τό προϊόν αὐτῆς τῆς ὑπεραξίας ἢ σωστότερα τῆς ὑπεραξίας στό τετράγωνο; Μά κέρδη. Προσοχή δέ. Δέν πρόκειται γιά τά «νόμιμα» κέρδη πού εἶναι πολύ ὑψηλά καί γιά τά ὅποια φωνάζει ὁ κ. Λ. Παπαδημος. Ὁ κ. Διοικητής φωνάζει γιατί γνωρίζει τήν ὑπαρξη καί τῶν ἀθέατων κερδῶν πού μόλις τώρα ἐντοπίσαμε. Τό ἀναφέρει μάλιστα ἐνίοτε καί στίς ἐτήσιες ἐκθέσεις του, ὅταν σχολιάζει τήν, ὅπως λέει, παρατηρούμενη ἀκαμψία τῶν τιμῶν. Πράγματι, τό δεύτερο στό ὅποιο μετασχηματίζεται ἡ διπλή ὑπηρεσία των μεταναστῶν εἶναι πτώση του πληθωρισμοῦ. Ὁ ρυθμός του δείκτη τιμῶν χονδρικής εἶναι στό 0% ἐνῶ ὁ της λιανικῆς στό 2,1%. Χωρίς τους οικονομικούς μετανάστες — δέν εἶναι καθόλου ὑπερβολή — ὁ Πρωθυπουργός μας πού τώρα τούς συκοφαντεῖ σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τόν πληθωρισμό, θά κοίταζε τήν ΟΝΕ μέ τό... μακαρόνι. Ἐάν μπορούσε βεβαίως νά βρεῖ ἄλλο ρόλο ὡς Πρωθυπουργός, ἐκτός ἀπό τήν παρακολούθηση τῆς πορείας πρὸς τήν ΟΝΕ.

Τέταρτον, συνεχίζοντας τόν προηγούμενο συλλογισμό, δέν εἶναι μόνο ὁ πληθωρισμός. Ἦδη ανέφερα τόν αὐξημένο ρυθμό τοῦ ΑΕΠ, γεγονός τό ὁποῖο ὀδηγεῖ σέ αὐξημένα ἔσοδα ἀπό φόρους, αὐξημένη ζήτηση, προσφορά νέων θέσεων ἀπασχόλησης, αὐξημένα κέρδη, αὐξημένες ἐξαγωγές, αισιόδοξο κλίμα στό Χρηματιστήριο κ.τ.λ. κ.τ.λ. Ἐάν δέ ἡ δημοσία διοίκηση – συγκεκριμένα ὁ ΟΑΕΔ – ἦταν λιγότερο ἀνίκανη καί οἱ τῆς κυβέρνησης λιγότερο ρατσιστόφοβοι ἢ ξενόφοβοι, ἤδη τό ΙΚΑ καί ὁ ΟΓΑ θά εἶχαν ἀρχίσει νά εἰσπράττουν ἑκατοντάδες δις δραχμές ἀπό τίς εἰσφορές των μεταναστῶν. Μή προβλέποντας αὐτή τήν – μέ τή συμβολή της – κωμικοτραγική ἐξέλιξη, ἡ κυβέρνηση ἐπίσημως ἔχει ἐνημερώσει γιά τίς αὐξημένες ἀσφαλιστικές εἰσφορές τά Δ.Ν.Τ., ΟΟΣΑ, Ε.Ε. καί ἐνδεχομένως καί τό... ΝΑΤΟ. Τώρα τί θά πεῖ σ' ὄλους αὐτούς;

Αὐτή ἡ ἐπιχειρηματολογία ἔχει – μέ ἕνα εἶδος ἱκανοποίησης – δοκιμαστεῖ σέ συζητήσεις μέ ἀρμόδιους παράγοντες, οἱ ὁποῖοι ἀπό τή θέση τους εἶναι ὑποχρεωμένοι νά συζητοῦν οἰκονομικά ζητήματα μέ οἰκονομικούς ὑπουργούς ἢ καί τόν ἴδιο τόν Πρωθυπουργό. Συμφώνησαν πλήρως μὴν μπορώντας καί ἐκεῖνοι νά ἐρμηνεύσουν τουλάχιστον τίς «ἐπιχειρήσεις σκούπα» πού τίς χρωμάτιζαν μέ ἐνδιαφέροντες προσδιορισμούς. Αὐτό ὅμως δέν σημαίνει σχεδόν τίποτε, διότι ἡ ἀστική μας τάξη οὐδέποτε, σέ τελευταία ἀνάλυση, μπόρεσε νά ἀποσαφηνίσει τίς ἀπόψεις της, ἔστω κατά τά συμφέροντά της.

Τί κάνουν οἱ ἀριστεροί, λοιπόν καί οἱ οἰκολόγοι καί ὅσοι, τέλος πάντων, δέν ἀνέχονται τόν κρατικό ρατσισμό; Καί ἐγώ προφανῶς δέν ξέρω. Ἀλλά εἶμαι σίγουρος ὅτι ὅσο φλογερά ἄρθρα καί ἄν γράψουμε, ὅσες διαδηλώσεις καί ἄν κάνουμε μέ ἀφηρημένα συνθήματα ὑπέρ των δικαιωμάτων των μεταναστῶν καί ἀναθέματα κατά του ρατσισμού, δέν θά κάνουμε τίποτε, ἄν:

α. Δέν γίνει πρῶτο μας καθήκον ἡ πολιτική ὄχι ἀπλῶς ἡ συνδικαλιστική ὀργάνωση των οἰκονομικῶν μεταναστῶν. Νά ἀρχίσει στ' ἀλήθεια ὁ ἀγώνας.

β. Δέν εἶναι μέσα στήν πρώτη δυάδα των συνθημάτων μας ἡ ἴση ἀμοιβή γιά ἴση ἐργασία, δικαίωμα στήν ἀσφάλιση, στήν ἄδεια κ.λπ. γιά τούς μετανάστες. (Προσοχή: ὄχι ὀδηγούμενοι ἀπό ἀμυντικά ἀνακλαστικά περὶ «ἀνταγωνιστικότητας» πού δυστυχῶς συναντᾶ κανεὶς τόσο στήν ἀνανεωτική ὅσο καί στήν παραδοσιακή ἀριστερά).

Ἔχουμε ἀργήσει πολύ. Τό πρῶτο, ἐξ ὅσων γνωρίζω, ἄρθρο πού γράφτηκε καί ἔθετε μέ σαφήνεια τό καθοριστικό γεγονός ὅτι ἡ ἐλληνική οἰκονομία τῆ δεκαετία του 1990 καί στή νέα της φάση ἀνοικοδόμησης θά στηριζόταν ἀποφασιστικά στό νέο της πλουτοπαραγωγικό πόρο, τούς μετανάστες, πού θά ἐκμεταλλεύονταν ἀγρίως, γράφτηκε πρὶν 7 χρόνια, στήν «Ἐποχή». Τό ἔγραψε ὁ μὴ οἰκονομολόγος Ἐλεφάντης, μέ ἐλάχιστα τότε στοιχεία. Ἀλλά γενικῶς ἡ Ἀριστερά εἶχε ἄλλες δουλειές ὅλα αὐτά τά χρόνια. Σημαντικότερες...

Τελειώνοντας αὐτό τό σημείωμα, θέλω νά ξαναγυρίσω στήν ἀρχή: στίς μνημες πού ἀνέφερα ἀπό τίς ἱστορίες πού ἀκουγα μικρός ἀπό Ἑλληνες μετανάστες στίς δεκαετίες 1910 καί 1920, πού σχεδόν γέροι πιά τίς ἔλεγαν καί τίς ξανάλεγαν. Ὑπάρχει μιά μεγάλη διαφορά σέ ὅ,τι συμβαίνει σήμερα. Διότι τουλάχιστον ἕνα μέρος αὐτῶν των μεταναστῶν τότε, ἄν καί παιδιά φτωχῶν ἀγροτικῶν κατά κανόνα νοικοκυριῶν, ὡς ξένοι ἐπὶ ξύλου κρε-

μάμενοι ἀποζήτησαν, ὅταν δέν στράφηκαν στόν ὑπόκοσμο ἢ δέν ἔβαλαν στόχο νά γίνου πλούσιοι πάση θυσία, προσπάθησαν νά βροῦν κάλυψη στά σωματεῖα. Καί ἀγόρασαν καί μαρξιστικά βιβλία. Καί πῆγαν στό δικαστήριο ὡς ἀπεργοί, μέ γραμμή τοῦ συνδικάτου ἀσφαλῶς, νά παρακολουθήσουν τή δική τοῦ Σάκκο καί Βεντζέτι καί νά συμπαρασταθοῦν. Ὁργανώθηκαν καί σέ ἀριστερές ἀμερικανικές ὀργανώσεις, ἄγνωστο ἂν ἦταν τοῦ Κ.Κ., τροτσκιστικές ἢ Ἴταλῶν ἀναρχικῶν. Καί μὴν τά παίρνομε γι' ἀστεῖο ὅλα αὐτά ἢ ξεπερασμένα. Μερικοί ἀπό ἐμᾶς, ἐξ ἄλλου εἴμαστε ὡς ἀριστεροί, παιδιά καί ἐγγόνια αὐτῶν τῶν μεταναστῶν πού τήν προστασία τους ἀπό τόν ρατσισμό δέν τήν ἀποζήτησαν ὡς φαίνεται σέ κάποιο ἀντιρατσιστικό φεστιβάλ, ἀλλά στά συνδικάτα, στά ἀριστερά κόμματα.

Παῦλος Κλαυδιανός

Δέν ὑπάρχουν Τοῦρκοι στήν Ἑλλάδα;

«Ἄνιστόρητο» χαρακτήρισαν ὁ κ. Τσοχατζόπουλος καί ὁ κυβερνητικός ἐκπρόσωπος τό αἴτημα τῶν τριῶν μειονοτικῶν βουλευτῶν Μουσταφά Μουσταφά (ΣΥΝ), Γκαλίπ Γκαλίπ (ΠΑΣΟΚ), Μπιρόλ Ἀκίφογλου (ΝΔ) καί μειονοτικῶν μὴ κυβερνητικῶν ὀργανώσεων ἀπό τή Θράκη πού ζήτησαν νά ἀναγνωρισθεῖ ἡ μουσουλμανική μειονότητα ὡς Τουρκική, νά ἀναγνωρισθεῖ ἐπίσης ἡ ὑπαρξη (σλαβο)μακεδονικῆς μειονότητας. Ἄνιστόρητο αἴτημα, ἀλλά γιατί; Οἱ ἄνθρωποι αὐτοί καί συμπολίτες μας δέν ἀνήκουν σέ καμιά ἐθνότητα; Διότι «μουσουλμάνος» εἶναι θρησκευτική ιδιότητα κι ὄχι ἐθνική. Ἡ μήπως τό ἱστορικῶς ὀρθόν εἶναι ὅτι ἀνήκουν στήν ἐλληνική ἐθνότητα; Ὁ κ. Μητσοτάκης κάποτε τούς εἶχε ὀνομάσει «Τουρκογενεῖς», προσπαθώντας νά μπαλώσει κάπως τά πράγματα. Ἀλλά γενικῶς, κόμματα, κράτος καί κοινή γνώμη κρυβόμαστε πίσω ἀπό τό δάκτυλό μας. Διότι ὁ καθένας ξέρεי ὅτι οἱ μουσουλμάνοι τῆς Θράκης εἶναι μὲν Ἑλληνες πολίτες, ὑπήκοοι τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους μέ ἴδια δικαιώματα καί ὑποχρεώσεις μέ ὅλους τούς ἄλλους Ἑλληνες πολίτες, ὅμως, ἀπό ἐθνοτική ἄποψη διαφέρουν. Ἀπό θρησκευτική ἄποψη στή συντριπτική τους πλειοψηφία εἶναι μουσουλμάνοι. Ὡστόσο ἄλλοι εἶναι Πομάκοι, οἱ πολλοί εἶναι Τοῦρκοι καί ὀρισμένοι εἶναι Τσιγγάνοι (μουσουλμάνοι). Ἡ γλώσσα τους εἶναι ἀντίστοιχα πομάκινη, τουρκική, τσιγγάνικη καί ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον διεκδικοῦν τήν ἐθνοτική τους ιδιαιτερότητα. Τί τό ἀνιστόρητο ὑπάρχει σέ ὅλα αὐτά; Ἐκτός κι ἂν ἀνιστόρητο σημαίνει ὅ,τι δέν ἀρέσει στήν κυρίαρχη (καί ἐθνικιστική) ἄποψη.

Βέβαια, ἡ συνθήκη τῆς Λωζάνης τούς χαρακτηρίζει «μουσουλμάνους» καί τούς ἀναγνωρίζει μιά σειρά δικαιωμάτων ὡς μουσουλμάνους. Ἐφόσον ὅμως ἐπιθυμοῦν νά ἔχουν ἐκτός ἀπό θρησκευτική καί ἐθνοτική ταυτότητα τό ἐλληνικό κράτος ἀναγνωρίζοντας αὐτή τήν ταυτότητα δέν παραβιάζει τή συνθήκη τῆς Λωζάνης ἀλλά ἀντίθετα συμμορφώνεται μέ τήν ἀρχή τοῦ αὐτοπροσδιορισμοῦ τῶν μειονοτήτων, σύμφωνα μέ τούς ὅρους τοῦ ΟΑ-ΣΕ τούς ὁποίους ἡ Ἑλλάδα ἔχει προσυπογράψει. Αὐτό ἀκριβῶς ζήτησαν οἱ τρεῖς βουλευτές: ἡ Ἑλλάδα νά ἐπικυρώσει τή Σύμβαση - Πλαίσιο γιά τήν προστασία τῶν Ἐθνι-

Δήλωση του Μουσταφᾶ Μουσταφᾶ

«Δέν ἔλαβα καί δέν λαμβάνω μέρος ποτέ, οὔτε συμφώνησα οὔτε ταυτίστηκα μέ προσπάθειες πού ἀποσκοποῦν στήν ἐμπλοκή τῶν ὑπαρκτῶν μειονοτικῶν προβλημάτων σέ ἀποσταθεροποιητικές κινήσεις, σέ υποκινήσεις, σέ γενικότερα σχέδια.

Οἱ ἀπόψεις καί οἱ θέσεις μου, ἡ μέχρι τώρα διαδρομή μου γιά τά ζητήματα τῶν μειονοτήτων, τῶν δικαιωμάτων ἦταν καί εἶναι στάση ἀρχῆς καί δέν ἐπιτρέπουν σέ κανέναν νά μέ ἀθροίζει μέ ἀπόψεις πού δέν εἶχα ποτέ σχέση».

κῶν Μειονοτήτων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης, χωρίς καμιά περιοριστική δήλωση γιά τήν ἐφαρμογή της.

Μέ βάση τά παραπάνω, πού δέν ἐπιδέχονται καμιά πραγματολογική ἀμφισβήτηση, δέν θά ὑπῆρχε τίποτε τό ἐπιλήψιμο καί ἐθνικῶς «ἐνδοτικό» ἂν ἡ Ἑλλάδα ἐφάρμοζε τή Σύμβαση - Πλαίσιο γιά τήν προστασία των μειονοτήτων. Ἀντίθετα, θά ἦταν ἀπόδειξη ὅτι σέβεται τήν ὑπογραφή της, ἀπόδειξη δημοκρατικοῦ φρονήματος καί οὐσιαστικῆς προστασίας τῶν μειονοτήτων.

Ὅλοι, βέβαια, μέ ἀκραία περίπτωση τόν κ. Σαμαρά, καί τό ΠΑΣΟΚ καί ἡ Ν.Δ. καί τό ΔΗΚΙ ὑπαινίχτηκαν «κινήσεις ἀποσταθεροποίησης τῆς περιοχῆς, δάκτυλο τουρκικό πίσω ἀπό τήν ἐνέργεια τῶν τριῶν βουλευτῶν, ἐνώ τό ΚΚΕ «τούς συνιστᾶ προσοχή», διότι οἱ κυρίαρχοι κύκλοι της Ε.Ε. καί του ΝΑΤΟ ἐπιχειροῦν νά ἀξιοποιήσουν τά δικαιώματα αὐτά γιά ἀπόσχιση καί μάλιστα χωρίς νά τό καταλαβαίνουν οἱ μειονότητες». Ἡ συλλογιστική αὐτή θέλει νά εἶναι ἀτράνταχη: πρῶτα ἀναγνώριση της μειονότητας, ὕστερα αἴτημα ἀπόσχισης, ἀνεξαρτητοποίηση, τέλος ἔνωση μέ τήν Τουρκία καί τή χάσασμα τῆς Θράκης. Ὅπερ ἔδει δεῖξαι. Λές καί ἡ ἐποχή μας τίποτε δέν μᾶς διδάξε. Γιατί τά ἀποσχιστικά κινήματα ἀρχίζουν ὅταν ὑπάρχει καταπίεση τῶν μειονοτήτων κι ὄχι ὅταν ἀναγνωρίζονται καί προστατεύονται τά δικαιώματά τους. Ὅσο δέ γιά τόν ΣΥΝ, πού ἐξέφρασε τήν ἀντίθεσή του στή δημόσια ἔκκληση τῶν τριῶν βουλευτῶν ἐνῶ τονίζει «τήν ἀνάγκη σεβασμοῦ τῶν μειονοτικῶν δικαιωμάτων στό πλαίσιο τοῦ διεθνοῦς δικαίου καί τῶν διεθνῶν συνθηκῶν» στήριξε τήν ἀποδοκιμασία του στό ἐπιχείρημα ὅτι εἶναι ἀντίθετος «σέ κάθε ἐνέργεια ἀναθεώρησης τῶν διεθνῶν συνθηκῶν». Τή συνθήκη τῆς Λωζάνης ἐν προκειμένω. Δηλαδή ἂν ἡ Ἑλλάδα ἀναγνώριζε τή μουσουλμανική μειονότητα ὡς τουρκική ἢ Τουρκία θά ἔβαζε τίς φωνές, θά ἐκμεταλλεῖτο τό γεγονός καταγγέλλοντάς το ὡς μονομερῆ ἐκ μέρους της Ἑλλάδος κατάργηση της συνθήκης της Λωζάνης, ὅποτε θά μπορούσε νά διεκδικήσει νησιά στό Αἰγαῖο κ.λπ. κ.λπ. Δέν εἶναι σοβαρά αὐτά τά πράγματα, τή στιγμή μάλιστα πού πράγματι σέ πολλά ζητήματα ὁ ΣΥΝ ἔχει ἐπιδειξει ἔμπρακτα ἀντιεθνικιστική στάση.

Ὅσο γιά τή σλαβομακεδονική μειονότητα, πού τό ἐλληνικό κράτος διατείνεται ὅτι δέν ὑπάρχει, δέν ἔχει παρά νά θέσει τό ἐρώτημα γιά νά ἀπαντήσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἂν ὑπάρχουν ἢ δέν ὑπάρχουν καί ἂν θέλουν νά εἶναι μειονότητα. Ἀπ' ὅ,τι ξέρω, τό ἐλληνικό κράτος ἔχει ἀπό τό 1951 νά ἀπογράψει, στό πλαίσιο των ἐπίσημων ἀπογραφῶν, τους σλαβόφωνους. Ὡς τό 1951 ὑπῆρχαν ἔπαψαν ἔκτοτε νά ὑπάρχουν; Κι ἂν ἀποδειχθεῖ ὅτι ὑπάρχουν δέκα ἢ εἴκοσι ἢ τριάντα χιλιάδες αὐτοπροσδιοριζόμενοι ὡς «μακεδόνες» τί ἔγινε; Θά χάσουμε τή Θεσσαλονίκη ἢ δέν ἐμπιστευόμαστε τά δύο ἑκατομμύρια Ἑλληνες κατοίκους της ἐλληνικῆς Μακεδονίας; Διότι ἡ ἐλληνική Μακεδονία εἶναι ἐλληνική ὄχι γιατί ὁ ἀπόστολος Παῦλος ξεμπαρκάρισε κάποτε στή Χαλκιδική ἀλλά γιατί κατοικεῖται ἀπό δύο ἑκατομμύρια Ἑλληνες. Οἱ μειονότητες εἶναι μιά πραγματικότητα εἴτε ἀρέσουν εἴτε δέν ἀρέσουν στούς ἀκραίους ἐθνικούς. Δέν ἀπειλοῦν τή συνοχή καί τήν ἑδαφική ἀκεραιότητα της Ἑλλάδας. Ἡ ἐθνικιστική μισαλλοδοξία εἶναι τό πρόβλημα πού δέν θέλει νά παραδεχθεῖ τό αὐταπόδεικτο: ὅτι στήν Ἑλλάδα ὑπάρχουν Τούρκοι μειονοτικοί, Πομάκοι, Τσιγγάνοι κι ὄχι ἀπλῶς «μουσουλμάνοι».

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἐξετάσεις καί ἀποτελεσματικότητά τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ

Φέτος ἡ σχολική χρονιά ὑπῆρξε ιδιαίτερα δύσκολη. Τό λύκειο ἔχασε τήν αὐτονομία του καί προσαρτήθηκε στό Πανεπιστήμιο ὡς ἡ βαθμίδα ἐκείνη στήν ὁποία γίνεται ἕνα συνεχές ξεδιάλεγμα τῶν μαθητῶν πού τελικά θά φοιτήσουν σέ αὐτό. Ἡ δευτέρα λυκείου ἦταν γιά πρώτη φορά ἡ τάξη πού δοκιμάστηκε. Δεκατέσσερα μαθήματα σέ δεκατέσσερες ἐργάσιμες ἡμέρες, ἐξαιρουμένων τῶν ἐπαναληπτικῶν καί βελτιωτικῶν διαγωνισμάτων στή διάρκεια τῆς σχολικῆς χρονιάς ἀπό τά ὁποῖα ἄλλωστε προέκυπτε κυρίως καί ἡ βαθμολογία τῶν μαθητῶν. Ἡ δοκιμασία τοῦ τέλους καί τά θέματα σέ Πανελλήνιο ἐπίπεδο γιά τήν καλύτερη καί δικαιότερη κρίση.

Προσωπικά φοβᾶμαι πώς ἐκτός ἀπό τήν ἀνακούφιση πού προκάλεσε ἡ λήξη τῶν ἐξετάσεων στούς ἄμεσα ἐμπλεκόμενους καί κάποια ἐπιδερμικά ἀναπόφευκτα σχόλια, δέν ἄφησαν πίσω τους τίποτα ἄλλο. Ἴσως βέβαια φέτος τά σχόλια νά ἦταν περισσότερα ἀπό ἄλλες χρονιές καί ἡ ἀγωνία μεγαλύτερη ὅμως ἐκτός ἀπό αὐτή τήν ποσοτική διαφορά οἱ ἀντιδράσεις δέν ἦταν ἐπί τῆς οὐσίας, πιθανόν γιατί ἀκόμη δέν ἔχει φανεῖ σέ ὅλη του τή διάσταση ὁ βαθμός τῆς ἀποτυχίας τῶν μαθητῶν καί ἡ ἀναποτελεσματικότητα τῆς «νέας» ἐκπαιδευτικῆς πρότασης, ἡ ὁποία στό κάτω κάτω κρίθηκε στίς ἐξετάσεις. Βέβαια ἐμεῖς πού διορθώσαμε τά γραπτά τῶν μαθητῶν τῆς β' λυκείου καί ἔχουμε σαφῆ εἰκόνα τῆς ἐπίδοσής τους μπορούμε νά μιλήσουμε γιά ἀποτυχία καί νά ἀναζητήσουμε τά αἷτια τῆς μεγάλης ἀδυναμίας τῶν παιδιῶν νά ἀνταποκριθοῦν, φαινομενικά τουλάχιστον, καί στά πλέον στοιχειώδη ἐρωτήματα. Ἐγώ πάντως γιά πρώτη φορά βρέθηκα νά διορθώνω γραπτά τῶν ὁποίων ἡ ἀνεπάρκεια θά μπορούσε νά μέ κάνει νά ὑποθέσω πώς βρίσκομαι μπροστά σέ μιά γενιά παιδιῶν πού σχεδόν τά μισά ἔχουν μαθησιακά προβλήματα ἢ ἀδυνατοῦν νά κάνουν ὑποτυπώδεις συλλογισμούς πού δέν ἀπαιτοῦν τίποτε περισσότερο ἀπό τόν κοινό νοῦ. Τέτοια κακογραφία, ἀνορθογραφία, λογικά ἄλματα, ἀνοησία, βαρβαρισμούς, νεολογισμούς, ἀκυριολεξίες, καί τό κυριότερο, ἔλλειψη ἐπαφῆς μέ τήν πραγματικότητα, συνάντησα.

Ὅμως, εὐτυχῶς, εἶμαι καθηγήτρια τάξης καί μπορῶ νά βεβαιώσω πώς, ἀντίθετα μέ τήν ἐφιαλτική εἰκόνα πού μᾶς δίνουν τά γραπτά τῶν πανελλαδικῶν, πανελληνίων, καί ὅπως συνηθίζουν κατά ἐποχές νά ὀνομάζονται, τά παιδιά εἶναι ἔξυπνα, εὐαίσθητα, ἀνήσυχτα, προβληματισμένα, ἐπαρκεῖς ὅσο καί ἀγωνιώδεις συνομιλητές καί κοινωνοί τῶν προβλημάτων. Ποῦ λοιπόν ὀφείλεται ἡ παταγώδης ἀποτυχία, ἡ ἀπογοητευτική εἰκόνα τῶν μαθητῶν στίς ἐξετάσεις ὅπου ὑποτίθεται πώς ὀφείλαν νά ἀποδείξουν πόσο σκληρά δούλεψαν ὄλο τό χρόνο, πόσο ἱκανούς καί ἀποτελεσματικούς δασκάλους εἶχαν, ἐπαρκῆ ἐγχειρίδια καί φροντιστές πού ἄξιζαν τά χρήματα καί τόν χρόνο πού τοῦς διέθεσαν μέ ιδιαίτερη προθυμία;

Κατ' ἀρχάς ἐπιβεβαίωσα μιά ὑποψία πού ἔχω ἀπό καιρό. Οἱ μαθητές μαθαίνουν νά χρησιμοποιοῦν τή γλώσσα μηχανικά, χωρίς νά στηρίζουν μέ αὐτήν σκέψεις, αἰσθήματα,

κρίσεις. Παπαγαλίζουν ὀλόκληρες φράσεις καί τίς ἀναπαράγουν ὅταν νομίζουν πώς αὐτές ταιριάζουν στήν περίπτωση. Ἡ αὐτόματη ἀναπαραγωγή λέξεων, φράσεων, περιόδων ἢ καί ὀλόκληρων σελίδων εἶναι ἴσως ὁ μόνος μηχανισμός ἐκκοινωνισμοῦ νέων πού λειτουργεῖ τόσο ἀποτελεσματικά καί μέ τόσο μαζικά ἀποτελέσματα. Καί ἴσως βέβαια αὐτό νά μὴν ἰσχύει ὅταν μιλάνε μεταξύ τους, φλερτάρουν, ἀντιδικοῦν, ἀκόμη κι ὅταν ἐπικοινωνοῦν μέ τόν καθηγητή τους ἢ μέ κάποιο βιβλίο. Ὅμως ὅταν «φορᾶνε τά καλά τους» καί πρέπει νά ἀποδείξουν τίς ικανότητές τους, τότε κόβουν κάθε γέφυρα μέ τή λογική, τήν κρίση, τήν κοινωνική πραγματικότητα, τά προβλήματα πού σίγουρα τούς ἀπασχολοῦν καί γίνονται ἀνόητοι παπαγάλοι, ἀνδρείκελα, θά ἔλεγα ὑπεραυτόματα ρομπότ ἂν μπορούσαν νά ἐπεξεργαστοῦν τά δεδομένα κατά τρόπο ἐπιτυχή.

Κάποιοι βέβαια θά ἰσχυρίζονταν, καί μάλιστα εὐστοχα, πώς αὐτή εἶναι ἡ λογική τοῦ συστήματος πού θεωρεῖ χαμένο χρόνο τήν κρίση, τήν ἀποψη, τήν ἐξαγωγή προσωπικῶν συμπερασμάτων, πρὸς τί ἀφοῦ ὅλα εἶναι ἔτοιμα, ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐκπαίδευσης ἐπιβεβαιώνεται ἀκριβῶς ὅταν δέν ὑπάρχουν καθυστερήσεις, δυσπιστίες, ἀφελεῖς ἀπορίες, ὅταν δέν χάνεται χρόνος καί χρήμα, ὅταν δέν ἀκολουθεῖται χρονοβόρα, παραγωγική τῶν γνώσεων διαδικασία γιά θέματα πού ἔχουν βρεῖ ἀπό τούς ἀρμόδιους τή λύση τους. Εἶναι λοιπόν πολύ φυσικό, θά συνεχίσουν οἱ ὀπαδοί αὐτῆς τῆς ἀποψης, πολλά παιδιά νά μὴν ἔχουν τή φυσική ικανότητα καί τήν κατάλληλη κοινωνική ἀγωγή γιά νά ἐνταχθοῦν σέ αὐτό τό παιδαγωγικό καί κατ' ἐπέκταση κοινωνικό σύστημα πού ἀπαιτεῖ ἀπό αὐτά μιά ἐπίπονη προσπάθεια μέ τελικό στόχο τήν ἀφομοίωση χωρίς χρονοτριβές καί παρεκκλίσεις τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος. Αὐτή ἡ ἀποτυχία δέν θά τούς βγάλει ἐκτός συστήματος, ἄλλωστε αὐτό εἶναι ἀνοιχτό καί τούς δέχεται ὅλους, ἀπλῶς θά τούς τοποθετήσῃ στίς παρυφές του, ὅλοι ἄλλωστε εἶναι καλοδεχούμενοι κι ἔχουν τήν θέση πού τούς ἀξίζει.

Μέ αὐτά καί μέ αὐτά φτάσαμε στό σημεῖο ἡ διδακτέα ὕλη στά σχολεῖα νά μὴν ἔχει καμία σχέση μέ τήν ἀφομοιωτική ικανότητα τῶν παιδιῶν, νά μὴν εἶναι ἀνάλογη μέ τόν χρόνο πού αὐτά διαθέτουν, οὔτε κἀν μέ τόν χρόνο πού διαθέτει ὁ καθηγητής στήν τάξη. Ἦταν ἡ πρώτη χρονιά φέτος πού ἔβγαينا ἀπό τό μάθημα ἔχοντας τήν ὑποψία πώς οἱ μαθητές μου δέν εἶχαν μιλήσει καθόλου, καί λέω τήν ὑποψία γιατί δέν προλάβαινα οὔτε νά τό ἐπιβεβαιώσω, οὔτε νά τό ἐλέγξω καί πολύ φοβᾶμαι οὔτε καί νά τό διαπιστώσω. Μάλιστα ἀπό πολλούς συναδέλφους μου πληροφορήθηκα πώς δέν εἶχαν προλάβει νά διδάξουν τά τελευταῖα κεφάλαια, πράγμα πού γιά πρώτη φορά ἔμοιαζε νά μὴν ἐνοχλεῖ κανένα. Γιά πρώτη φορά ἄλλωστε στόχος τῆς ἐκπαίδευσης φάνηκε πώς εἶναι ἡ καταβρόχθιση ὕλης, τά συνεχῆ ἰσοπεδωτικά διαγωνίσματα γιά νά καταφέρουμε τί τελικά; νά δοῦμε ποιός εἶναι πιό πειθαρχημένος; ὁ καλύτερος παπαγάλος; ὁ πιό ἐνταγμένος; ἰσορροπημένος; γρήγορος; παραγωγικός; ἀνθεκτικός; Γιατί γιά ικανότητες, ἐξυπνάδα, κρίση, φαντασία, εὐαισθησία, ἀποψη, προσωπικότητα, δεξιότητες, διαφορές, κλίσεις, εἶναι ἀστεῖο νά μιλάμε ὅταν ἡ συνομιλία μας μέ τούς ἐφήβους γίνεται μέσα ἀπό διαγωνίσματα, ἀσκήσεις, βαθμούς πού δυστυχῶς δέν ἔχουν κανένα ἀποτέλεσμα, οὔτε κἀν στή δημιουργία ἐνός ἐργαλειοκοῦ, διαχειριστικοῦ μηχανισμοῦ. Γιατί ἀδυνατῶ νά πιστέψω πώς ἕνα παιδί, καί ἀναφέρομαι στό πενήντα τοῖς ἑκατό, πού δέν μπορεῖ νά βρεῖ τό ὑποκείμενο σέ μιά ἀπλή πρόταση, νά γράψῃ μιά παράγραφο μέ καθαρά, ἐπαρκῆ καί εὐανάγνωστα ἑλληνικά, εἶναι ἰκανό νά ἐνταχτεῖ ἐπιτυχῶς σέ παραγωγικό μηχανισμό, ἀκόμη καί τόν πλέον αὐτοματο-

ποιημένο, ἐκεῖνον πού ἀπαιτεῖ τήν λιγότερη παρέμβαση καί συμμετοχή.

Καί νά σκεφτεῖ κανεῖς πώς τά βιβλία τῆς μέσης ἐκπαίδευσης εἶναι καλύτερα καί πιά πλούσια ἀπό κάθε ἄλλη φορά, οἱ καθηγητές ἄλλοι μέ διατριβές, ἄλλοι μέ σεμινάρια, μετεκπαιδεύσεις, τά φροντιστήρια ἄρτια, ἀνταγωνιστικά καί γεμάτα. Ὅλα αὐτά ὅμως καί εὐτυχῶς δέν μποροῦν νά «διαβρώσουν» τή φύση τοῦ ἔφηβου πού γιά νά ἀποδώσει ἐπαρκῶς πρέπει πρωτίστως νά τό ἐπιθυμεῖ καί στή συνέχεια νά ἔχει τόν χρόνο νά ἐπεξεργαστεῖ, νά ἐντάξει, νά ἀποδεχτεῖ, νά «συνομιλήσει» μέ τίς πληροφορίες πού τοῦ παρέχονται. Εἶναι εὐτύχημα πού τά παιδιά, περισσότερο βιολογικά καί λιγότερο ἀπό ἐπαναστατικότητα, ἀνθίστανται στήν ἐντατικοποίηση τῆς ἐκπαίδευσης, ἀπαντοῦν μέ τήν ἀπόσυρσή τους στήν ὑπερφιάλη καί βάνουση ἐκπαιδευτική πολιτική. Ἴσως ἐπειδή εἶναι ἀκόμη πολύ νέοι μποροῦν νά ἀντιστέκονται ἀκόμη κι ὅταν δέν τό ἔχουν συνειδητοποιήσει πλήρως. Ἄλλωστε ἐκεῖνο πού τούς παρουσιάζεται ὡς δέον, ἡ ἐντατικοποίηση, ὁ σκληρός ἀνταγωνισμός, ἡ συνεχῆς ἀπόδειξη τῆς ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ μηχανισμοῦ ἀπέχει τόσο ἀπό τή γνώση καί τήν παιδεία ὅσο καί ἡ εὐφυΐα ἀπό τήν ἐπιδεξιότητα καί τούς ἔλιγμούς.

Βέβαια πρέπει νά ὁμολογήσω πώς ἡ ἀντίδρασή τους στήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση ἦταν προϊόν κούρασης, ἐξουθένωσης, φόβου, ψυχικῆς κατάπτωσης περισσότερο καί λιγότερο συγκεκριμένης ἀντίληψης καί ἀποψης γιά τήν ἐκπαιδευτική διαδικασία. Ὅσες φορές στή διάρκεια τῆς σχολικῆς χρονιάς προσπάθησα νά τούς μιλήσω γιά κάποιο θέμα πού δέν ἦταν στήν ἐξεταζόμενη ὕλη μέ ἐπανεφεραν στήν τάξη μέ ἀγανάκτηση καί συντονισμένη ἀντίδραση. Δέν ἤθελαν νά ἀσχοληθοῦν μέ τίποτα πού δέν εἶχε σχέση μέ τίς ἐξετάσεις. Ἄρνοῦνται ἀκόμη καί νά ἀκούσουν γιά κάποιο ἐξωσχολικό βιβλίο, ἂν ἤθελε τό ἐκπαιδευτικό σύστημα νά κάνει ρῆξη μέ τό πνευματικό, τά κατάφερε ἀπόλυτα.

Ὅστόσο, παρά τίς ἀρχικές ἀντιρρήσεις, ὅλοι ἐμπλακῆκαμε φέτος στή ἐκπαιδευτική διαδικασία. Οἱ καθηγητές δούλεψαν σκληρά, ἔδωσαν στούς μαθητές τους δεκάδες ἀσκήσεις πού νά ἀνταποκρίνονται στά νέα ἐξεταστικά μοντέλα. Κάποιες στιγμές ἀναρωτιόμουν ἂν ἔχουν νόημα οἱ ἑκατοντάδες φωτοτυπίες πού βγάξαμε, περμιένοντας ὑπομονετικά τή σειρά μας, καί τίς μοιράζαμε στήν τάξη. Τά παιδιά, πάλι διάβασαν, προσπάθησαν, στερήθηκαν τόν ὕπνο καί τήν διασκέδαση, ἔτρεχαν ἀπό τό σχολεῖο στά φροντιστήρια. Καί τό ἀποτέλεσμα; Ἄρνητικό. Ἀκόμη κι ἀπό αὐτούς πού προβιβάστηκαν μεγάλο ποσοστό ἔχει βαθμολογία κάτω ἀπό τή βάση, καί ὄχι σέ ἕνα μάθημα μόνο. Καί αὐτό ἀποδεικνύει πώς δέν ἀρκεῖ νά πέσει κάποιος στήν παγίδα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καί τῆς ἐντατικοποίησης γιά νά εἶναι ἀποτελεσματικός.

Ἡ μάθηση βασίζεται στήν ἀφομοίωση, τήν ἐμπέδωση, τήν ἐπιμονή, τήν ἐπανάληψη, τήν ἀπόσταση ἀπό τό ἀντικείμενο, τήν ἀγάπη, τόν ἐλεύθερο χρόνο, τίς πρωτοβουλίες, τό ψάξιμο καί τήν ἀναζήτηση τῆς λεπτομέρειας καί τοῦ ἀποσπασματικοῦ, τήν αἴσθηση τῆς προσωπικῆς εὐθύνης καί τῆς ἐλεύθερης ἐπιλογῆς. Ἀκόμη καί στό δικαίωμα νά κάνει κάποιος λάθος ἢ νά ὠρμάσει ἀργότερα. Εἶναι ἐπίπονη ἀλλά ἐξωραϊζεται ἀπό τή συμμετοχή, τήν ἀγάπη καί τό πάθος πρὸς αὐτήν ὄλων τῶν ἐμπλεκομένων. Ὅ,τι βίαιο, βάνουσο, γρήγορο, καταναγκαστικό, ἰσοπεδωτικό δέν ἔχει νά κάνει μέ τήν παιδεία, οὔτε καν ἀποτελεσματικούς ἐργάτες στόν πιά ἄθλιο αὐτοματισμό μπορεῖ νά ἐκπαιδεύσει.

**Ἐλσα Λιαροπούλου*

Ἡ ἐτήσια ἔκθεση τοῦ ΟΟΣΑ γιά τήν ἀπασχόληση. Τό ἀφεντικό τρελάθηκε;

Μπορεῖ ὁ φορντισμός σέ ὀρισμένους οἰκονομικούς κλάδους νά ἀνήκει στό παρελθόν, ὅμως ἡ μαζική παραγωγή σέ σειρά, ἐδῶ καί εἴκοσι περίπου χρόνια, νεοφιλελεύθερων οἰκονομολόγων μέ μάστερ καί διδακτορικά καλά κρατεῖ. Μέ πρώτα τά ἐργοστάσια τοῦ Χάρβαρντ, τοῦ Ἔμ Ἄι Τί (MIT), τοῦ Ἰνσεάντ ((INSEAD) καί τοῦ Λόντον Σκούλ ὀφ Ἐκόνομικς, σχεδόν ὅλες οἱ οἰκονομικές σχολές τοῦ κόσμου κατασκευάζουν μέ σταλινική στοχοπροσήλωση στρατιές πανομοιότυπων ὀργανικῶν διανοουμένων τῆς μοναδικῆς σκέψης. Ἐνα μεγάλο μέρος αὐτῶν τῶν «ἐπιστημόνων», πού ἀγνοοῦν φυσικά τόν Μάρξ, περιγελοῦν τόν Κέυνς καί λατρεύουν τόν Φρίντμαν, χρησιμοποιεῖται γιά τή στελέχωση διεθνῶν ὀργανισμῶν, ἔχοντας ὡς ἀποκλειστικό τούς ἔργο νά ἐπιβεβαιώνουν μέσω περισπούδαστων ἀναλύσεων τά γνωστά νεοφιλελεύθερα δόγματα, πού στή συνέχεια παρουσιάζονται στίς κυβερνήσεις καί τούς λαούς τῶν διαφόρων χωρῶν μέ τό τεκμήριο τῆς τεχνοκρατικῆς ἀμεροληψίας.

Ὁ Ὄργανισμός οἰκονομικῆς Συνεργασίας καί Ἀνάπτυξης (ΟΟΣΑ), ἕνα εἶδος οἰκονομολογικοῦ ΝΑΤΟ στό ὅποιο μετέχουν οἱ δεκαεννέα πλουσιότερες χώρες τοῦ δυτικοῦ κόσμου, εἶναι ἕνα ἀπό τά πιό γνωστά ἀφεντικά ἀποφοίτων οἰκονομικῶν σχολῶν νεοφιλελεύθερης κοπῆς. Οἱ ἐκθέσεις του ἀντιμετωπίζονται ἀπό τούς δημοσιογράφους καί τούς ἀναλυτές σάν τό ἀπαύγασμα τῆς σοφίας καί οἱ παντοειδεῖς φορεῖς τῆς σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης ὀρθοδοξίας (χρηματογαγορές, κυβερνήσεις, δεξιά ἢ κεντροαριστερά κόμματα, ἐργοδότες, ὑπερεθνικά ὄργανα ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκή Ἐπιτροπή καί ἡ Εὐρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα) τίς χρησιμοποιοῦν ὡς ἰδεολογικούς τόμαχο κατά τῶν ἀντιπάλων τούς (ἐργαζόμενοι, συνδικάτα, ζόρικα κόμματα, δύστροπες κυβερνήσεις, ἀπειθαρχοὶ ὑπουργοὶ ἢ βουλευτές). Ἀφοῦ τά λέει ὁ ΟΟΣΑ(ς) ἐσύ δέν πρέπει νά μιλάς...

Μέ δεδομένα ὅλα ὅσα προαναφέρθηκαν, κάποια συμπεράσματα τοῦ δευτέρου κεφαλαίου τῆς ἐτήσιας ἔκθεσης τοῦ ἀνωτέρω ὀργανισμοῦ γιά τήν ἀπασχόληση, ἡ ὁποία ἐκδόθηκε στίς 24 Ἰουνίου καί ἔτυχε εὐρείας δημοσιότητας στόν διεθνή Τύπο, προκάλεσαν ἀληθινή ἐκπληξή στούς πάσης φύσεως αἰρετικούς καί μεγάλη ἀνατριχίλα στά μέλη τοῦ ἱερατείου καί κυρίως στίς κυβερνήσεις τῶν χωρῶν τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι ἀμφισβητεῖται, ἔστω ἐμμέσως καί δειλά, ἡ σχέση μεταξύ αὐξησης τῆς «εὐελιξίας» τῆς ἐργασίας καί μείωσης τῆς ἀνεργίας, σχέση πού ἀποτελεῖ τό βασικότερο ἐπιχείρημα γιά τήν ἀμερικανοποίηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ καπιταλιστικοῦ μοντέλου, τήν ὁποία μέ ἐπιμονή καί μανιφέστα ἐπιδιώκουν οἱ ἀπανταχοῦ κεντροαριστεροὶ «ἐκσυγχρονιστές» μέ πρώτους τούς ἀξιότιμους κυρίους Μπλέρ καί Σρέντερ, τούς ὁποίους ἀκολουθοῦν κατά πόδας καί οἱ κ.κ. Ντ' Ἀλέμα, Πρόντι, Σημίτης κ.λπ. κ.λπ.

Σέ ἀντίθεση, λοιπόν, μέ τίς βεβαιότητες πού ἐξαπολύουν καθημερινά ἀπό τίς βάσεις τῆς Οὐάσινγκτον, τῶν Βρυξελλῶν, τοῦ Λονδίνου, τοῦ Βερολίνου, τῆς Ρώμης καί τῆς Φραγκφούρτης οἱ ἐκπρόσωποι τῶν διαφόρων ἐκδοχῶν τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ, ἡ συγκεκριμένη ἔκθεση τοῦ ΟΟΣΑ διαπιστώνει ὅτι, μέ βάση τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα, ἡ ὑπαρξή

νόμων πού προστατεύουν τήν ἐργασία «ἔχει μικρές ἐπιπτώσεις στήν ἀνεργία». Στήν ἀπλή, μή διπλωματική γλώσσα αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ παροχή στους ἐργοδότες τῆς δυνατότητας νά ἀπολύουν μαζικά καί ὅποτε τούς γουστάρει, τίς περισσότερες φορές χωρίς ἀποζημίωση, τούς ἐργαζόμενους στίς ἐπιχειρήσεις τους, νά ἀπασχολοῦν ἄλλους χωρίς νά τούς πληρώνουν ὅσα προβλέπουν οἱ συλλογικές ἐθνικές ἢ κλαδικές συμβάσεις (ἐφόσον αὐτές ἐξακολουθοῦν νά ὑπάρχουν), νά ἐπιμηκύνουν τά ὠράρια ἐργασίας πέρα ἀπό τό ὀκτώωρο, νά ἀρνοῦνται νά καταβάλλουν ὑπερωρίες καί νά πληρώνουν τά μεροκάματα ὅσων ἀρρωσταίνουν, νά μειώνουν στό ἐλάχιστο τίς εἰσφορές τους στά ἀσφαλιστικά ταμεία ζητώντας ἀπό τούς ἐργάτες καί τούς ὑπαλλήλους τους νά φροντίζουν οἱ ἴδιοι γιά τή συντήρησή τους σέ περίπτωση ἀσθένειας καί γιά τίς συντάξεις τους ὅταν γεράσουν, ὄχι μόνο εἶναι ἠθικά καί κοινωνικά παράδεκτη (αὐτό δέν ἀπασχολεῖ τούς Ὀσοάδες), ἀλλά καί ἀναποτελεσματική γιά τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας, ἀφοῦ δέν φαίνεται νά αὐξάνει οὔτε κἀν τόν ἀριθμό τῶν εὐκαιριακά πασχολουμένων. Ἀντίθετα, ἡ αὐστηρή ρύθμιση τῶν ἐργασιακῶν σχέσεων ἐξασφαλίζει περισσότερο σταθερές δουλειές καί, ἄκουσον - ἄκουσον, λιγότερους ἀνέργους. Μιά τέτοια ἐνίσχυση τῆς κατά τῶν ἐλαστικότητων ἐπιχειρηματολογίας ἀπό ἕναν ὀργανισμό σάν τόν ΟΟΣΑ δέν θά μπορούσαν οὔτε νά τήν ὀνειρευτοῦν οἱ ἀντίπαλοι τῶν κυρίαρχων νεοφιλελεύθερων ἰδεολογιῶν καί πολιτικῶν.

Δύο ὑποθέσεις μποροῦν νά γίνουν γι' αὐτή τήν ἀσυνήθιστη δημόσια κἀτάρριψη ἐκ μέρους τοῦ ΟΟΣΑ τῶν ἰδίων τῶν δικῶν του ἐπιχειρημάτων ὡς πρὸς τούς τρόπους ἀντιμετώπισης τῆς ἀνεργίας. Ἡ πρώτη, ὁμολογουμένως, ὄχι καί τόσο διεισδυτική, εἶναι ὅτι... τό ἀφεντικό, δηλαδή ὁ Ὄργανισμός ὡς ἐνιαῖο σύνολο, τρελάθηκε καί ἀποφάσισε νά τά κάνει ὅλα μπάχαλο. Ἡ δεύτερη ἀφορᾶ τό προσωπικό του. Κάποια ἀπό τά κομμάτια τοῦ στόκ τῶν οἰκονομολόγων πού ἀγόρασε φαίνεται ὅτι βγήκαν σκάρτα (συμβαίνει αὐτό στήν παραγωγή ἐν σειρά), προφανῶς γιατί δέν εἶχαν μάθει καλά τό μάθημα πού λέει ὅτι ὄλες οἱ μελέτες διεθνῶν ὀργανισμῶν πρέπει νά καταλήγουν σέ συμπεράσματα, πού θά ἐπικυρώνουν τίς προειλημμένες ἀποφάσεις ἐκείνων τῶν φωτισμένων ἡγετῶν τοῦ «παγκόσμιου χωριοῦ», οἱ ὅποιοι ἔχουν ἐξ ὀρισμοῦ πάντα δίκιο.

Ἡ πρώτη ὑπόθεση, δηλαδή τό ἐνδεχόμενο τῆς παράκρουσης, ἀπασχόλησε σοβαρά ὄλες σχεδόν τίς κυβερνήσεις τῶν δυτικῶν χωρῶν, μέ πρῶτες αὐτές τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Καλά, μαζί δέν εἶχαμε συμφωνήσει, φέρονται νά διαμήνυσαν στόν ΟΟΣΑ, ὅτι ἐσεῖς, ὡς (δήθεν) καί δικό μας ἀφεντικό, θά ἐπιβεβαιώνατε «ἐπιστημονικῶς» ὅτι ἡ στρατηγική τῆς φιλελευθεροποίησης τῆς ἀγορᾶς ἐργασίας εἶναι τό μόνο φάρμακο γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἀνεργίας καί ὄχι ἡ ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς πού ἐπιβάλλουν οἱ συνθήκες τοῦ Μάαστριχτ καί τοῦ Ἀμστερνταμ ὅπως ὑποστήριζαν διάφοροι ἀρχαῖοί κευνσιανοί, μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ ἀλήστου μνήμης «κόκκινος Ὁσκαρ», πού εἶδαμε καί πάθαμε νά τόν ξεφορτωθοῦμε; Ἐσεῖς δέν διατυπώσατε στή μελέτη σας γιά τίς θέσεις ἐργασίας, πού δημοσιεύσατε τό 1994, τήν ἀτζέντα τῶν μέτρων αὐξησης τῆς ἐργασιακῆς ἐλαστικότητας πού θά ἔπρεπε νά πάρουν ὄλες οἱ χῶρες - μέλη γιά νά ἀντιμετωπίσουν τή «διαρθρωτική» ἀνεργία καί ἐσεῖς δέν εἶστε πού στίς ἐτήσιες ἐκθέσεις σας ἐξετάζετε διεξοδικά τή συμμόρφωσή τους στίς ὑποδείξεις αὐτῆς τῆς ἀτζέντας, μαλώνοντάς τες ὅταν καθυστεροῦν; Κοινὴ δέν ἦταν ἀπόφαση νά ἐνισχύσετε μέ τό κύρος τῶν ἀπόψεών σας τίς κυβερνήσεις τῆς Γερμανίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἰταλίας στήν ἀντιπαράθεσή τους μέ τά ἐργατικά συνδικάτα τῶν χωρῶν τους σχετικά μέ τήν ἀναγκαιότητα τῶν «διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν» καί, ἐφόσον αὐτό ἰσχύει, δέν καταλαβαίνετε, διάολε,

ὅτι τὰ ἀνεύθυνα συμπεράσματα τῆς ἔκθεσής σας, ἐξυπηρετοῦν τόν ἀκριβῶς ἀντίθετο στόχο;

Ἡ ἀντίδραση τοῦ ΟΟΣΑ σ' αὐτή τή δικαιολογημένη ἀγανάκτηση τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων ἔδειξε ὅτι ἡ ἐξήγηση τοῦ περιεχομένου τῆς πρόσφατης ἔκθεσής του δέν ἀνήκει στήν ἀρμοδιότητα τῶν ψυχιάτρων. Ὅπως διαβάσαμε στούς *Φαϊνάνσιαλ Τάϊμς* τῆς Δευτέρας 12 Ἰουλίου, οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ὄργανισμοῦ, τρομαγμένοι ἀπό τή δημοσιότητα πού πῆρε τό θέμα καί προφανῶς μετά ἀπό σχετικές πιέσεις τῶν πραγματικῶν ἀφεντικῶν, ἀποφάσισαν νά κατευνάσουν τίς ἀνησυχίες μέ ἐπίσημη δήλωση, ἡ ὁποία ἀναφέρει ὅτι «εἶναι ἐμφανές πῶς προκλήθηκε μιά ἀναταραχή, πού ὅμως δέν δικαιολογεῖται ἀν λάβει κανεῖς ὑπ' ὄψη του ὅσα πράγματι λείει ἡ ἔκθεση». Προσπαθώντας, μάλιστα, ἡ δήλωση νά ὑποβαθμίσει τή σημασία τῶν ἀνορθόδοξων συμπερασμάτων τοῦ ἐπίμαχου κεφαλαίου, ὑποστηρίζει ὅτι αὐτά «δέν εἶναι ιδιαίτερα κατατοπιστικά» καί ὅτι, ἐν πάσῃ περιπτώσει δέν ἀποτελοῦν παρά «ἓνα πρῶτο εὐρημα μιᾶς συνεχιζόμενης μελέτης, ἡ ὁποία (γιά νά ὀλοκληρωθεῖ) χρειάζεται περαιτέρω ἔρευνα». Κάναμε μιά «ἐπικοινωνιακή γκάφα», καταλήγουν οἱ ἐκπρόσωποι, αὐτό εἶναι ὄλο. Δέν τρελαθήκαμε στά καλά καθούμενα.

Ὁ ἀποκλεισμός κάποιας μόνιμης σοβαρῆς ἰδεολογικο - ψυχικῆς διαταραχῆς τοῦ ΟΟΣΑ, μᾶς φέρνει πιο κοντά στή δεύτερη ὑπόθεση, πού ἀποδίδει τίς ἐνοχλητικές διαπιστώσεις τοῦ δεύτερου κεφαλαίου τῆς ἔκθεσής του γιά τήν ἀπασχόληση στήν ἀντισυμβατική συμπεριφορά κάποιων μελῶν τοῦ προσωπικοῦ του, πού, ἀρνούμενα νά προσαρμόσουν τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τους στό κυρίαρχο «ἐπιστημονικό» corpus (ἢ νά τὰ θάψουν, βρέ ἀδερφέ) ἐνήργησαν σάν ἐπικίνδυνοι διεθνεῖς τρομοκράτες. Πράγματι, σύμφωνα μέ πληροφορίες τῶν μυστικῶν ὑπηρεσιῶν τῶν *Φαϊνάνσιαλ Τάϊμς*, ὑπάρχουν σαφεῖς ἐνδείξεις ὅτι ἡ Διεύθυνση Ἀπασχόλησης, Ἐργασίας καί Κοινωνικῶν Ὑποθέσεων τοῦ Ὄργανισμοῦ, ἡ ὁποία συνέταξε τήν περιβόητη ἔκθεση, μεταβάλλεται σταδιακά σέ ἀναθεωρητική νεοκεϋνσιανή γιάφκα. Οἱ οἰκονομολόγοι τῆς ἐργασίας πού τή στελεχώνουν ἐπιτίθενται ὄλο καί συχνότερα στούς ἀκραιφνεῖς μονεταριστές καί νεοφιλελεύθερους μακρο-οικονομολόγους τῶν ἄλλων διευθύνσεων, κατηγορώντας τους γιά τίς δογματικές ἀπόψεις τους καί ὑποστηρίζοντας ὅτι «οἱ θεωρίες τους δέν συμπίπτουν ἀναγκαστικά μέ τήν πραγματικότητα». Καί ἐπειδή φαίνεται ὅτι βαρέθηκαν νά τούς τὰ λένε, καί ἐκεῖνοι νά μή συμμορφώνονται, ἀποφάσισαν νά περάσουν στήν τρομοκρατική δράση καί νά ρίξουν τή μολότωφ τῆς ἔκθεσης.

Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ κατασταλτικοί μηχανισμοί τῆς παγκοσμιοποίησης θά φροντίσουν νά ἐξαλείψουν αὐτήν τήν ἐνοχλητική μικρο-εστία σχετικά ἥπιας διαφοροποίησης ἀπό τό κυρίαρχο ὑπόδειγμα οἰκονομικῆς σκέψης, πού ἀπειλήσε πρὸς στιγμήν νά διαταράξει τή γενική συναίνεση στίς νεοφιλελεύθερες πολιτικές τῆς ἐργασιακῆς εὐελιξίας οἱ ὁποῖες ἀσκοῦνται δῆθεν γιά νά καταπολεμηθεῖ ἡ μάστιγα τῆς ἀνεργίας. Πιθανόν τὰ σκάρτα κομμάτια τῆς Διεύθυνσης Κοινωνικῶν Ὑποθέσεων τοῦ ΟΟΣΑ νά ἀπορριφθοῦν ἢ νά ἐπιδιορθωθοῦν διά τῆς πειθοῦς καί τῶν ἀπειλῶν. Ὅμως, ἡ ἔκθεση τοῦ 1999 γιά τήν ἀπασχόληση δέν θά πάψει, ἔτσι κι ἄλλιῶς, νά εἶναι ἓνα χαστούκι στό μάγουλο τῶν κάθε λογῆς ψευτο - ἐκσυγχρονιστῶν. Λέτε νά κοκκινίσουν;

Χαράλαμπος Γολέμης

Η ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Νεοφιλελεύθερη σοσιαλδημοκρατία ή ευρωπαϊκή άριστερά;

του Νίκου Θεοτοκά

Θά ήθελα να καταλάβω την έγκληση επί «άντιευρωπαϊσμών» που, με ευκαιρία τόν πόλεμο του ΝΑΤΟ έναντιον της Γιουγκοσλαβίας, αναφέρεται στη στάση του Συνασπισμού και των άριστερών της ανανέωσης. Οι Έλληνες «κληρονόμοι» του ήδη ευρωπαϊκώς πεπαιωμένου «εύρωκομμουνισμού και όσοι – από τό ΚΚΕ ή άλλα κόμματα της κομμουνιστικής ή μή κομμουνιστικής άριστεράς – πλαισιώνουν σήμερα τό ανανεωτικό έγχείρημα, στην πλειονότητά τους, καταδίκασαν χωρίς περιστροφές τούς βομβαρδισμούς, έξ άρχής, χωρίς «ναί μέν, αλλά». Προσπαθώ ειλικρινά να κατανοήσω τό «εύρωπαϊκό» έπιχείρημα εκείων που ζήτησαν από την Άριστερά να κρατήσει πολιτική ίσων αποστάσεων» στον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας. Όση καλή διάθεση και να έπιστρατεύω, δέν προκύπτει από τά γραπτά τους ότι μιλούν για την Εύρώπη που διεκδικεί ή αδύναμη, συγχυσμένη και διασπασμένη ευρωπαϊκή Άριστερά. Στά κείμενά τους διαβάω, άπλως, ότι συντάσσονται με την άποψη περί Εύρώπης που προωθούν ό Μπλερ, ό Σολάνα, οι σοσιαλδημοκρατικές κυβερνήσεις. Με την άποψη περί Εύρώπης που πρυτανεύει στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Συντάσσονται με την Εύρώπη του νεοφιλελευθερισμού, την Εύρώπη των είκοσι δύο εκατομμυρίων άνέργων, την Εύρώπη των δεκάδων εκατομμυρίων φτωχών και των εκατοντάδων χιλιάδων άστέγων. Συντάσσονται με την Εύρώπη του ΝΑΤΟ, με την Εύρώπη που κινδυνεύει να χάσει την ευρωπαϊκή της κληρονομιά. Κι ύστερα λένε: *όποιος δέν είναι μαζί μας, είναι άντιευρωπαϊός, είναι με τό ΔΗΚΚΙ, με τό ΚΚΕ, με τόν Ζουράρι και με την Κανέλλη.*

«Υποστηρίζω την άπόρριψη και των βομβαρδισμών του ΝΑΤΟ και του καθεστώτος του Μιλόσεβιτς με ίση άποφασιστικότητα», συνοψίζει τόν εκλαϊκευμένο και έξειδικευμένο για τ' άφτιά μας λόγο του Φίσερ, του Κόν Μπεντίτ, του Σολάνα κι όλων των Ευρωπαίων

«άριστερών» του πολέμου ό Ε. Τσακαλώτος στο «Ένθέματα» της 4.7.99. Ό Τσακαλώτος είναι ό τελευταίος από τούς πολλούς που στήριξαν στην Αύγή και στα «Ένθέματα» τή νατοϊκή γραμμή (τό άρθρο του Ν. Μαρατζίδη που είδε τό φώς στα τελευταία «Ένθέματα», άς μου έπιτρέψει ό συγγραφέας, μετά την ύπογραφή του στην έκκληση των 78 να ψηφίσουμε Σημίτη, να τό θεωρήσω ως «έσωτερικό κείμενο» του ΠΑΣΟΚ και να μην τό σχολιάσω περαιτέρω).

Προσπαθώ, λοιπόν, να κατανοήσω τό έπιχείρημα των άριστερών που εισηγούνται την πολιτική των «ίσων αποστάσεων», καθ' ότι συμμερίζομαι πολλές από τίς ανησυχίες, τίς ευαισθησίες και τίς έπισημάνσεις που προσάγουν στην συζήτηση. Όστόσο, για δύο μείζονες λόγους, δυσκολεύομαι να παρακολουθήσω την ανάπτυξη της προβληματικής τους. Ό πρώτος άφορā, ίσως, στο ότι έχουμε χάσει από καιρό τίς κοινές άναφορές στο συντακτικό και τή γραμματική. Ό δεύτερος έχει να κάνει με κάτι πιο δύσκολο διαχειρίσιμο: με τόν κακό τρόπο διά του όποιου έπιχειρούν να χρεώσουν στην αντίπαλη γνώμη φαντάσματα και τέρατα που, ανιστόρητα και αυθαίρετα, έχει παράξει ή κεφαλή τους. Διατυμπανίζουν με κάθε μέσον ότι οι άριστεροί της ανανέωσης που τάχθηκαν έναντιον του πολέμου ύποτιμούν τή σημασία της καταπάτησης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, δίνουν δικιο στην πολιτική του Μιλόσεβιτς, νομιμοποιούν – έστω και έξ άποτελέσματος – τά έγκλήματα, τίς διά της βίας μετακινήσεις πληθυσμών και τίς σφαγές άμάχων που διέπραξαν οι Σέρβοι. Για ποιούς μιλούν; Για τούς κομμουνιστές που έδώ και τριάντα χρόνια, έν μέσω δικτατορίας, πήραν την ευθύνη της διάσπασης του ΚΚΕ, για όσους άντιτάχθηκαν στην σοβετική εισβολή στην Τσεχοσλοβακία, για εκείνους που, στην φυλακή, στην παρανομία ή στην έξορία, ανέλαβαν τό κόστος να καταδικάσουν άπεριφραστα την καταπάτηση των ανθρωπίνων και των πο-

λιτικῶν δικαιωμάτων στίς χώρες τοῦ «ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ». Μά αὐτά εἶναι ἱστορίες παλιές. Καί μέ τά παλιά ἀσχολοῦνται οἱ ἱστορικοί ἢ οἱ παλιάνθρωποι, ὄχι οἱ «καθαροί» διανοούμενοι τῆς νέας ἐποχῆς, τῆς νέας τάξης.

Ἄς ἐπιστρέψουμε λοιπόν στό ζητούμενο. Μόνο πού φοβᾶμαι ὅτι, στήν περίπτωσή μας, τό κατεξοχὴν ζητούμενο εἶναι ὁ λόγος καί τό ἐπιχειρήμα περί τοῦ ποιοῦ εἶναι τό ζητούμενο γιά τούς ἀριστερούς.

Συμφωνοῦμε, ἐλπίζω, ὅλοι ὅτι εἶναι πολύ κακό πράγμα ἡ καταπίεση τῶν ἀλλοδόξων καί τῶν ἐθνοτήτων, ἡ καταστολή, ἡ περιστολή τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Εἶναι κάκιστο πράγμα οἱ διώξεις ἀνθρώπων γιά τό φρόνημά τους, οἱ ἐκτοπίσεις, οἱ μαζικές ἐκτελέσεις ἀμάχων, οἱ ἐμπρησμοί καί οἱ καταστροφές σπιτιῶν, οἰκισμῶν καί χωριῶν ὁλόκληρων. Ποιός ἀριστερός τῆς ἀνανέωσης ἀπό ἐκείνους πού ἐγκαλοῦνται σήμερα ἐπί φιλομυλοσεβιτισμοῦ, τάχθηκε ποτέ ὑπέρ τοῦ Μιλόσεβιτς; Ποιός συναίνεσε στούς ἐθνικισμούς πού

βούτηξαν τή Γιουγκοσλαβία στό αἶμα; Ποιός ὑποστήριξε ἢ ἔδωσε δίκιο στίς ὀμότητες τῶν Σέρβων ἐθνικιστῶν; Περί τοῦ ἀντιθέτου μαρτυροῦν, νομίζω, τά τεκμήρια γραφῆς καί μνήμης τῆς τελευταίας δεκαετίας. Μόνο πού οἱ «καθαροί» διανοούμενοι τῆς νέας τάξης ἔχουν καταγγήσει καί τή μνήμη καί τήν ἱστορία. Κι αὐτό εἶναι ἓνα ἀπό τά συμπτώματα τῆς ἀπώλειας τῆς γραμματικῆς καί τοῦ συντακτικοῦ στήν ὁποία προαναφέρθηκα. Ἄλλο, ὅμως, εἶναι ἐν προκειμένῳ τό πρόβλημα. Τό πρόβλημα εἶναι ἡ στάση μας, ἀπέναντι στόν πόλεμο, στούς βομβαρδισμούς τῆς Γιουγκοσλαβίας. Κι ἐδῶ ὁ Τσακαλῶτος, μ' ὄλο πού λέει πῶς αὐτά τά ὀδυνηρά πράγματα δέν τόν βρίσκουν σύμφωνο, σ' ἀλήθεια, ρητά δηλαδή, ἀποδέχεται τούς βομβαρδισμούς ὡς ἀναγκαῖο κακό πού εἶναι λιγότερο κακό ἀπό τό κακό στό ὅποιο ἀπαντοῦν.

Καθώς θεωρεῖται ὅτι προσάγει ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα, ἀναρωτιέται γιατί οἱ ἀριστεροί δέν συμερίζονται τίς ἰδέες του. Πεισμένος ὅτι ἀρμενίζει σωστά, ψά-

χνει νά βρεί ποῦ στραβώνει ὁ γαλός. Ὑποστηρίζει, λοιπόν, πῶς ἡ ἀδυναμία τῶν ἀριστερῶν νά ἐννοήσουν ὅσα ὁ ἴδιος θεωρεῖ αὐτονόητα ἔχει νά κάνει μέ τό γεγονός ὅτι:

«ἡ σκέψη μεγάλου μέρους τῆς Ἀριστερᾶς, ιδιαίτερα στήν Ἑλλάδα, χαρακτηρίζεται ἀπό ἕναν ὀρισμένο ἠθικό σχετικισμό. (Γιά τούς ἀριστερούς) ἡ ἠθική ἐπιχειρηματολογία ἐμφανίζεται ἐπιτρεπτή μόνο ὅταν τά ἠθικά διλήμματα εἶναι τόσο καθαρά πού κανένα λογικό ἄτομο νά μήν μπορεῖ νά διαφωνήσει. Διαφορετικά, ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη ὅτι τά ἠθικά ἐπιχειρήματα δέν εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπό προκάλυμμα τοῦ ἐγωιστικοῦ συμφέροντος καί τῆς ὀμῆς ἰσχύος».

Κατηγορεῖ, λοιπόν, ὅσους ἀνεπιφύλακτα ἐναντιώθηκαν σ' αὐτόν τό πόλεμο ὅτι στόν πυρήνα τῆς σκέψης τους θρίσκει ἡ ἀρνηση «νά προχωρήσουν σέ ἠθικοῦ χαρακτήρα ἀξιολογικές κρίσεις μπροστά σέ μιά κατάσταση ὅπου καμιά πλευρά δέν εἶναι ἠθικά ἀμεμπτη». Κατά τόν Τσακαλώτο, τό θεωρητικό του εὔρημα, ὁ «ἠθικός σχετικισμός» δηλαδή, ἐξηγεῖ τήν παράλυση πού καταλαμβάνει τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά κάθε φορά πού προκύπτουν ἠθικά διλήμματα. Καί, δίκην συμπεράσματος, μᾶς κατακεραυνώνει μέ κοινοτοπίες τοῦ τύπου: «καμιά φορά εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐπιλέγουμε μεταξύ ἐλάχιστα ἰδανικῶν ἐπιλογῶν».

Γιά τόν ἀπόλυτα ἠθικό κριτικό μας, ἡ στάση τῆς ἀνανεωτικῆς ἀριστερᾶς ἀπέναντι στόν πόλεμο ἦταν θλιβερά ἀνεπαρκής: «ἰσοδυναμοῦσε, σέ μεγάλο βαθμό, μέ ὀχύρωση πίσω ἀπό ἕνα ἀμφίβολο καί ἐλάχιστα πειστικό νομικισμό. Ἐξ οὗ καί ἡ ἐμφαση στόν παράνομο χαρακτήρα τῶν νατοϊκῶν βομβαρδισμῶν». Δίχως ἀσφαλῶς νά τό ἐπιδιώκει, ὁ ἀπόλυτα ἠθικός κριτικός Τσακαλώτος συμπυκνώνει ἐδῶ μέ ἀκρίβεια τή θέση τοῦ ΝΑΤΟ. Ὁ «ἀμφίβολος καί ἐλάχιστα πειστικός νομικισμός» στόν ὁποῖον ἀναφέρεται ἔχει νά κάνει τό Διεθνές Δίκαιο καί τίς ἀρμοδιότητες τοῦ ΟΗΕ. Στή θέση του προκρίνει μιά αὐθαίρετα ὀρισμένη «μειζονα ἠθική», τή «νέα ἠθική» τοῦ Κόν Μπεντίτ ἄς ποῦμε, πού, δίχως νόμο, μπορεῖ νά καταργεῖ κάθε κώδικα ἠθικῆς. Ὅταν, ὡς πολιτισμένος, εἶμαι πεπεισμένος ὅτι ἔχω δίκιο, τότε δέν χρειάζεται νόμος, δέν χρειάζονται ὄργανα ἀπονομῆς τῆς δικαιοσύνης. Ὅλα αὐτά εἶναι «νομικισμοί». Ὅταν μάλιστα τό «ἔχω δίκιο» τό λέει τό ΝΑΤΟ, τό λένε οἱ Εὐρωπαῖοι σοσιαλδημοκράτες καί οἱ ΗΠΑ, οἱ κατά τεκμήριο «πεφωτισμένοι», τότε ἡ προσφυγή στά συντεταγμένα ὄργανα τῆς διεθνούς κοινότητας καταντᾶ περιττή τυπολατρία ἀμφίβολης μάλιστα ἀποτελεσματικότητας. Γιά νά τό πῶ μέ τά λόγια τοῦ Τσακαλώτου:

«Χρειάζεται μεγάλη δόση μυωπίας, ἂν ὄχι ἠθικῆς τύφλωσης, ὥστε νά μήν μπορούμε νά δοῦμε ὅτι πολλοί στήν Εὐρώπη συμπέραναν πῶς δέν πρέπει νά ἀφήσουν νά ξανασυμβεῖ ποτέ κάτι τέτοιο. Ἡ ἀντίσταση στόν Μιλόσεβιτς ἐγινε πιεστι-

κή ἀνάγκη. Ὅταν τά πράγματα φτάνουν σέ ἕνα τέτοιο σημεῖο, ἡ ἀριστερά δέν μπορεῖ νά ἔχει τήν πολυτέλεια τῆς ὀλύμπιας ἀποστασιοποίησης».

Τί εἶναι «πολλοί»; Καί στή Γερμανία τοῦ ναζισμοῦ, πολλοί συμπέραναν ὅτι τό ὀλοκαύτωμα ἦταν ἀναγκαῖο. Καί στή Σερβία, πολλοί συμπέραναν ὅτι τό ἔθνος τους ἔπρεπε νά ἐγγυηθεῖ τή φυσιογνωμία τῆς Γιουγκοσλαβίας. Καί στήν Ἑλλάδα, πολλοί συμπέραναν ὅτι τό «κρατίδιο τῶν Σκοπίων» ὄφειλε νά χαθεῖ ἀπό τῆς γῆς τήν ὄψη. Τί πάει νά πεῖ «πολλοί»; Οἱ Κινέζοι δέν εἶναι πολλοί; Οἱ Ρῶσοι καί οἱ Οὐκρανοί εἶναι λιγότεροι ἀπό τούς νατοϊκούς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως; Τί εἶναι «Εὐρώπη»; Ποῦ τελειώνει ἡ Εὐρώπη; Παλιά, ἡ εὐρωαριστερά ἔλεγε ὅτι ἡ Εὐρώπη τελειώνει στά Οὐράλια. Τά Βαλκάνια καί ἡ Ρωσία εἶναι ἐκτός Εὐρώπης; Κι ἂν ὅλα αὐτά παραμένουν ἀνοικτά ὡς ἐρωτήματα, τότε χρειάζομαστε Νόμο. Ἀλλιῶς ἐτοιμάζουμε πόλεμο.

Πόλεμος ἐγινε. Ἐναντίον τοῦ Μιλόσεβιτς πού, ὡς χθές, ἡ «σχετικά» ἠθική Ἀριστερά τόν καταδίκασε. Καί κατά τούς ἀπόλυτα ἠθικούς κριτικούς, μιά ἀπόλυτα ἠθική Ἀριστερά ὄφειλε νά πεῖ «τί κάνουμε, πρέπει νά τό βομβαρδίσετε τό κτήνος. κι ἐμεῖς, ἀφοῦ βομβαρδίσετε, θά πρέπει, ἐπειδή εἴμαστε ἀκριβοδίκαιοι ἀριστεροί, νά σᾶς καταγγείλουμε». Κατά τόν Τσακαλώτο, δηλαδή, μιά ἀπόλυτα ἠθική Ἀριστερά θά ἔπρεπε νά παραιτηθεῖ ἀπό τήν πολιτική, ἀπό τήν ἀποτύπωση καί τή διάκριση τῶν ἀντιθέσεων. Νά καταγγέλλει καί νά περιμένει. Ἀπό τή στιγμή πού, χωρίς ἐπιφύλαξη, πῆρε θέση ἐναντίον τοῦ πολέμου, τότε, εἶναι μέ τόν Μιλόσεβιτς, μέ τόν Ἀρκάν, μέ τούς σφαγεῖς, μέ τούς ἐθνικιστές.

Παλιότερα, μᾶς θυμίζει ὁ Τσακαλώτος, «οἱ περισσότεροι ἀριστεροί εἶχαν ὑποστηρίξει τήν ἐπέμβαση τοῦ Βιετνάμ στήν Καμπότζη γιά νά σταματήσει τόν Πόλ Πότ, καθώς καί τήν ἐπέμβαση τῆς Τανζανίας στήν Οὐγκάντα γιά νά σταματήσει τόν Ἴντι Ἀμίν, παρῶτι οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη εἶχαν τήν ἐγκριση τοῦ ΟΗΕ». Καί τήν ἐπέμβαση στήν Οὐγγαρία καί στήν Τσεχοσλοβακία, ἄς μοῦ ἐπιτρέψει νά προσθέσω. Ἄς δοῦμε ὅμως καί ἕνα παράδειγμα περισσότερο ὀδυνηρό. Στά μαῦρα χρόνια τῆς Κύπρου, οἱ ἐθνικιστές τῆς ΕΟΚΑ Β' καί τῆς χούντας κατέλυσαν τό πολίτευμα καί, εἰς τό ὄνομα τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, διέπραξαν ἀπίστευτες ὀμότητες κι ἐγκλήματα ἐναντίον τῆς τουρκικῆς μειονότητας... Μήπως δέν εἶναι ἔτσι; Ἔτσι εἶναι. Γι' αὐτό καί, εὐτυχῶς, τούς σταμάτησε ἡ «παρέμβαση» τῆς τουρκικῆς σοσιαλδημοκρατίας ὑπέρ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Μέ τήν ἀνοχή, ἂν ὄχι μέ τή βοήθεια τοῦ ΝΑΤΟ καί τῶν ΗΠΑ. Ὅσοι καταδίκασαν τότε τήν εἰσβολή ἦσαν ὑπέρ τῶν σφαγέων τῆς ΕΟΚΑ Β'; Κι ἂν δέν κατέρρεε ἡ χούντα, θά ἔπρεπε τό ΝΑΤΟ νά βομβαρδίσει καί τήν Ἀθήνα πού συνέβαλε στό πραξικόπημα καί στίς σφαγές; Θά ἔπρεπε ἡ δέν θά ἔπρεπε; Τό ἐπιχειρήμα, θά μᾶς ποῦν, ἐναντίον τοῦ ἠθι-

κοῦ σχετικισμοῦ εἶναι σχετικό. Δέν σφάχτηκε ὁ ἀναγκαῖος ἀριθμὸς Τουρκοκυπρίων, ὥστε νά δικαιολογηθεῖ ἡ εἰσβολή τῶν τουρκικῶν ἐνόπλων δυνάμεων, ὥστε νά μετατραποῦν οἱ βρυχηθμοὶ τῶν βομβαρδιστικῶν σέ ἤχους ἀγγέλων. Κι ἂν εἶναι ἔτσι, ἂν τό πράγμα δηλαδή ἔχει νά κάνει μέ τούς ἀπόλυτους ἀριθμούς, τί λένε, τί λένε ἀκριβῶς οἱ ἀπόλυτα ἠθικοὶ κριτικοὶ μας γιά τό κουρδικό. Σέ ὅ,τι μέ ἀφορᾷ, ἐπικροτῶ τή στάση τοῦ σημερινοῦ Ὀτζαλάν. Τί λένε ἐκεῖνοι; Ὅτι, στό ὄνομα τοῦ πολιτισμοῦ, στό ὄνομα τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, θά πρέπει τό ΝΑΤΟ νά ἀντιμετωπίσει τό ἐνδεχόμενο βομβαρδισμοῦ τῆς Τουρκίας; Κι ἂν τό ΝΑΤΟ βομβάρδιζε τήν Ἄγκυρα, ἡ ἀπόλυτα ἠθική στάση θά ἦταν ὅπως ἐκείνη πού ὁ Τσακαλῶτος πρότεινε γιά τή Γιουγκοσλαβία; Ὅτι, δηλαδή, «ὅταν τά πράγματα φτάνουν σέ ἕνα τέτοιο σημεῖο, ἡ Ἀριστερά δέν μπορεῖ νά ἔχει τήν πολυτέλεια τῆς οὐλύμπιας ἀποστασιοποίησης. Ὅταν τό ζήτημα εἶναι πῶς νά πᾶμε ἀπό μιά καταστροφική κατάσταση Α σέ μιά τουλάχιστον ἀνεκτὴ κατάσταση Β, εἶναι ἀχρηστο νά λές ἀπλῶς πόσο καλύτερα θά ἦταν ἐάν ὅλοι εἶχαμε ξεκινήσει ἀπό κάποιο ἄλλο σημεῖο Γ».

Μέ ἀπλούστερα λόγια, αὐτό σημαίνει «βομβαρδιστε»! Ἡ «ἀνεκτὴ κατάσταση Β» παίρνει μορφή στή σημερινή Γιουγκοσλαβία μετά τούς βομβαρδισμούς. Περιμένουν οἱ ἀπόλυτα ἠθικοὶ κριτικοὶ μας, νά λάμψουν τά ἀνθρώπινα δικαιώματα στήν ἀποδιարθρωμένη χώρα, στόν ταπεινωμένο ἔθνικισμό, στόν ἀπόλυτα διαλυμένο παραγωγικό ἴστό, σ' ἕνα περιβάλλον πνιγμένο στίς τοξικές οὐσίες; Ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ συζήτηση γιά τήν «ἀνεκτὴ κατάσταση Β» ἀρχίζει καί τελειώνει μέ ἕνα: «οὐαί τοῖς ἠττημένοις»! Κάθε λογικός ἄνθρωπος τό γνώριζε αὐτό ἀπό τήν πρώτη μέρα τῶν βομβαρδισμῶν.

Ἡ ἰδεολογία τῆς «νέας τάξης» συμπυκνώνεται στήν «ἀπόλυτη ἠθική» τῆς τρομοκρατίας. Ὅπως γράφει ὁ Τσακαλῶτος, ὅταν ὁ Γιόσκα Φίσερ ρωτήθηκε γιατί ἡ στάση του ἦταν τόσο «πολεμοχαρής» ἀπάντησε μέ μιά λέξη: «Σρεμπρένιτσα». Νομίζω ὅτι αὐτοῦ τοῦ τύπου ἡ ἀπάντηση ἔχει ἱστορικές ἀναφορές, ζωντανές ἀκόμα. Θέλω νά πῶ ἀπλά καί μόνο ὅτι ὁ Γιόσκα Φίσερ, δείχνοντας τίς κουμποῦρες καί τίς «ἀπόλυτες ἠθικές ἀρχές του», μᾶς δηλώνει ὑπερήφανα καί ἐκ τοῦ ἀσφαλούς ὅτι εἶναι τρομοκράτης. Τρομοκράτης στήν ἐξουσία.

Μεταξύ ἄλλων δεινῶν, ὁ πόλεμος στή Γιουγκοσλαβία κατέδειξε τή θεωρητική πενία, τή ραθυμία σκέψης καί τίς ἱστορικές ἀμηχανίες πολλῶν διανοουμένων πού αὐτοπροσδιορίζονται ὡς ἀριστεροί. Ἀκόμα χειρότερα, ὁ πόλεμος αὐτός ὑπῆρξε ἀφορμή γιά τή νομιμοποίηση καί τήν ἐδραίωση τοῦ ἀπόλυτου νεοσιζιονισμοῦ καί τῶν σχετικιστικῶν ἰδεολογιῶν ὡς «παράδειγματων» σύνταξης τῶν ἐφεξῆς θεμιτῶν «κριτικῶν» ἀκαδημαϊκῶν συζητήσεων.

Σ' αὐτόν τόν πλανήτη ζοῦμε πολλές ψυχές μαζί. Πά-

ρα πολύ πολλές ψυχές, πάρα πολύ διαφορετικές. Μέ διαφορετικές εἰκόνες τοῦ κόσμου, τοῦ παρελθόντος, τοῦ παρόντος καί τοῦ μέλλοντος. Μέ διαφορετικές, ἀσύμβατες ἐνίοτε, ἀξιακές παραδοχές. Ἄνθρωποι πού μετέχουν σέ διαφορετικούς πολιτισμούς, διαφορετικές κοινωνίες καί οἰκονομίες. Ὅχι ἐπειδή τό ἐπέλεξαν, μά ἐπειδή «ἔτσι τούς ἔλαχε». Ξανθοί καί ροῦσοι, καστανοί καί μελαχρινοί, λευκοί, μαῦροι καί κίτρινοι, ψηλοί καί κοντοί. Ἐργαζόμενοι καί ἀνεργοί, στεγασμένοι καί ἄστεγοι. Ἀνατολικοὶ καί δυτικοί, βόρειοι καί νότιοι. Ἐντόπιοι καί μετανάστες. Δυνατοί καί ἀδύναμοι. Πεινασμένοι, στερημένοι καί χορτάτοι. Εἶναι ὅλοι τους ἴσοι; Μέ ἴδια δικαιώματα; Μέ ἴδιες δυνατότητες αὐτοπροσδιορισμοῦ; Μέ ἴδιες πιθανότητες ἐπιβίωσης; Μέ κοινές προϋποθέσεις συσώρευσης καί ἀναδιάρθρωσης τοῦ παραγωγικοῦ ἴστοῦ πού ἐγγυᾶται τή ζωή καί τήν ἀναπαραγωγή τῆς; Μέ «ἴσες εὐκαιρίες» ἀπέναντι στό σύστημα τοῦ διεθνούς καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καί στόν ξέφρενο «ἐκσυγχρονισμό» τῶν ἀγορῶν;

Ἄρκετοί ἀπό αὐτούς πού ὀρίζουν τόν ἑαυτό τους ὡς ἀριστεροὶ ἔχουν λησμονήσει ὅτι ζοῦμε ἀκόμα στόν καπιταλισμό, ὅτι δέν ἔχουμε τελειώσει μέ τήν ἱστορία. Ἀκριδέστερα, ἔχουν κιόλας καταργήσει τόν καπιταλισμό, τό κεφάλαιο, τίς τάξεις, τήν ἴδια τήν ἱστορία. Φοβᾶμαι ὅτι πρέπει νά ξαναρχίσουμε τή συζήτηση ἀπό τήν ἀρχή. Κάρλ Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο, Κριτική τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας*. Βιβλίο πρῶτο, μέρος πρῶτο: «Ἐμπόρευμα καί Χρῆμα». Μέρος δεύτερο: «Ἡ μετατροπή τοῦ χρήματος σέ κεφάλαιο» κ.λπ. Βιβλίο δεύτερο, βιβλίο τρίτο...

Μοιάζει νά μιλοῦμε γιά τήν Ἀριστερά ἐκ τοῦ μηδενός. Ἀπό τό αὐθαίρετα ὀρισμένο «τέλος τῆς ἱστορίας». Μοιάζει νά πρέπει νά ξανακατασκευάσουμε τή γλώσσα μας, νά ξαναανακαλύψουμε τόν τροχό, νά ξαναγεννήσουμε τόν Καρτέσιο, τόν Μάρξ, τόν Φρόιντ, τόν Μπρωντέλ... Θυμωμένα ἀμήχανος θά ἐπικαλεσθῶ, ξανά, ἕναν παλιωμένο (1991) καί, ταυτόχρονα, ζωντανό καί γόνιμο ἀφορισμό τοῦ Σπύρου Ἀσδραχά.

«Τό τέλος τῆς ἱστορίας μετατίθεται σέ ἄλλους καιρούς καί σέ ἄλλους παραδείσους. Κι αὐτοὶ οἱ παράδεισοι εἶναι ἐκεῖνοι πού θά καταφέρουν νά ἄρουν δύο συνακόλουθες ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπου: τό πράττειν καί τό σκέπτεσθαι. Ὡς τή στιγμή τό ἔχει καταφέρει μόνο ὁ θάνατος. Χρειάζεται νά γίνει καθολικός. Ὡσπου νά φτάσουμε ὡς ἐκεῖ, τά ἴδια πάντα αἰτήματα, οἱ ἴδιες πάντα, ἀλλά συνεχῶς ἐκτεινόμενες ἀνάγκες θά ζητοῦν τήν ἱκανοποίησή τους μέσα στίς νέες συνθήκες, πού δέν μοιάζουν μέ κανένα ἀκύμαντο παράδεισο πέλαγος. Καί οἱ ἐνδιαφερόμενοι, ὥσπου νά ἀνακαλυφθοῦν νέα ἐρμηνευτικά ἐργαλεῖα γιά τήν κατανόηση τοῦ κόσμου, θά χρησιμοποιοῦν ἀποκλειστικῶς ἢ ἐκλεκτικῶς κάποια ἀπό τά παλιά, δοκιμασμένα, μερικῶς καταδικασμένα καί πάντα χρησιμοποιούμενα καί ἀνανεώσιμα».

ΓΙΑΤΙ ΕΠΕΣΤΡΕΨΑ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

του Άλεξάντρ Ζινόβιεφ

Πρώην καθηγητής Λογικής στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας, ο Άλεξάντρ Ζινόβιεφ ζούσε και δίδασκε στο Μόναχο μετά την απέλασή του από την ΕΣΣΔ το 1978. Η δημοσίευση του βιβλίου του «Ίλιγγιώδη Ύψη», το 1976, του κόστισε την απομάκρυνσή του από όλα τα καθήκοντα, τη στέρηση όλων των διπλωμάτων του και τη διαγραφή του από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης.

Γιατί επιστρέφω στη Ρωσία; Για να απαντήσω σε αυτή την ερώτηση, πρέπει πρώτα να απαντήσω σε μιάν άλλη: γιατί βρέθηκα 21 χρόνια στη Δύση, μακριά από τη Ρωσία; Θα παραμερίσω τις λεπτομέρειες και θα επικεντρωθώ στην ουσία. Φαινόταν ακλόνητο τό σοβιετικό καθεστώς, έγκρατεστημένο εκεί για πάντα. Ήμουν αντίθετος με αυτό όχι για λόγους πολιτικούς ή ιδεολογικούς (δέν ήμουν ούτε αντικομμουνιστής ούτε αντισοβιετικός), αλλά εξαιτίας των αντιδράσεων του περιβάλλοντός μου στις επιστημονικές και λογοτεχνικές μου εργασίες. Τό περιβάλλον αυτό μέ απέριπτε ως φαινόμενο ξένο πρός τή φύση τής σοβιετικής κοινωνίας (κομμουνιστικής). Έτσι εκδιώχθηκα από τή Σοβιετική Ρωσία στη Δύση χωρίς να τό θέλω και χωρίς να τό επιθυμώ. Ήταν τό 1978.

Τήν εποχή εκείνη ό ψυχρός πόλεμος θρισκόταν στό αποκορύφωμά του. Στή Δύση άκμαζε ή δημοκρατία, ό φιλελευθερισμός, ή έλευθερία τής σκέψης, ό δημιουργικός πλουραλισμός. Τό γεγονός ότι χρησιμοποιούνταν όπλα του ψυχρού πολέμου τής Δύσης έναντίον του σοβιετικού κομμουνισμού, περνούσε σε δεύτερο πλάνο. Οί εκδηλώσεις αυτές έμοιαζαν να συνδέονται όργανικά μέ τήν ίδια τή φύση του δυτικού πολιτισμού. Κάτω από αυτές τίς συνθήκες δέν θά μπορούσε να τεθεί τό παραμικρό θέμα επιστροφής μου στη Ρωσία. Η διάδοση των έργων μου επέσυρε βαριές ποινές. Άλλά ακόμα και να τό είχα θελήσει, δέν θά μου επέτρεπαν τήν είσοδο.

Έν τούτοις, στίς αρχές τής δεκαετίας του 90, ή Σο-

βιετική Ένωση κατέρρευσε και καταστράφηκε τό κοινωνικό σοβιετικό καθεστώς (κομμουνιστικό) των χωρών, οι όποιες τήν αποτελούσαν. Κι όμως δέν έπακολούθησε ή άνθιση τής Ρωσίας, τήν όποία υποσχόταν ή δυτική ιδεολογία και προπαγάνδα, αλλά αντίθετως, μιá ταχεία υποβάθμιση τής κοινωνίας σε όλους τους τομείς τής, πολιτικό, οικονομικό, ιδεολογικό, ήθικό και κοινωνικό. Άρχισα να μιλώ και να γράφω γι' αυτήν, ακολουθώντας τήν αρχή: ή αλήθεια μέ κάθε θυσία.

Έτηρησα τήν αρχή αυτή στην περιγραφή τής σοβιετικής κοινωνίας, πράγμα πού μου κόστισε τήν απέλασή μου. Τώρα αυτά πού γράφω, εν πλήρη έντιμότητα και αλήθεια, σχετικά μέ τή μετασοβιετική Ρωσία μου κοστίζει στη Δύση ένα εκ των πραγμάτων μπουκοτάξ των επιστημονικών και λογοτεχνικών μου εργασιών, τό όποιο καθιστά πρακτικώς αδύνατη τή δημοσίευση και τήν κυκλοφορία τους. Έχω προσωπική πείρα τής στενότητας, του αποκλεισμού, του αυθαίρετου και του άπατηλού χαρακτήρα τής έλευθερίας τής δημιουργίας σύμφωνα μέ τό δυτικό τρόπο.

Όστόσο, αν και έπαιξε κάποιον ρόλο δέν είναι αυτή ή αίτία πού καθόρισε τήν απόφασή μου να επιστρέψω στη Ρωσία. Βασικός παράγοντας υπήρξε ή αλλαγή τής Δυτικής Εύρώπης, μετά τό τέλος του ψυχρού πολέμου και τή διάλυση τής Σοβιετικής Ένωσης. Η ουσία αυτής τής αλλαγής, είναι ό συνολικός εξαμερικανισμός τής Δυτικής Εύρώπης. Όσο ή Σοβιετική Ένωση υπήρχε και ήταν ή δεύτερη υπερδύναμη του πλανήτη, προφύλασσε τή Δυτική Εύρώπη από αυτόν τόν εξαμε-

ρικανισμό, θανάσιμο για τὰ πιά μεγάλα της έπιτεύγματα, συμπεριλαμβανομένου του φιλελευθερισμού, του πλουραλισμού τής δημιουργίας και τής έλευθερίας τής έκφρασης.

Μόλις έλλειψε αυτή η προστατευτική κάλυψη, η Δυτική Εύρώπη έκλινε τήν κεφαλή κάτω από τή ράβδο του άμερικανισμού. Η έποχή πλέον δέν είναι μόνο μετακομμουνιστική αλλά και μεταδημοκρατική. Η διαμονή μου στή Δύση δέν έχει πλέον κανένα νόημα. Πολύ περισσότερο πού η επιστροφή μου στή Ρωσία δέν σημαίνει ότι επιστρέφω στήν πατρίδα μου, αλλά ότι αφήνω πίσω μου μιά Δύση έχθρική.

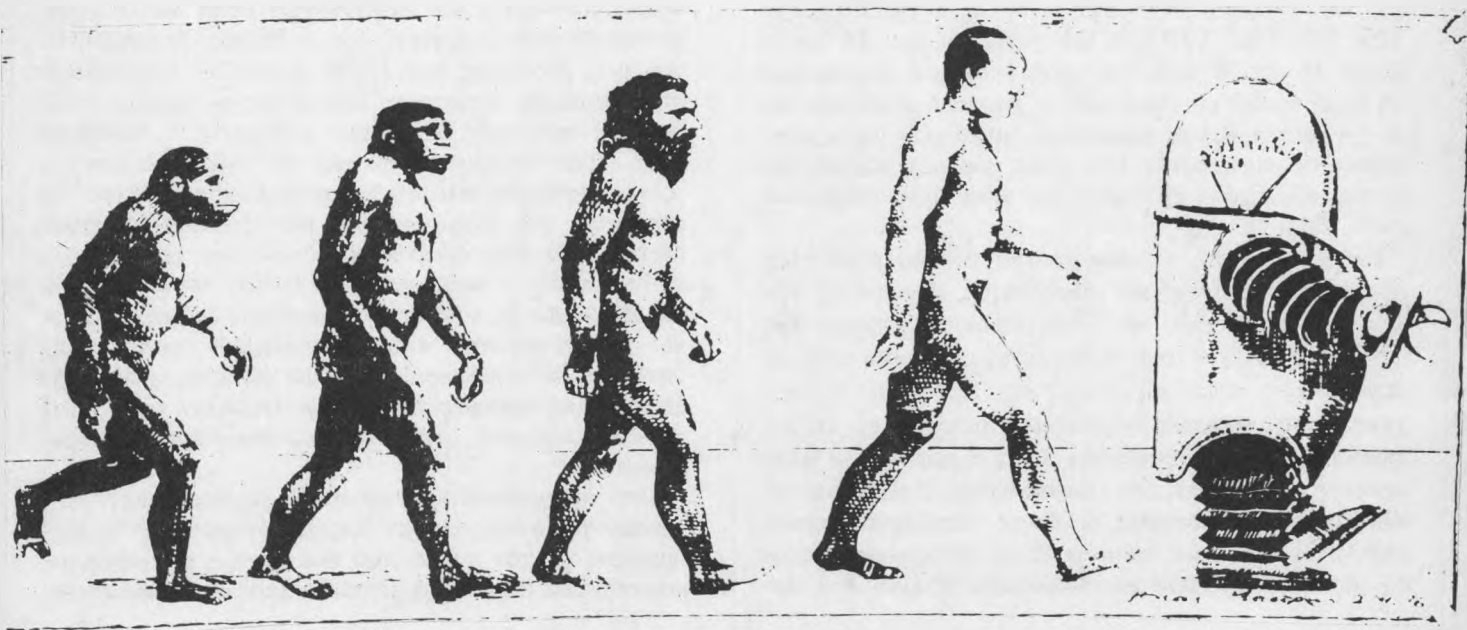
Πάνε ήδη κάποια χρόνια από τότε πού άρχισα νά σκέφτομαι τό ένδεχόμενο μιάς πιθανής επιστροφής στή Ρωσία, κυρίως όταν τά σχέδια των κυρίαρχων του δυτικού κόσμου σέ ό,τι άφορά τή Ρωσία και τό ρώσικο λαό μου φάνηκαν άπολύτως ξεκάθαρα – δηλαδή νά γονατίσουν τή Ρωσία, έτσι ώστε νά μήν μπορέσει ποτέ νά όρθώσει τό ανάστημα μιάς ισχυρής δύναμης στό πλαίσιο τής παγκόσμιας κοινότητας και νά μετατρέψουν τό έδαφος της σέ άποικιοκρατούμενη ζώνη τής Δύσης. Όσο για τό ρώσικο λαό, πρόκειται νά τόν κατακρημνίσουν στό επίπεδο μιάς πρωτόγονης έθνικής ολιγάριθμης λαότητας, όχι πάνω από τριάντα μέ πνήντα έκατομμύρια, άνικανής νά κυβερνήσει τόν εαυτό της μέ αυτόνομο τρόπο. Όστόσο, τό κρίσιμο σημείο πού προκάλεσε τήν όριστική και άμετάκλητη άπόφασή μου, νά εγκαταλείψω τή Δύση, υπήρξε η κυνική και ώμη έπίθεση των ΗΠΑ και του ΝΑΤΟ έναντίον τής Σεργίας, η όποία αναβίωσε μέσα μου αναμνήσεις από τά χρόνια τής χιτλερικής έπίθεσης έναντίον τής πατρίδας μου. Μου έγινε άπολύτως σαφές ότι η ίδια μοίρα περίμενε τή Ρωσία, ό,τι μεθυσμένοι από τήν παγκόσμια υπερδύναμή τους, οι Άμερικανοί κυρίαρχοι του Δυτι-

κού κόσμου και οι Δυτικοευρωπαίοι λακέδες τους δέν θά όπισθοχωρούσαν μπροστά σέ τίποτα, για νά ξεπουλήσουν τήν όποιαδήποτε πρόθεση αντίστασης εκ μέρους τής Ρωσίας, έτσι ώστε νά τή σήσουν από τήν επιφάνεια τής γής και νά τήν εξαφανίσουν από τή μνήμη τής ανθρωπότητας. Ός Ρώσος δέν μπορώ νά μένω στό περιθώριο και νά παρατηρώ τό θάνατο τής χώρας μου. Θεωρώ ότι είναι ήθικό μου καθήκον νά όρίσκομαι δίπλα στό λαό μου, αυτήν τήν τραγική στιγμή τής ιστορίας του και νά μοιραστώ τήν τύχη του.

Θέλω τέλος νά πώ ότι η παράδοση τής Δυτικής Εύρώπης στόν εξαμερικανισμό θά έχει μοιραίες συνέπειες για τίς Δυτικοευρωπαϊκές χώρες. Θά συμβεί κάτι άνάλογο μέ αυτό πού συνέβη μέ τή Ρωσία: καταστροφή των ίδιων των βάσεων του πολιτισμού της και η άπώλεια τής έθνικής κυριαρχίας των λαών της. Ξι έγώ, όπως πολλοί συμπατριώτες τής γενιάς μου, δεν αισθάνομαι μόνο Ρώσος αλλά και Εύρωπαίος. Στή Ρωσία δέν κατέρρευσαν μόνο οι αξίες του κομμουνισμού αλλά και οι άληθινές αξίες (όχι τής προπαγάνδας) του πολιτισμού τής Δυτικής Εύρώπης. Σέ ό,τι μέ άφορά, δέν βλέπω παρά μόνο μιά δυνατότητα για νά τίς υπερασπισθώ – νά φύγω μακριά από μιά Δυτική Εύρωπη πού έγινε θυσία στό βωμό μιάς ολοκληρωτικής παγκοσμιοποιημένης δημοκρατίας και του άμερικανισμού.

Θεωρώ, ότι η Ρωσία θά έχει ακόμα ένα σημαντικό ρόλο νά παίξει έναντίον του εξαμερικανισμού του πλανήτη, όπως όταν έπαιξε άποφασιστικό ρόλο στή μάχη έναντίον τής παγκόσμιας άπειλής του φασισμού. Επιστρέφοντας στή Ρωσία, παραμένω πιστός στίς αρχές τής Δυτικής Εύρώπης.

Μετάφραση από τή *Le Monde*
29 Ιουνίου 1999: Ρούλα Κυλιτηρέα

Η ΕΠΙΚΑΙΡΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΕΙΚΟΣΤΟΥ ΑΙΩΝΑ

του Γιώργου Μαργαρίτη

1. Ο αιώνας τῶν φιλανθρώπων

Οι μεγαλύτεροι από ἐμᾶς, ὅσοι μεγάλωσαν στήν ἐπαρχία ἢ στίς γειτονιές τῆς Ἀθήνας, θά θυμούνται, ὡς τήν προχωρημένη δεκαετία τοῦ '60 τή σημασία τῆς ξένης βοήθειας στή ζωή μας. Ὅχι, δέν ὑπῆρχε τότε πακέτο Ντελόρ ἕνα ἢ δύο, δέν δίνονται χρήματα γιά ἐπιδοτήσεις ἢ κοινωνικά προγράμματα ὥστε αὐτοί νά μὴν διαμαρτύρονται ὅταν δίνονταν πολλά στούς λίγους. Ἡ βοήθεια τότε ἦταν πιό ἄμεση, πιό χειροπιαστή. Ὑπῆρχαν ἀκόμα τότε τά χαρτόκουτα μέ τήν ἐπισιτιστική βοήθεια. Ἦταν ἕνα κουτί, περίπου ὅπως αὐτά πού περιέχουν τό συμπυκνωμένο γάλα σήμερα, πού γύρω γύρω εἶχε μιά ἰδιαίτερη διακόσμηση. Ὑπῆρχε ἡ ἀστερόεσσα, ἔστω καί σέ ἀφαιρετική σύλληψη, δύο χέρια σφιγμένα σέ θερμή χειραψία καί μιά μεγάλη ὑπογραφή στά ἀγγλικά: DONATED BY THE PEOPLE OF THE UNITED STATES OF AMERICA». Τό κουτί ζύγιζε 15 ὡς 18 κιλά καί μέσα ὑπῆρχε ἡ παραδοσιακή ξηρά τροφή μέ τήν ὁποία ἡ Ἀμερική μεγάλωνε τότε τόν κόσμο. Καλαμποκάλευρο, μαργαρίνη, κάτι ἀφυδατωμένα σκευάσματα, ἕνα εἶδος κονάκερ, πολτός τομάτας, πολύ γάλα σέ σκόνη καί κάτι ἄλλα ἀπροσδιόριστα εἶδη.

Γιά τή γειτονιά, τά περιεχόμενα τοῦ πακέτου ἦταν ἀντικείμενα ἀπορίας καί συναλλαγῆς. Ὅρισμένες νοικοκυρές τολμοῦσαν νά ἐνσωματώσουν μερικά ἀπό αὐτά τά παράξενα στήν καθημερινή μαγειρική τους, οἱ περισσότερες σοφά τό ἀπέφευγαν. Στά 1960 βρισκόμασταν στή γειτονιά κατοικοῦσαν μικροαστοί, πολλοί δημόσιοι ὑπάλληλοι ἀνάμεσά τους, ὁ μισθός δέν ἦταν ἀρκετός ἀλλά κανεῖς δέν λιμοκτονοῦσε. Πολλά ἀπό τά εἶδη τῆς ἀνθρωπιστικῆς βοήθειας κατέληγαν λοιπόν στίς γάτες πού πολύ ἐκτιμοῦσαν τή φιλοζωική διάσταση τῶν φιλάνθρωπων πρωτοβουλιῶν. Ἐκεῖνο πού πα-

ρέμενε ἐν ἐνεργεῖα ἦταν τά καταπληκτικά εἶδη συσκευασίας πού τό κουτί περιεῖχε. Τά τενεκεδάκια γίνονταν γλάστρες γιά βασιλικούς, οἱ σακούλες τρόπος ἀποθήκευσης ρυζιοῦ – τό ἀγόραζε κανεῖς χύμα ἀπό τόν μπακάλη τότε καί αὐτά τά περιέργα ἀμερικάνικα σακουλάκια ἀποδεικνύονταν ἀναθετικά στίς κατσαρίδες. Ἡ δωρεά ἀποκτοῦσε ἔτσι κάποια πρακτική χρησιμότητα.

Φυσικά ἡ διανομή ἦταν καί ἐορταστική καί πολιτική. Στήν «Παιδική Στέγη» τῆς περιοχῆς – ἴδρυμα τοῦ ὁποίου τή θεσμική ἱστορία ποτέ δέν κατανόησα, ἴσως οἱ ρίζες του νά κρατοῦσαν ἀπό τόν καιρό τῆς Μικρασίας, ἴσως ἀπό τόν Ἐμφύλιο – μαζεῦόταν ἡ γειτονιά. Ἐκεῖνοι πού πάντα ἔδιναν τό παρόν ἦταν οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι (ποτέ δέν ξέρεῖς). Ἐρχονταν λοιπόν μέ τά αὐτοκίνητά τους (συχνά μέ ὀδηγό, ποιός ἤξερε νά «σωφάρει» τότε) «οἱ κυρίες» πού στήν παιδική μας φαντασία ἦταν, ὑποθέτω, ὅ,τι ἡ Μαρία Ἀντουανέττα γιά τούς βιοτέχνες τοῦ Σαιντ Ἀντουάν. Ἀπροσδιόριστης θεσμικῆς ὑπόστασης καί αὐτές οἱ κυρίες» πλὴν ὅμως οἱ τρέχουσες λέξεις πού καθόριζαν τίς ιδιότητές τους εἶχαν δεύτερο συνθετικό τό «τῆς βασιλίσσης». Ὅταν μεγάλωσα καί «ἱστοριοποιήθηκα» ὑπέθεσα ὅτι ἐπρόκειτο γιά ἐπιφανή μέλη τῶν ποικίλων ὀργανώσεων πού ἡ τότε φιλάνθρωπη βασίλισσα τῆς χώρας – ἡ Φρειδερίκη – καθοδηγοῦσε. Γινόταν λοιπόν ἡ τελετή κάτω ἀπό τίς εἰκόνες τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους, ἔπαιρναν τά αὐτοκίνητά τους καί ἔφευγαν πιστεύοντας, ὑποθέτω, ὅτι εἶχαν πράξει μεγάλο καλό, ὄχι μόνο στήν ἐπισιτιστική καθημερινότητα τῶν ὑπηκόων τους, ἀλλά καί στήν πολιτική εἰκόνα τοῦ παλατιοῦ καί τῶν Ἀμερικάνων.

Στήν πραγματικότητα, τά ἔμαθα ἀργότερα στήν κοινωνιολογία αὐτά, ἔκαναν ὅ,τι χειρότερο. Ἐδιναν ἐλεημοσύνη, μέ τόν τρόπο πού δίνεται ἡ ἐλεημοσύνη, σέ μικροαστικά μὲν, ἀνερχόμενα δέ κοινωνικά στρώματα.

Σε ομάδες δηλαδή του πληθυσμού που διψούσαν για κοινωνική εκτίμηση και αποδοχή, οι κινήσεις αυτές μόνο ως ταπείνωση μπορούσαν να καταγραφούν. Ήταν τέτοιο το κλίμα που ο αντιαμερικανισμός και η αντιπάθεια για τα όσα είχαν δεύτερο συνθετικό τό «της βασιλείας», χαραχθήκαν στα χρωμοσώματα των παιδιών ιδιαίτερα, πράγμα που εξηγεί τις μυστηριώδεις κρίσεις λύσσας που καταλαμβάνει στα πεδία αυτά πολλούς από τους συνομηλικούς μου. Πολιτικά δηλαδή η προσπάθεια πήγε «χαράμι».

Αυτό όμως δεν αποτέλεσε λόγο ανάιρεσης της φιλάνθρωπης αυτής πολιτικής. Ούτε η εφαρμογή της στο Βιετνάμ ή άλλαχου έθεσε σε κίνδυνο την αξιοπιστία της. Σαράντα χρόνια μετά, στά Βαλκάνια, ή ίδια λογική κυριαρχεί στις περιπτώσεις ανθρωπιστικής παρέμβασης αντιλήψεις. Δύο τινά συμβαίνουν. Είτε πρόκειται για ήθικό σύνδρομο από εκείνα που η ψυχανάλυση δεν μπορεί να αντιμετωπίσει, είτε πρόκειται για ιδεολογική και πολιτική αντίληψη ακατάλυτα δεμένη με τον κόσμο στον οποίο ζούμε: τον εικοστό αιώνα, δηλαδή.

Ζούμε, θά διαπίστωνε ένας άμύητος παρατηρητής, τον θρίαμβο της φιλανθρωπίας. Τα πάντα στις μέρες μας είναι υπόθεση ανθρωπιστικής μέριμνας, αίσθηση ευθύνης προς τους αναξιοπαθόντες συνανθρώπους, συγκίνηση μπροστά στα δεινά και στη μιζέρια. Όταν λέμε τα πάντα, έννοούμε όλα όσα διέπουν τις σχέσεις των πλούσιων κρατών με τα φτωχά αντίστοιχα. Των λαών που πεθαίνουν από χοληστερίνη γαρνιρισμένη με διοξίνες και εκείνων που πεθαίνουν με τους αρχαίους παραδοσιακούς τρόπους: από πείνα και άρρώστια. Πλήθος οργανισμοί σπεύδουν εκεί όπου τους έχουν ανάγκη, πλήθη δικαστηρίων και εισαγγελέων κρίνουν τον ένοχο που οδήγησαν τους λαούς τους σε τέτοιες ανάγκες, στρατεύματα, πύραυλοι και αεροπλάνα σκεπάζουν τους ουρανούς σε ανάζητηση αναξιοπαθόντων. Προσφέρονται να τους βοηθήσουν πρόθυμα ζητώντας μάλιστα συγγνώμη για τις όποιες «παραπλευρες ζημιές» θά επιφέρει η ανθρωπιστική τους επέμβαση.

Ο πολιτικός μας λόγος έγινε πλέον φιλανθρωπικός. Δεν έννοώ μόνο αυτό που έπραξαν Σουηδοί ιστορικοί για να κρατήσουν εν ζωή τις «ιστορικές σπουδές» στα αναγνωστικά και αμερικανοποιημένα Πανεπιστήμιά τους. Δικαίως έκριναν ότι η ιστορία δεν πουλάει σε ένα κόσμο που κυριαρχούν φιλάνθρωπες αρχές και που όλα τα μέτρα του κόσμου καθορίζονται από το δίκαιο των «προηγμένων». Έσπευσαν λοιπόν να μετονομάσουν και να προσανατολίσουν τα ιστορικά τους τμήματα σε πιο χρήσιμα αντικείμενα: σπουδές ανθρωπίνων δικαιωμάτων, λόγου χάρη. Έννοώ όμως και πιο σημαντικά πράγματα που άπτονται των διπλωματικών ισορροπιών και εξέλιξεων. Η Ίαπωνία – ως παράδειγμα μακρινό – που βαρύνεται ακόμα με τους περιορισμούς που κληροδότησε η ήττα του 1945, διψασμένη

ώς είναι για την μετατροπή τμήματος έστω της οικονομικής της ευεξίας σε στρατιωτική δύναμη, αποφάσισε να διαβεί τις θύρες των επιθυμιών της «ανθρωπιστικά». Στο άκουσμα ανησυχητικών ειδήσεων μη ανθρωπιστικού χαρακτήρα, όπως η βαλλιστική απειλή από τη Βόρεια Κορέα ή η επικείμενη κατασκευή μη ανθρωπιστικού αεροπλανοφόρου από την Κίνα, αποφάσισε να αντιδράσει φιλάνθρωπα. Ξεκίνησε λοιπόν την κατασκευή τριών ανθρωπιστικών αεροπλανοφόρων. Έπειδή δέ κάτι σχετικές απαγορεύσεις έμπεριέχονται στο Σύνταγμα της χώρας, η αιτιολογία της παραγγελίας κατέστη μνημειώδης: στις μέχοι τώρα ανθρωπιστικές επιχειρήσεις του ιαπωνικού στρατού, διαπιστώθηκε ότι η φιλάνθρωπη βοήθεια δεν μπορεί να προωθηθεί με ταχύτητα και αποτελεσματικότητα στην ένδοχώρα. Για τούτο και χρειάζονται αεροπλανοφόρα που και εφόδια πολλά σηκώνουν και μπορούν να τά βομβαρδίσουν (να τά προωθήσουν έννοώ) σε μεγάλο βάθος στα κεφάλια του δεινοπαθόντος έχθρου. Η αιτιολογία δέ για την ανθρωπιστική έμπλοκή των ιαπωνικών δυνάμεων σε μακρινές χώρες – θά μπορούσε στο άκουμά της να κάνει ευτυχισμένους όλους τους φτωχούς και λιμοκτονούντες λαούς του πλανήτη.

Η φιλανθρωπία, φυσικά, για να υπάρξει, πρέπει κάποιον να την έχουν ανάγκη. Αγκάζει ιδιαίτερα εκεί όπου υπάρχει ανισότητα, άδικια, μιζέρια, θάνατος, πείνα και πόνος. Και όπου, από την άλλη μεριά, υπάρχουν μακριά από αυτά τα δυσάρεστα, πλούσιοι εύημερούτες, ευτυχείς που και υλικό περίσσευμα διαθέτουν και ελεύθερο χρόνο απ' αυτόν που τά θεάρεστα έργα χρειάζονται για να οδηγήσουν στην σωτηρία της ψυχής. Πιθανόν να είναι αυτή η επίσημη αιτιολογία του φαινομένου της ολοένα και αυξανόμενης απόστασης μεταξύ φτωχών και πλούσιων. Συνειδητή έπιλογή: όσο πιο άδικος είναι ο κόσμος τόσο πιο φιλάνθρωπος μπορεί να γίνει. Ίδανική κατάσταση για τη σωτηρία των πλούσιων ψυχών, των πλούσιων ιδεολογιών και για την ιεράρχηση του κόσμου σε δυνατούς και αδύνατους, νικητές και νικημένους, ελεύθερους και άνελεύθερους, χορτάτους και πεινασμένους σε τελευταία ανάλυση. Ίσως να αληθεύει αυτό που οι κακές γλώσσες ισχυρίζονται. Ότι δηλαδή, πίσω από τη φιλανθρωπία κρύβεται η πολιτική.

Είναι ίσως υπερβολικό να ισχυριστεί κανείς ότι ο πρώτος παγκόσμιος πόλεμος δημιούργησε τον σύγχρονο κόσμο και προσδιόρισε τα κεντρικά χαρακτηριστικά της ιστορίας του αιώνα που σε λίγο κλείνει. Συνήθως, τά στοιχεία που προσδιορίζουν μιá ιστορική περίοδο έχουν βαθιές ρίζες στον χρόνο και είναι παραινδυνευμένο να ισχυριστεί κανείς ότι γνωρίζει πώς τά γεγονότα - καταλύτες προκαλούν τις τομές και μεταβάλλουν τις ποιότητες. Είναι όμως σίγουρο ότι πολλά πράγματα δοκιμάστηκαν στον μεγάλο αυτόν πόλεμο και, πολλά από αυτά παγιώθηκαν ως πρακτικές για τον υπόλοιπο αιώνα.

Τό 1918 λοιπόν, υπήρξε τό έτος τής έλπίδας. Ο πόλεμος τελείωνε καί οι συζητήσεις είχαν ως περίπου αποκλειστικό παρονομαστή τή δημιουργία, μέσα από τούς εφιάλτες τών χαρακωμάτων, ενός ειρηνικού αύριανού κόσμου. Συζητήσεις σοβαρές στά πιά σημαντικά, γιά τίς τύχες τού κόσμου, σαλόνια. Πρωτοστατούσαν σέ αυτές οι Αμερικανοί πού σκηνοθέτησαν προσεκτικά τήν είσοδό τούς σ' ένα πόλεμο «των Ευρωπαίων» ώστε νά μοιάζει μέ τήν επέμβαση τών Αρχαγγέλων. Μιά άσπιλη δύναμη, ξένη πρός τά ευρωπαϊκή πάθη καί τήν παθολογία τών αρχαϊκών κοινωνιών τής γηραιάς ήπειρου, πού αισθανόταν ως δικαίωμα καί υποχρέωσή της, νά υπαγορεύει τήν ήθική τού αύριανού κόσμου καί τήν πρακτική εφαρμογή της. Οι λεπτομέρειες είναι γνωστές: ή περί τήν Κοινωνία τών Έθνών φιλολογία, τά 14 σημεία τού προέδρου Ουίλλιαμ, ή αυτοδιάθεση τών λαών (τών λευκών λαών τουλάχιστον), οι έλευθερίες καί τά ανθρώπινα δικαιώματα καί όλα τά ανθρωπιστικά, συλλήδην.

Στίς 11 Νοεμβρίου 1918, υπογράφηκε ανακωχή μεταξύ τής Γερμανίας καί τών έχθρών της. Η Συνθήκη πού θά τερμάτιζε τόν πόλεμο παρέμεινε μία άσπης υπόθεση. Οι νικητές άρχισαν νά σκέφτονται τούς όρους πού θά επέβαλαν στόν νικημένο έχθρό τους μετά τήν υπογραφή τής ανακωχής. Τά πλέον άπίθανα σχέδια άρχισαν νά κυκλοφορούν καί πιθανόν μερικά από αυτά νά εφαρμόζονταν άν δέν μεγάλωνε ολοένα καί περισσότερο ή άνησυχία γιά τήν επικράτηση καί τίς νίκες τών μπολσεβίκων στή γειτονική Ρωσία. Τό ζητούμενο όμως ήταν νά έρθει σέ τέτοιο σημείο ή Γερμανία, ώστε νά μήν είναι σέ θέση νά άντιταχθεί σέ όποιοδήποτε όρους θά αποφάσιζαν οι νικητές. Τό μέσο γιά νά έπιτευχθεί αυτή ή προϋπόθεση ήταν ο άυστηρός αποκλεισμός τής χώρας. Η κατεστραμμένη από τόν πόλεμο Γερμανία, ήττημένη, μέ τούς δρόμους τής θάλασσας αλλά καί τής Ανατολής πλέον κλειστούς, γνώρισε μία άπόλυτη τραγωδία. Η πείνα, ή έλλειψη καυσίμων, οι επιδημίες, τό θανατικό, όλα αυτά σέ βάρος τών πολιτών μιας χώρας ή όποια ήδη είχε παραδεχτεί τήν ήττα της. Η Συνθήκη τών Βερσαλλιών υπογράφηκε κάτω από αυτές τίς συνθήκες. Η ταπείνωση τής Γερμανίας δέν όφειλόταν τόσο στους όρους τής Συνθήκης όσο στόν θανατηφόρο έκβιασμό μέ τόν όποιο σύρθηκαν οι Γερμανοί στό νά τήν υπογράψουν. Οι τρομερές μέρες πού έζησε ή Γερμανία στά 1918-19, μάλλον είχαν άμεση σχέση μέ τίς πολιτικές τερατογενέσεις πού άκολούθησαν στήν ίδια αυτή χώρα δέκα χρόνια μετά.

Τό όπλο τού αποκλεισμού, τής πείνας καί τής γενικής έξουθένωσης μιας κοινωνίας είχε ήδη εφαρμοστεί στους άποικιακούς πολέμους. Η διαφορά στή γερμανική περίπτωση ήταν ή έκταση, τό μέγεθος τού σχεδίου αυτού. Δέν ήταν ή τεράστια απόσταση μεταξύ λόγων, διακηρύξεων καί πρακτικής εφαρμογής τους πού έντυπωσίασε τότε. Ήταν, πρώτον, τό γεγονός ότι τά άπάνθρωπα μέτρα τών νικητών μπορούσαν νόμιμα νά

στραφούν ενάντια σέ όποιοδήποτε κράτος, όποιαδήποτε κοινωνία, ακόμα καί όταν αυτή ήταν «πολιτισμένη» κοινωνία, μία σημαντική ευρωπαϊκή χώρα. Στόν εικοστό αιώνα δέν θά υπήρχαν φραγμοί σέ αυτές τίς πρακτικές τής υποδούλωσης. Τό δεύτερο σημείο ήταν ότι ο πόλεμος δύσκολα ξεχώριζε από τήν ειρήνη καί ότι ή διάθεση καί ή κατάσταση τής κοινωνίας έγινε, στή στρατηγική σκέψη, παράγοντας ίσης τουλάχιστον σημασίας μέ τή διάθεση καί τήν κατάσταση τών ένοπλων δυνάμεων μιας χώρας. Τό σχέδιο τής πρόκλησης λιμού στή Γερμανία ήταν ένα στρατιωτικό σχέδιο. Τό έπεξεργάστηκε τό βρετανικό Ναυαρχείο - ο περίφημος ναύαρχος Φίσερ - στά μέσα τής δεκαετίας τού 1900 - 1910 γιά νά πείσει μεταξύ άλλων τίς τότε βρετανικές κυβερνήσεις ότι οι πόλεμοι μπορούν νά κερδηθούν μόνο από τή θάλασσα καί ότι, κατά συνέπεια, ο βρετανικός προϋπολογισμός θά έπρεπε νά χρηματοδοτήσει τό τεράστιο κόστος τών πολεμικών πλοίων τύπου «Δρεδνώτ».

Τό σχέδιο εφαρμόστηκε στόν πόλεμο μέ σχετική έπιτυχία. Η ένδοχώρα τής κεντρικής Ευρώπης καί, άργότερα, ή λεηλασία τής Ουκρανίας κράτησαν, οικονομικά, τίς αποκλεισμένες Κεντρικές Αυτοκρατορίες στόν πόλεμο. Η ιδέα νά εφαρμοστεί τό ίδιο σχέδιο μέ πιο εύνοϊκές προϋποθέσεις στόν καιρό τής ειρήνης, σχετιζόταν ίσως μέ τήν κοινωνική άναταραχή πού διέτρεχε τήν κεντρική Ευρώπη καί πού ήδη άνέτρεπε τίς ισορροπίες στήν Ανατολή. Μία στρατιωτική νίκη, συμπεριλαμβανόμενες οι έπιτελείς, δέν είχε κανένα νόημα όταν ή κοινωνία ήταν σέ θέση νά άυτενεργεί, νά λειτουργεί ως σώμα πολιτών, νά άμφισβητεί τά κελεύσματα, τά μέτρα καί τίς αξίες τών νικητών. Η στρατιωτική νίκη στόν εικοστό αιώνα έπρεπε, γιά νά είναι άπόλυτη, νά περιλαμβάνει τήν πλήρη έξάρθρωση τού κοινωνικού καί τού πολιτικού ιστού.

Στή Γερμανία τού 1918 κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις άμφισβητούσαν τίς υπαγορευόμενες έξελίξεις σέ δύο μέτωπα. Οι έθνικιστές από τή μία πού άντιδρούσαν στή συρρίκνωση τών ανατολικών έδαφών, στή φυγή τών γερμανικών μειονοτήτων, στήν προέλαση τών Πολωνών στή Σιλεσία, στίς συμμαχικές άπόπειρες στρατιωτικής κατοχής σημαντικών οικονομικά περιοχών. Έθνικιστές ένεργοί μέσα από τά «Ελεύθερα Σώματα» (Freikorps), ένοπλες ομάδες έθελοντών πού συνέχιζαν τόν πόλεμο στήν Ανατολή. Από τήν άλλη οι κομμουνιστές πού διεκδικούσαν τήν άνατροπή τής πολιτικής καί κοινωνικής τάξης στή χώρα, πού έπαναστατούσαν στίς πόλεις στό πρότυπο ή μή τών μπολσεβίκων στά ανατολικά. Η συντριβή τού κοινωνικού ιστού σήμαινε γιά τούς νικητές τήν έξάλειψη τέτοιου είδους άπειλών, ταυτόχρονα μέ τόν έξαναγκασμό τής όποιας νέας γερμανικής έξουσίας σέ πλήρη ύποταγή. Σήμερα γνωρίζουμε ότι ή διπλή άποτυχία τών έθνικιστών καί τών κομμουνιστών στή Γερμανία τού 1919 όφειλόταν στό ότι δέν μπορούσαν νά δώσουν άπάντηση στόν έκβιασμό τής Αντάντ: στό ποιός δηλαδή θά

σταματοῦσε τή λημοκτονία τῶν Γερμανῶν πολιτῶν. Ἡ μόνη ἀπάντηση ἦταν οἱ Βερσαλλίες, ἡ πλήρης δηλαδή ὑποταγή τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους – συνολικά – στίς ἀποφάσεις τῶν νικητῶν καί κατεχόντων τόν πλοῦτο τῶν θαλασσῶν καί τίς πηγές τῆς τροφοδοσίας.

Οἱ στρατηγικές αὐτές πιστοποιήθηκαν λοιπόν πρῖν ὁ εἰκοστός αἰώνας κλείσει δύο δεκαετίες ὡς ἡ βάση τῶν πολεμικῶν ἀναμετρήσεων, ὡς κεντρικός παρονομαστής στήν ἀναζήτηση ἐκτεταμένης, ὡς καί παγκόσμιας κυριαρχίας. Εἶναι δέ ἀλληλένδετες: πρέπει νά καταστραφῆ πλήρως ὁ ἀντίπαλος, ἡ κοινωνική του διάρθρωση, τό παραγωγικό του δυναμικό, ἡ ἰδεολογική του συγκρότηση, οἱ ἀξίες καί οἱ ἀρχές πού στηρίζουν τή συνοχή του. Τότε, ἐπί τοῦ τίποτα, μπορεῖ νά εφαρμοστεῖ ἡ ἀνθρωπιστική ἐπέμβαση. Αὐτή πού θά δρέψει τούς καρπούς τῆς νίκης, πού θά διαμορφώσει τόν πρῶτον ἐχθρικό χώρο σέ πεδίο ἐλεύθερης ἐπιβολῆς τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ νικητή. Πρόκειται δηλαδή γιά τήν χωρίς ὄρους καί ὅρια ἐνωμάτωση τοῦ νικημένου στό οἰκονομικό σύστημα τοῦ νικητή, στό θεσμικό καί ἱεραρχη-

μένο σχῆμα πού αὐτός ἐπιθυμεῖ, στό ἰδεολογικό πλαίσιο πού δικαιολογεῖ τήν ἰσχύ καί τήν πρωτοκαθεδρία του. Ὅλα μαζί λειτουργοῦν αὐτά. ἡ ἐφαρμογή μέρους τοῦ προγράμματος μπορεῖ νά ἀφήσει κενά ἐκμεταλλεύσιμα ἀπό δυνάμεις πού λειτουργοῦν στόν ἀντίπαλο κοινωνικό χώρο.

Καταστροφή καί φιλανθρωπία, κατεδάφιση καί ἀνοικοδόμηση, λειτουργοῦν παράλληλα. Τό ἕνα δέν ἔχει ἀξία χωρίς τό ἄλλο. Ἡ ἀποτελεσματικότητα τοῦ πρώτου μάλιστα, καθορίζει καί τήν ἀντίστοιχη τοῦ δεύτερου. Ἡ πρὸς ὑποταγή κοινωνία πρέπει ὄχι μόνο νά ἠττηθεῖ στρατιωτικά (αὐτό εἶναι ἡ προϋπόθεση) ἀλλά καί νά ἐξουθενωθεῖ σέ ὅλες τίς ζωτικές λειτουργίες. Τότε καί μόνο τότε ἡ φιλανθρωπία μπορεῖ νά ὑπαγορεύσει ἕνα καινούργιο πλαίσιο. Γιά νά πετύχει δηλαδή δέν πρέπει νά ὑπάρχουν οὔτε οἱ μέ αὐτοεκτίμηση μικροαστοῖ πού χρησιμοποίησαμε παραπάνω στό ἀθηναϊκό μας – τῆς δεκαετίας τοῦ '60 – παράδειγμα.

Τελικά ὁ ὀλοκληρωτικός πόλεμος εἶναι ὁ πόλεμος τῶν φιλανθρώπων!

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

Ἡ ἀρχαία ἐλληνική
δημοκρατία
καί ἡ σημασία της
γιά μᾶς σήμερα

ΥΨΙΛΟΝ / ΒΙΒΛΙΑ

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

Η «ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑ» ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ

Μετάφραση:
Κώστας Σπαντιδάκης
Ζωή Χριστοφίδου - Καστοριάδη

ὕψιλον / βιβλία

«ΝΑ ΜΗ ΛΕΜΕ ΣΤΟΝ ΕΑΥΤΟ ΜΑΣ ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ»

των Ἡλίας Μαρκολέφα, Βάσως Κιντῆ

Τό κείμενο τοῦ Γιώργου Φουρτούνη στόν προηγούμενο *Πολίτη* ἦταν πολλαχῶς ἐνδιαφέρον καί προκλητικό. Πρῶτα ἀπ' ὅλα γι' αὐτά πού λέει, ἀλλά καί γι' αὐτό τό ἴδιο τό ἐγχείρημα. Δέν εἶναι συνηθισμένο νά θέτει κανεῖς σήμερα ζήτημα μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ἢ κομμουνιστικῆς στρατεύσεως, εἴτε στό χῶρο τῆς θεωρίας εἴτε στό χῶρο τῆς πολιτικῆς. Κινδυνεύει νά χαρακτηριστεῖ καθηλωμένος, ἐκτός θέματος, τρελός. Ὑπ' αὐτή τήν ἐννοια, τό κείμενο τοῦ Γ. Φουρτούνη εἶναι τολμηρό. Καί εἶναι ἐπί πλέον γόνιμο γιατί παλαιά θέματα τά θέτει ὑπό νέους ὅρους, διευρύνοντας τό πεδίο καί πλουτίζοντας τή συζήτηση. Μέ τήν εὐχέρεια πού παρέχει ἡ παλιά φιλία μαζί του, ἀλλά καί ἡ συνοδοιπορία στή φιλοσοφία, θά θέλαμε νά συνομιλήσουμε μ' αὐτό τό κείμενο. Κι αὐτό γιατί πιστεύουμε πῶς ὅσα γράφονται σ' αὐτό ἀσκοῦν μιά γοητεία πού μπορεῖ ν' ἀποδειχθεῖ παραπλανητική, τόσο στή φιλοσοφία ὅσο καί στήν πολιτική.

Τί λέει ὁ Γ. Φουρτούνης

Ὁ Γ. Φ. χρησιμοποιεῖ τήν περίπτωση Ἄλτουσέρ ὡς παράδειγμα - υπόδειγμα κομμουνιστή - φιλοσόφου γιά νά θέσει γενικά τό ζήτημα τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας καί τῆς σχέσης τῆς μέ τήν κομμουνιστική στρατεύση. Ἡ μαρξιστική φιλοσοφία, κατά τόν Ἄλτουσέρ, βρίσκεται σέ πρακτική κατάσταση μέσα στά ἔργα τοῦ μαρξισμοῦ, τόσο αὐτά τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς ὅσο καί αὐτά τῆς θεωρίας. Ἀπουσιάζει ὡστόσο, λέει ὁ Γ. Φ., ἡ ἀμιγῆς μαρξιστική φιλοσοφία, ἡ φιλοσοφία στήν καθαρῆ της κατάσταση, καί ὁ κομμουνιστής καλεῖται νά τήν ἀνασύρει καί νά τήν συγκροτήσῃ, ὥστε νά δικαιολογήσῃ θεωρητικά τήν ἀρχική στρατεύση, τό πρόταγμα ὀρισμένων βεβαιότητων. Τό ἐγχείρημα αὐτό, ὑποστηρίζει ὁ Γ. Φ., ἐνέχει ἐξ ὑπαρχῆς καί μάλιστα, ὅπως λέει, ἀναπόφευκτα, μιά κυκλικότητα ἐφ' ὅσον δέν εἶναι δυνατόν νά ἀναζητοῦμε κάτι πού δέν γνωρίζουμε ἤδη. Τήν μαρξιστική φιλοσοφία τήν ἔχουμε ἤδη

«ὑπό τή μορφή ὀρισμένων ἀπόρρητων ὅσο καί ἀδιαπραγμάτευτων θέσεων, πού προσδιορίζουν ἤδη μιά ἐλάχιστη φιλοσοφική προβληματική»². Αὐτές οἱ πρῶτες θέσεις καθοδηγοῦν τήν ἐρευνα τοῦ κομμουνιστή ὥστε στή σιωπηρή καί προκαταρκτική βεβαιότητα νά δοθεῖ ρητή ἐκφραση καί θεμελίωση φιλοσοφική. «Ἡ ἀναζήτηση τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας εἶναι τό ἐγχείρημα φιλοσοφικῆς ὑποστήριξης ὀρισμένων πρωταρχικῶν θέσεων ἢ βεβαιότητων».

Ὅμως ὁ μαρξισμός, πού ὡς ἐπιστήμη ἔχει δείξει τήν ἐγγενή συγκρουσιακότητα κάθε τι κοινωνικοῦ, δέν μπορεῖ νά χωρέσει, ἰσχυρίζεται ὁ Γ. Φ., στόν ἐνοποιητικό λόγο τῆς φιλοσοφίας. Προκύπτει, λοιπόν, μιά ἀντίφαση πού ὡς τέτοια εἶναι ἀδιανόητη. Ἀπό τή μιά ὁ μαρξισμός ὄχι μόνο ἀναγνωρίζει τή σύγκρουση, ἀλλά μετέχει σέ αὐτή, μεροληπτεῖ ὑπέρ ενός πόλου της. Ἀπό τήν ἄλλη, ἀναζητεῖ τήν καθολικότητα, ἐπικαλεῖται καθολικές ἀξίες. Δημιουργεῖται λοιπόν ἕνα μεῖζον πρόβλημα: Ἡ μαρξιστική φιλοσοφία πού ἀναζητοῦμε εἶναι ἐξ ἀρχῆς θνησιγενής στό φιλοσοφικό πεδίο. «Ὁ κομμουνιστής εἶναι ἐκ γενετῆς ἕνα φιλοσοφικό πρόβλημα, μιά φιλοσοφική ἀπορία. Ἡ «λύση» τοῦ προβλήματος εἶναι ἕνα ἀπό τά προαπαιτούμενα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κομμουνιστή. (...) Ἡ κομμουνιστική στάση ἢ θά εἶναι φιλοσοφική ἢ θά εἶναι ἀδύνατη».

Ὡστόσο, τό στοιχείο τοῦ κομμουνιστή, ὅπως λέει ὁ Γ. Φ., εἶναι ἡ ἀναζήτηση αὐτῆς τῆς ἀσταθοῦς φιλοσοφίας». Ἐφ' ὅσον ὅμως αὐτή εἶναι ἀδύνατη, αὐτό πού ἀπομένει εἶναι ἕνα ἰσχυρό ἐμπρόθετο στοιχείο, μιά ὑποκειμενική ἐμμονή, ἕνα «πεῖσμα». Φιλοσοφικά αὐτή ἡ ἐμμονή εἶναι ἀδικαιολόγητη, ἀλλά ὡς ἐλευθερία καί συγχρόνως ἐπιταγή, συνιστᾷ τήν κομμουνιστική στρατεύση. Αὐτό τό «πρόταγμα», ὅπως τό ὀνομάζει ὁ Γ. Φ., ἀθεμελιωτων βεβαιότητων συγκροτεῖ τό ὑποκείμενο, τό καθιστᾷ φιλόσοφο - κομμουνιστή. Πρόκειται γιά πρόταγμα καταστατικό, ἀνεξάλειπτο, καί ἀναπόδραστο, καθώς «τό πρόταγμα πάντοτε θά ἐγκαλεῖ, πάντοτε θά βρίσκει ὑποκείμενα νά στρατολογήσῃ».

Αυτή είναι ἐν συντομία ἡ θέση τοῦ Γ. Φ. Ὁ κομμουνιστής ἐκκινεῖ ἀπό βεβαιότητες τίς ὁποῖες θέλει καί πρέπει νά θεμελιώσῃ φιλοσοφικά. Ἡ θεμελίωση καί δικαιολόγηση αὐτή εἶναι ἀδύνατη, ὁπότε ἀπομένει ἕνα πείσμα, τό πρόταγμα, τό ὁποῖο ἀνοίγεται στό φιλοσοφικό πεδίο, ἀλλά ταυτόχρονα περιστέλλεται στή βούληση μιᾶς ἐξω-φιλοσοφικῆς ὑποκειμενικότητας. Αὐτή ἡ ἀσταθῆς ἰσορροπία συγκροτεῖ τόν κομμουνιστή. Ἡ συνοπτική αὐτή ἐκθεση τῆς θέσης τοῦ Γ.Φ. παραδέλεπει τή ρητορική ἢ λογοτεχνική διάσταση τοῦ κειμένου του, πού χαρακτηρίζεται, ὅσον ἀφορᾷ τήν κατάσταση τοῦ κομμουνιστή - φιλόσοφου, ἀπό μιᾶ ἐμμονή σέ ἕνα «τραγικό» καί «φασματικό» μεταφορικό λεξιλόγιο, μέ φράσεις ὅπως «ὁ ἄλγος μετεωρισμός μεταξὺ φθορᾶς καί ἀφθαρσίας», «ἡ κολασμένη ἀγωνία τοῦ φαντάσματος», «ὁ ἐφιαλτικός σπασμός στό χῶρο τῆς φιλοσοφικῆς ὑπαρξης», «τό φάντασμα ὄχι ἐνός ἀθάνατου νεκροῦ, ἀλλά μιᾶς ἀγέννητης ὑπαρξης». Ἐκτός τοῦ ὅτι εἶναι δύσκολο νά συζητηθοῦν παρακινδυνευμένες καί μετέωρες ἀπό τήν ἀποψη τοῦ νοήματος φράσεις ὅπως ἡ «ἀνυπόστατη ὑπόσταση», «τό ἄμορφο μόρφωμα» ἢ ὁ «ἀθάνατος νεκρός», δέν εἶναι σαφές γιατί ἡ περιγραφή τῆς φιλοσοφικῆς ἢ πραγματικῆς ζωῆς, πού καλεῖται νά ζήσει ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος, χρειάζεται ἕνα τόσο μελανό λεξιλόγιο.

Ὅρισμένα προκαταρκτικά προβλήματα

Πρὶν προχωρήσουμε στή συζήτηση τῶν βασικῶν, κατὰ τήν γνώμη μας, θεμάτων πού τίγονται στό κείμενο τοῦ Γ.Φ., θά θέλαμε νά ἀναφερθοῦμε σέ ὁρισμένα ἐπιμέρους προβλήματα.

1. Δεδομένης τῆς σημαντικῆς θέσης πού παίζουν στό ὅλο ἐπιχείρημα τοῦ Γ.Φ., θά περίμενε κανεῖς μιᾶ ἐκτενέστερη συζήτηση τῶν «ἀδιαπραγμάτευτων βασικῶν θέσεων», πού ἀποτελοῦν τήν ἀφετηρία τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης. Ἐνδιαφέρει προφανῶς τόσο ἡ φύση ὅσο καί τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν βεβαιότητων ὥστε νά εἶναι δυνατή ἡ διάκριση τῆς κομμουνιστικῆς

στράτευσης ἀπό ἄλλες μορφές (θρησκευτικές, ἐθνικιστικές, κ.ο.κ.) στράτευσης. Πρόκειται γιά ἐπί μέρους συγκεκριμένες βεβαιότητες πού σχηματίζονται σέ κοινωνικές συγκρούσεις; Πρόκειται γιά καθολικές βεβαιότητες; Πρόκειται γιά ἠθικές ἐπιταγές; Πρόκειται γιά γενικές κρίσεις πού ἀπηχοῦν αἰσθήματα; Καί πῶς συγκροτεῖται τό συγκεκριμένο περιεχόμενό τους; Οἱ ἀπαντήσεις σέ αὐτά τά ἐρωτήματα εἶναι φανερό ὅτι μπορεῖ νά ἀλλάξουν ἄρδην τή μορφή τοῦ προβλήματος, τῆς σχέσης δηλαδή μεταξύ κομμουνιστικῆς στράτευσης καί φιλοσοφίας. Ὁ Γ.Φ. φαίνεται νά ὑπαινίσσεται (στήν παρ. 3 τοῦ κειμένου) ὅτι οἱ (καταστατικά) ἐξω-φιλοσοφικές κομμουνιστικές βεβαιότητες χαρακτηρίζονται ἀκριβῶς ἀπό τό γεγονός ὅτι ἐπιζητοῦν ἐγγενῶς τρόπον τινά τή φιλοσοφική (καί ἄρα καθολική) ἔκφραση καί θεμελίωσή τους. Μά δέν εἶναι ἀληθές ὅτι ὁποιαδήποτε στρατευμένη θέση στόν Δυτικό πολιτισμό ἐπιζητεῖ τήν βάπτισή της στήν κολυμβήθρα τῆς φιλοσοφίας (ὡς τό ἀνώτερο - ὄντολογικό καί καθολικό - ἐπίπεδο θεμελίωσης) γιά νά ἐπικυρώσει τίς ἀπαιτήσεις ἰσχύος της; Ποιά ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἰδιομορφία τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης;

Θά πρέπει ἐπίσης νά ἐπισημανθεῖ ἕνα ἀκόμη σημεῖο. Τό γεγονός ὅτι ὁ κομμουνιστής ξεκινᾷ τό φιλοσοφικό του ταξίδι ἀπό τήν ἀφετηρία «ἀδιαπραγμάτευτων βασικῶν θέσεων» εἶναι ἄσχετο μέ τό γεγονός ὅτι «ποτέ δέν ψάχνουμε κάτι πού δέν ἔχουμε ἤδη βρεῖ». Ἡ προληπτική σύλληψη τοῦ φιλοσοφικοῦ ἀντικειμένου (ἢ τοῦ χῶρου ἀναζήτησής του) στό συγκεκριμένο τῶν ἐκάστοτε «ἐνδόξων» συνοδεύεται τυπικά ἀπό τή δυσπιστία ἀπέναντι στό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν «ἐνδόξων», τήν αἴσθηση τῆς ἀνεπάρκειάς τους; ὁ σκοπός τῆς φιλοσοφίας δέν εἶναι νά εὐλογεῖ τά γένηα τῆς πραγματικότητας, ὅπως αὐτή μᾶς παρουσιάζεται στίς βεβαιότητές μας. Ὑπό αὐτή τήν ἐννοια, ἡ ἀφετηρία εἶναι πάντα διαπραγματεύσιμη παρά τή γοητεία πού ἀσκεῖ ἡ ἐννοια τοῦ ἐρμηνευτικοῦ κύκλου *in statu nascendi* (δηλαδή, ἡ ἰδέα ὅτι στό τέλος τό ὅλον τῆς ἀκόμη ἀνυπαρκτῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας θά φωτίσει ἀναδρο-

μικά τὶς μερικές ἀφετηρίες της, χωρίς καμιά ἐνδιάμεση διαρροή νοήματος), θά πρέπει κανείς νά εἶναι ἀνοικτός στήν πιθανότητα ὅτι τό ὄλον θά καταδείξει τελικά τήν ἀνεπάρκεια ἢ τήν ἀνοησία τῆς ἀφετηρίας (ἢ θά προκύψει ἀπό μιὰ ριζική καί ἀσύμμετρη ρήξη μέ αὐτή).

2. Εἶναι δύσκολο νά παρακολουθήσει κανείς τό ρόλο πού παίζει ἡ μαρξιστική ἐπιστήμη στίς δύο γενικές ἀντιπαραθέσεις, οἱ ὁποῖες δημιουργοῦν, κατά τόν Γ.Φ. τό πεδίο ἐντάσεων τῆς κομμουνιστικῆς στάσης: (1) τῶν ἀξιώσεων «πανεποπτικῆς» ἀντικειμενικότητας τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας σέ ἀντίθεση μέ τήν «μερική» προοπτική της, καί (2) τοῦ «ἰσχυροῦ ἐνοποιητικοῦ λόγου» τῆς κομμουνιστικῆς θέσης σέ ἀντίθεση μέ τή μεροληπτική συμμετοχή της στήν κοινωνική σύγκρουση. Ὅσον ἀφορᾷ τό πρῶτο θέμα, ἀν ἡ μαρξιστική ἐπιστήμη τῆς κοινωνίας δείχνει ὅτι ἡ κοινωνία διέπεται ἀπό καθολική «συγκρουσιακότητα» λόγω κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν γιατί ἡ θέση αὐτή εἶναι κατ' ἀνάγκην «ἐγγενῶς μεροληπτική»; Ἄν αὐτό πού λέει εἶναι ὀρθό γιατί δέν εἶναι ἀντικειμενικά ὀρθό; Καί, δεύτερον, γιατί αὐτό τό πρόβλημα συμπλοκῆς τῆς μερικότητας μέ τήν καθολικότητα χαρακτηρίζει εἰδικά τή μαρξιστική θέση; Δέν πρόκειται γιά τό κλασικό πρόβλημα τῆς αὐτο-αναφορᾶς πού χαρακτηρίζει κάθε σχετικιστική ἢ ιστοριστική θέση, κάθε (φιλοσοφική καί ἄρα κατ' ἀρχήν καθολικῆς ἰσχύος) θέση πού ἐκφέρεται ἀπό τό σημεῖο θέασης μιᾶς προοπτικῆς; Τό πρόβλημα αὐτό δέν φανερώνει κάποια ἰδιομορφία τῆς μαρξιστικῆς θέσης, ἀλλά, θά λέγαμε, τό ἴδιο τό πεπωμένο τῆς σκέψης γενικά: ἡ σκέψη ἐγγενῶς στοχεύει στό καθολικό, ἀλλά εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀνακαλύπτει καί νά θεματοποιεῖ συνεχῶς αὐτοκριτικά τά ὄρια τῆς μερικότητάς της καί τῆς καταγωγικῆς ἐξάρτησής της ἀπό ἀξιώσεις ἰσχύος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τό πρόβλημα αὐτό εἶναι ἀνεξάρτητο ἀπό τό δεύτερο πρόβλημα, αὐτό τῶν ἐντάσεων πού δημιουργεῖ τό δίπολο «ἐπὶ κλίση καθολικῶν ἢ ἐνοποιητικῶν ἀξιών» - «μεροληπτική συμμετοχή στήν κοινωνική σύγκρουση», δηλαδή τό γεγονός ὅτι ἡ πρακτική δράση τοῦ κομμουνιστῆ λαμβάνει ὑπόψη της καί τό «ἀγαπᾶτε ἀλλήλους» καί τό «οὐκ ἤλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλά μάχαιραν», στοχεύοντας καί στήν ἐπικράτηση στό πεδίο τῆς σύγκρουσης καί στήν ὑπέρβαση τῆς σύγκρουσης. Ἀλλά σέ αὐτό τό ζήτημα θά ἐπιλέξουμε παρακάτω.

Ἐπιπλέον, σχετικά μέ τή μαρξιστική ἐπιστήμη ἀναφέρεται στό κείμενο τοῦ Γ.Φ. ὅτι ἡ γνώση πού μᾶς προσφέρει «δέν εἶναι ἀνακλήτη». Γιατί ἰσχύει αὐτό εἰδικά γιά τή μαρξιστική ἐπιστήμη ὅταν δύσκολα θά τό ὑποστηρίξαμε ἀκόμα καί γιά τή φυσική; Μπορεῖ οἱ γνώσεις πού μᾶς προσφέρει νά προέκυψαν ἀπό «μία μὴ ἀναγώγιμη στιγμή μετασχηματισμοῦ», ἀλλά γιατί δέν μπορεῖ μέ τή σειρά τῆς ἢ ἐπιστήμης τοῦ μαρξισμοῦ νά ὑποστῇ καὶ αὐτή μία μὴ ἀναγώγιμη στιγμή μετασχηματισμοῦ;

3. Ὁ ἰσχυρισμός ὅτι «μιλώντας κυριολεκτικά, δέν ὑπάρχουν φιλοσοφικά προτάγματα... [τουλάχιστον] ἀπό τή σκοπιά τοῦ θεωρητικοῦ ιδεώδους τοῦ φιλοσοφικοῦ χώρου» εἶναι προβληματικός ἢ τουλάχιστον ἀσαφής. Ἡ θέση εἶναι βέβαια ὀρθή μέ ἕνα ἄμεσο τρόπο: τό προσωπικό κίνητρο ἐνός φιλοσόφου δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖ προκείμενη ὁποιουδήποτε συγκεκριμένου φιλοσοφικοῦ ἐπιχειρήματος, ἀλλά οὔτε καί νά καθορίζει προκαταβολικά τά ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφικῆς δραστηριότητας. Αὐτό δέν σημαίνει ὅμως ὅτι γενικά «τό φιλοσοφικό πρόταγμα στοχεύει ἐγγενῶς στήν ἀναίρεσή του ὡς πρόταγματος». Πράγματι, ἀπαιτοῦμε ἀπό ἕνα συνεκτικό φιλοσοφικό σύστημα νά περιέχει μιὰ φιλοσοφική «δικαιολόγηση» τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, μέ ἄλλα λόγια νά παρουσιάζει τήν ἴδια τή φιλοσοφική δραστηριότητα, ὄχι ὡς μιὰ αὐθαίρετη ἢ τυχαία ὑπόθεση τοῦ τάδε Σωκράτη ἢ τοῦ δείνα Χέγκελ, ἀλλά ὡς μιὰ στάση ἢ δυνατότητα πού ριζώνει στή θεμελιώδη φύση αὐτοῦ πού ὑπάρχει. Αὐτό ὅμως, δέν σημαίνει ὅτι μποροῦμε νά παρακάμψουμε τόν ἴδιο τόν «προταγματικό», μέ τούς ὅρους τοῦ Γ.Φ., χαρακτηριστικῆς τῆς ἴδιας τῆς σκέψης καί τῆς φιλοσοφίας: ὅσο «αὐθόρμητος» καί νά εἶναι ὁ καντιανός Λόγος, ὅσο αὐτάρκης καί νά εἶναι ὁ ἀριστοτελικός «θεῖος νοῦς», ἢ σκέψη, ὅπως τή γνωρίζουμε ἐμεῖς οἱ θνητοί, δέν εἶναι αὐτάρκης, δέν μπορεῖ νά παράγει πλήρως ἡ ἴδια τά ἀντικείμενά της, ἀλλά εἶναι ὑποχρεωμένη νά δημιουργεῖ μορφές σκέψης γιά νά συλλάβει κάτι ἔξω καί πέρα ἀπό αὐτή τήν ἴδια (τό κόσμο), στό ὁποῖο βρίσκεται ταυτόχρονα τό ἔρεισμά της. Μέ αὐτή τήν ἔννοια, ἡ φιλοσοφική σκέψη μπορεῖ ὄντως νά στοχεύει ἐγγενῶς στήν (τελικά ἀδύνατη) αὐτονομίῃ της ἀπό τό κοινωνικό - ιστορικό πλαίσιο της καί τά προτάγματα πού συνιστοῦν αὐτό τό πλαίσιο, ἀλλά δέν μπορεῖ νά ὑπερβῆ τό γεγονός ὅτι ὑπάρχει κάτι (ὁ κόσμος), τό ὁποῖο «προτάσσεται τῆς φιλοσοφικῆς ἐνασχόλησης καί τήν καθοδηγεῖ». Τό «πρόταγμα» αὐτό δέν εἶναι βέβαια ἐμπρόθετο (δέν ἀποφασίζει ὁ φιλόσοφος νά προτάξει τόν κόσμο, ἀποφασίζει ὅμως νά σκεφθεῖ τόν κόσμο πού τοῦ δίδεται). Ἀλλά, ἀν ἀπαιτήσουμε ἀπό τή φιλοσοφία νά διεκπεραιωθεῖ μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά αὐτοανααιρεθεῖ τό αἶτημα π.χ. κατανόησης τοῦ κόσμου πού κεῖται ἔξω ἀπό τή φιλοσοφία, εἶναι σάν νά ἀπαιτοῦμε ἀπό τόν φιλόσοφο νά γεφυρώσει τήν ἀπόσταση μεταξύ σκέψης καί πραγματικότητας, δημιουργώντας τόν κόσμο: ὅσο ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀπόσταση, ἡ φιλοσοφία, ὅπως δηλώνει καί τό ὄνομά της, εἶναι, ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ Γ.Φ., «ἐγγενῶς πρόταγμα».

Ὅρισμένα βασικά προβλήματα

Ἐπιστρέφοντας τώρα στόν πυρήνα τῆς θέσης τοῦ Γ.Φ., θά σχολιάσουμε δύο ὄψεις, αὐτές τῆς θέσης, οἱ ὁποῖες συνδέονται μεταξύ τους καί ἄπτονται μιᾶς ὁλόκληρης σειρᾶς ζητημάτων, πού ἐδῶ ἀναγκαστικά θά

θιγοῦν ἐπιλεκτικά καί πολύ συνοπτικά. Ἡ πρώτη ἀφορᾶ τόν ἰδεαλισμό ἢ ἀκόμη καί βολονταρισμό, πού χαρακτηρίζει τήν περιγραφή τοῦ κομμουνιστῆ - φιλόσοφου στό κείμενο τοῦ Γ.Φ. Ἡ δεύτερη τή σχέση φιλοσοφίας καί κομμουνιστικῆς πρακτικῆς.

Θά μπορούσε κανείς νά πει ὅτι σχεδόν ὅλα τά ζητήματα πρὸς συζήτηση περιέχονται στό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: «... ὁ κομμουνιστής εἶναι ἐκ γενετῆς ἓνα φιλοσοφικό πρόβλημα, μιά φιλοσοφική ἀπορία. Ἡ «λύση» τοῦ προβλήματος εἶναι ἓνα ἀπό τά προαπαιτούμενα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ κομμουνιστῆ. Τό πρῶτο φιλοσοφικό στοίχημα εἶναι ὁ κομμουνιστής ὡς τέτοιος». Ἡ διατύπωση αὐτή τοποθετεῖ εὐθέως τήν προβληματική τοῦ Γ.Φ. στήν παράδοση τῆς νεότερης φιλοσοφίας (καί ιδιαίτερα τοῦ ἰδεαλιστικοῦ γερμανικοῦ κλάδου τῆς), ὅπως αὐτή φθάνει μέχρι τόν Νίτσε. Γιά νά χρησιμοποιήσουμε τά λόγια τοῦ Λούκατς, ἀπό τήν *Ἱστορία καί Ταξική Συνείδηση*, τό «ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου» γι' αὐτή τή φιλοσοφική παράδοση εἶναι «σέ τελική ἀνάλυση, ἡ δημιουργία τοῦ ὑποκειμένου τοῦ δημιουργοῦ», μέ ἄλλα λόγια, ἡ φιλοσοφική θεμελίωση ἢ διαύγηση τῆς διαδικασίας ἀνάδυσης τοῦ φιλοσοφικοῦ ὑποκειμένου τό ὁποῖο κατόπιν θά συγκροτήσει τό φιλοσοφικό σύστημα ἀναλύοντας τά ἐνδιαφέροντά του. Ἡ ἰδιομορφία αὐτοῦ τοῦ προβλήματος σέ αὐτά τά συμφραζόμενα εἶναι βέβαια ὅτι, ἀφοῦ τό ὑποκείμενο εἶναι τό ἔσχατο θεμέλιο τῆς φιλοσοφικῆς ἐκθεσης, ἡ ἀνάδυσή του θά πρέπει ἀναγκαστικά νά παρασταθεῖ ὡς μιά διαδικασία αὐτοδημιουργίας: μέ τούς ὅρους τοῦ Γ.Φ., μόνο ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος μπορεῖ νά παραγάγει τή φιλοσοφία πού θά λύσει τό πρόβλημα πού ἀποτελεῖ προαπαιτούμενο τῆς ὑπαρξῆς του. Τό πρόβλημα αὐτό ἀποτελεῖ ἐκφραση στό πεδίο τῆς φιλοσοφίας ἐνός γενικότερου προβλήματος: τοῦ *retito principii* (τῆς «λήψης τοῦ ζητουμένου» ἢ τῆς «ἀναζητήσεως τοῦ ληφθέντος», ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ Γ.Φ.) πού χαρακτηρίζει τήν ἀνάδυση ὁποιασδήποτε κοινωνικῆς - ἱστορικῆς ὄντοτητας (ὑποκειμένου ἢ θεσμοῦ), ἡ ὁποία γιά νά συγκροτηθεῖ ὡς ἓνα δι' ἑαυτὸν πρέπει νά παραστήσει τή δράση τῆς ὡς προϋπόθεση τῆς ὑπαρξῆς τῆς. Ὅπως λέει καί ὁ Μάρξ, μιλώντας γιά τήν πρωταρχική συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου στό τέταρτο τετράδιο τῶν *Grundrisse*, «αὐτές οἱ προϋποθέσεις οἱ ὁποῖες ἀρχικά ἐμφανίστηκαν ὡς συνθήκες τῆς γένεσής του - καί ἄρα δέν θά μπορούσαν νά προκύψουν ἀπό τή δράση τοῦ ὡς κεφάλαιο - ἐμφανίζονται τώρα ὡς ἀποτελέσματα τῆς πραγματοποίησής του, ὡς πραγματικότητες πού τίθεται ἀπό αὐτό - ὄχι ὡς συνθήκες τῆς ἀνάδυσής του, ἀλλά ὡς ἀποτελέσματα τῆς παρουσίας του», ὅπως θά λέγαμε ἄλτουσεριανά γιά τήν περίπτωση τοῦ ὑποκειμένου, ἡ ἐγκληση τοῦ ὑποκειμένου προϋποθέτει τά αὐτιά ἐνός ἤδη ὑπάρχοντος ὑποκειμένου.

Ἄν αὐτό ἦταν τό πρόβλημα τοῦ κομμουνιστῆ - φιλόσοφου ὡς πραγματικοῦ ὑποκειμένου, τότε ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος δέν θά εἶχε κανένα πρόβλημα: ὅπως κάθε πραγματικό ὑποκείμενο πού ἔχει ἤδη συ-

γκροτηθεῖ, ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος θά ἔλεγε κι αὐτός μιά κατ' οὐσίαν κυκλική ἱστορία στόν ἑαυτό του γιά τήν ἀνάδυσή του, μετασχηματίζοντας μέ τήν ἀπαράμιλλη μαεστρία τοῦ ζωντανοῦ, τίς συνθήκες ἀνάδυσής του σέ ἀποτελέσματα τῆς παρουσίας του. Τό πρόβλημα, ὅμως, τοῦ κομμουνιστῆ - φιλόσοφου εἶναι ὅτι ἐκτός ἀπό πραγματικό ὑποκείμενο, θέλει νά εἶναι καί φιλοσοφικό ὑποκείμενο καί μάλιστα μέ διπλή ἔννοια: πρῶτον, οἱ συνθήκες ἀνάδυσής του νά ἐπιδέχονται φιλοσοφικῆς συγκρότησης (ἄρα νά ὑπόκεινται σέ λογικό ἔλεγχο μέ τήν εὐρύτερη ἔννοια), καί, δεύτερον, ἡ φιλοσοφική αὐτή συγκρότηση νά γίνεῖ ἀπό τό ἴδιο τό ὑπό ἀνάδυση ὑποκείμενο. Γιά νά τό πούμε ἀπλά, ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος θέλει, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, νά προκύψει ὡς συνέπεια ἐνός ἐγκυρου συλλογισμοῦ πού κάνει ὁ ἴδιος, ὁ ὁποῖος θά ἐπικυρώσει τίς ἀρχικές καί δεδομένες ἐξω-φιλοσοφικές προκειμένες (βουλήσεις, ἀξιώσεις ἰσχύος) τῆς ὑπό ἀνάδυση ὑπαρξῆς του. Εἶναι νομίζουμε ἤδη φανερό ἀπό αὐτή τή διατύπωση ὅτι τό πρόβλημα αὐτό, ὄχι ἀπλῶς εἶναι ἄλυτο, ἀλλά, θά ἔλεγε κανείς, εἶναι προγραμματικά διατυπωμένο ἔτσι ὥστε ὄντως νά παραμείνει ἄλυτο. Ἄν καί ἐδῶ δέν μπορούμε νά μποῦμε σέ λεπτομέρειες, ἄς σημειώσουμε μόνον ὅτι γιά νά τεθεῖ γόνιμα ἓνα τέτοιο πρόβλημα, θά πρέπει νά χαλαρώσουμε ἢ νά ἐμπλουτίσουμε τίς ἀπαιτήσεις μας: χωρίς κάποια διάκριση μεταξύ φιλοσοφικοῦ καί πραγματικοῦ ὑποκειμένου, χωρίς κάποιο μετασχηματισμό τῆς ἔννοιας τοῦ (φιλοσοφικοῦ) Λόγου ὥστε αὐτός νά ἀποκτήσει καί πρακτικά ἐκτός ἀπό θεωρητικά ἐνδιαφέροντα (δύο πράγματα πού ὀφείλουμε π.χ. στόν Κάντ) ἢ, ἄλλιως, χωρίς ἐναντιζικό ἐπαναπροσδιορισμό τῶν ὄρων ταυτότητας ἐνός ὑποκειμένου (ἀλλά καί ἐνός ἐπιχειρήματος) στή διαδικασία ἐκδίπλωσής τους (πράγμα πού ὀφείλουμε στόν Νίτσε), εἶναι προφανές ὅτι ὄντως δέν μπορούμε νά προχωρήσουμε. Ἄν λοιπόν ἐννοοῦμε ἔτσι τό δίλημμα «ἡ κομμουνιστική στάση ἢ θά εἶναι φιλοσοφική ἢ θά εἶναι ἀδύνατη», τότε ἡ κομμουνιστική στάση εἶναι ἀπλῶς ἀδύνατη. Ὅπως θά ἔλεγε καί ὁ γηραιός Κάντ, «εἶναι εὐχάριστο νά κατασκευάζει κανείς μέ τή σκέψη πολιτικά συστήματα (καί ὑποκείμενα, θά λέγαμε) πού ἱκανοποιοῦν τίς ἀπαιτήσεις τοῦ Λόγου (...). Μέ αὐτές τίς πολιτικές δημιουργίες συμβαίνει ὅτι καί μέ τή δημιουργία τοῦ κόσμου: κανείς δέν ἦταν παρών σέ αὐτή καί οὔτε θά μπορούσε νά ἦταν παρών, γιατί ἄλλιως θά ἔπρεπε νά ἦταν ὁ δημιουργός τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του».

Ἡ «φασματική» ὑπαρξη στήν ὁποία καταδικάζεται ὁ κομμουνιστής - φιλόσοφος στό κείμενο τοῦ Γ.Φ., φαίνεται νά εἶναι συνέπεια τοῦ αἰτήματος νά δοθεῖ στήν κομμουνιστική δράση ρητή φιλοσοφική κάλυψη: ἂν ὁ «κομμουνιστής εἶναι ἐκ γενετῆς ἓνα φιλοσοφικό πρόβλημα», ὅταν τό πρόβλημα λυθεῖ, ἡ δράση τοῦ κομμουνιστῆ θά ἔχει ἐκ γενετῆς φιλοσοφικές ἐγγυήσεις. Τό ἐρώτημα εἶναι γιατί νά ἐπιζητεῖται αὐτή ἡ φιλοσοφική κάλυψη ἡ ὁποία, ὅπως ἀναγνωρίζει καί ὁ Γ.Φ.,

δέν είναι δυνατόν νά παρασχεθεῖ. Ἐς πάροουμε γιά παράδειγμα τό ζήτημα πού θέξαμε πύό πάνω: τόν διχασμό μεταξύ «φιλότητας» καί «νείκους», ἢ ἄλλιως τή συμπλοκή καθολικότητας καί συγκρουσιακότητας πού χαρακτηρίζει τήν κομμουνιστική δράση. Τό πρόβλημα εἶναι βέβαια παμπάλαιο καί δέν θά λέγαμε ὅτι συνδέεται προνομακά μέ τόν μαρξισμό: δέν ἦταν π.χ. ὁ Αἰσχύλος πού πρῶτα πολέμησε τούς πραγματικούς Πέρσες καί μετά ἔγραψε τούς Πέρσες, ἕνα ἔργο τέχνης μέ ἰσχυρές ἀξιώσεις καθολικότητας; Τό πρόβλημα εἶναι πραγματικά βαθύτατα φιλοσοφικό: τί θά σήμαινε, ὅμως, νά ἐπιλύσουμε φιλοσοφικά τό πρόβλημα; Θά σήμαινε γενικά νά κατανοήσουμε ἢ νά διαυγάσουμε αὐτή τή συμπλοκή τοῦ καθολικοῦ μέ τό μερικό, ἀνάγοντάς τιν ἰσως σέ θεμελιώδη χαρακτηριστικά τῆς (ιστορικής) πραγματικότητας ἢ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, συνάγοντας τίς βασικές συνέπειές τῆς. Δέν μπορούμε, ὅμως, νά ἀναμένουμε ὅτι ἡ φιλοσοφική ἀνάλυση θά διευκολύνει τίς ἀποφάσεις μας ἐξαφανίζοντας τά προβλήματα. Αὐτό μπορεῖ νά γίνει μόνο στήν περίπτωση πού ἡ φιλοσοφική ἀνάλυση δείξει ὅτι μιλούσαμε γιά φιλοσοφικά ψευδοπροβλήματα. Στίς ἄλλες περιπτώσεις, ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ νά μᾶς λύσει τά πρακτικά μας προβλήματα: αὐτά εἶναι ὑπόθεση δική μας, τῶν πραγματικῶν ὑποκειμένων, τά ὁποῖα, ἐντός τοῦ κόσμου καί ἐντός τῶν πρακτικῶν, μπορούν, κατ' ἀρχήν, νά ἀναλάβουν δράση γιά τόν ριζικό μετασχηματισμό τῆς πραγματικότητας. Ὅπως λέει καί ὁ Βιτγκενστάιν, ἡ φιλοσοφία ἀφήνει τά πράγματα ὅπως εἶναι. Θά μπορούσε βέβαια νά ἰσχυρισθεῖ κανεῖς ὅτι ἡ ἰδιομορφία τῆς κομμουνιστικῆς στράτευσης ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ μιά στρευμένη θέση ἢ ὁποῖα, ὅπως οἱ περισσότερες ἄλλες, ἐπιζητεῖ φιλοσοφική ἐπικύρωση, ἀλλά αὐτή εἰδικά γνωρίζει ὅτι δέν μπορεῖ νά τήν ἀποκτήσει. Ἡ ἀπλή ἀποδοχή αὐτοῦ τουισχυρισμοῦ χωρίς καμία «τραγικότητα» μπορεῖ νά δημιουργεῖ προβλήματα καί ἀπορίες, ἀλλά εἶναι προτιμότερη ἀπό τήν ἐμμονή στή θεώρηση τοῦ κομμουνιστῆ ὡς αἰείποτε φιλόσοφου καί τοῦ φιλόσοφου ὡς δυνάμει κομμουνιστῆ, πράγμα πού τελικά ἐξαρτᾶ τήν πραγματικότητα τῆς πολιτικῆς δράσης ἀπό τό «ἀναπόδραστο μᾶς ἀδύνατης φιλοσοφίας».

Τό κείμενο συνολικά κατασκευάζει γιά τό δρωῶν ὑποκείμενο, ἐν προκειμένω τόν κομμουνιστή, ἕνα ἀσήκωτο πρόβλημα τό ὁποῖο τόν καταδικάζει σέ τραγική ἢ «κολασμένη» μοῖρα. Ἐδῶ φαίνεται σχετική μιά ἄλλη παρατήρηση τοῦ Βιτγκενστάιν. Ἐγραφε στό κείμενό τοῦ περί φιλοσοφίας:

Οἱ φιλόσοφοι εἶναι συχνά σάν τά μικρά παιδιά πού σκαρώνουν ὀρνιθοσκαλίσματα μέ τό μολύβι κι ὕστερα ρωτοῦν τούς μεγάλους: «Τί εἶναι αὐτό;». Νά πῶς γίνεται: συχνά οἱ μεγάλοι σχεδιάζουν κάτι στά παιδιά κι ὕστερα τούς λένε: «Αὐτό εἶναι ἕνας ἄνθρωπος», «Αὐτό εἶναι ἕνα σπιτί» κ.ο.κ. Κάποια στιγμή ἀρχίζουν καί τά παιδιά νά τραβᾶνε γραμμές καί νά ρωτᾶνε: «Κι

αὐτό τί εἶναι;» (*Philosophie*, παρ. 91).

Ὁ Γ.Φ., μέσα ἀπό τό χῶρο τό φιλοσοφικό, εἰκονογραφεῖ ἕνα τοπίο μέ ὕλικά πού χτίζουν ἕνα κλειστό σύστημα. Τά παράδοξα προκύπτουν ὡς παράδοξα φιλοσοφικά, τά προβλήματα προκύπτουν ἀπό θέσεις πού διακηρύσσονται χωρίς πάντα νά δικαιολογῶνται καί στή συνέχεια τά φιλοσοφικά φαντάσματα παραλύουν τή δράση. «Ἡ λύση τοῦ (φιλοσοφικοῦ) προβλήματος», γράφει ὁ Γ.Φ., «εἶναι ἕνα ἀπό τά προαπαιτούμενα τῆς ὑπαρξης τοῦ κομμουνιστῆ». Παράξενη δικαίωση γιά τόν Ἄλτουσερ, ὁ ὁποῖος στά τελευταῖα του κείμενα ἐξῆρε τόσο πολύ τήν πρακτική καί τό «σῆσιμο» τῆς φιλοσοφίας ἐντός τῶν πρακτικῶν, πολιτικῶν, κριτικῶν καί ἐπιστημονικῶν, μέ τόν τρόπο πού τό ἔκανε ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ. Ἐγραφε στήν *Αὐτοβιογραφία* του (σ. 267):

«Δέν πιστεύω στόν βολονταρισμό στήν ἱστορία. Ἐντίθετα πιστεύω στή διαύγεια τῆς νόησης καί στά πρωτεῖα τῶν λαϊκῶν κινήματων σέ σχέση μέ τή νόηση. Μ' αὐτό τό τίμημα, διότι δέν εἶναι ὁ ὑπέρτατος ἀναβαθμός, ἡ διάνοια μπορεῖ ν' ἀκολουθεῖ τά λαϊκά κινήματα, νά προσπαθεῖ νά μήν ξαναπέσουν στίς παλιές παρεκκλίσεις καί νά τά βοηθᾶει νά βρῖσκουν μορφές ὀργάνωσης πραγματικά δημοκρατικές καί ἀποτελεσματικές. Στό σημεῖο αὐτό καί μόνο σ' αὐτό ἐπιτρέπεται νά τρέφουμε ἐλπίδες πῶς μπορούμε νά ἐπηρεάσουμε τήν πορεία τῆς ἱστορίας. Καμιά ἐλπίδα δέν ἐπιτρέπεται στά ἐσχατολογικά ὄνειρα μᾶς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας πού μᾶς ἔχει ψοφήσει.

Ἄλλά νά πού βρεθήκαμε στήν καρδιά τῆς πολιτικῆς».

Ἦδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Ἄλκμαιωνος τοῦ Κροτωνιῆτη ἦταν γνωστό ὅτι «τούς ἀνθρώπους διά τοῦτο ἀπόλλυσθαι, ὅτι οὐ δύναται τήν ἀρχήν τῶ τέλει προσᾶψαι». Ὅσοι γνωρίζουν τή γοητεία πού ἄσκησε τό σχῆμα τοῦ κυκλικοῦ στήν ἀρχαία ἑλληνική σκέψη, καταλαβαίνουν ὅτι αὐτό τό ἀπόσπασμα, ὄχι μόνο καθιστᾶ τήν ἀνθρώπινη ζωή καί τήν πραγματικότητα πού τῆς προσιάζει ἄλυτο φιλοσοφικό πρόβλημα, ἀλλά καί οὐσιαστικά τήν θέτει ἐκτός φιλοσοφικῆς δικαιοδοσίας. Ἐκτοτε, καί γιά μεγάλο χρονικό διάστημα, ἡ φιλοσοφία ἀντιπαράθεσε στό χρόνο τῶν θνητῶν τήν αἰωνιότητα τῶν ἀθανάτων. Τώρα πού αὐτό δέν εἶναι δυνατό, καθώς γνωρίζουμε πιά ὅτι κανεῖς κύκλος δέν κλείνει, μᾶς προτείνεται κάτι διαφορετικό: ὁ χρόνος τῶν θνητῶν ἀντιπαρτίθετα στόν αἰώνιο «μετεωρισμό μεταξῦ φθορᾶς καί ἀφθαρείας» ἐνός «ἀθάνατου νεκροῦ» ἢ μᾶς «ἀγέννητης ὑπαρξης». Ἀπό τήν ἄλλη, μπορούμε καί νά πάροουμε κάποτε στά σοβαρά τή δήλωση ἐνός πραγματικοῦ φαντάσματος: «θά ἤθελα νά μαι χωρικός καί νά ξενοδολεῦω / σέ ἀφέντη δίχως κτήματα, πού ναι τό δίος του λίγο, / παρά νά βασιλεύω ἐδῶ στους πεθαμένους ὄλους».

Σημείωση: Ἡ διατύπωση τοῦ τίτλου «Νά μή λέμε στόν ἑαυτό μας παραμύθια» ἀνήκει στόν Λουί Ἄλτουσερ (*Αὐτοβιογραφία*).

«ΦΥΣΗ» ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΣΤΟΝ ΡΟΥΣΣΩ

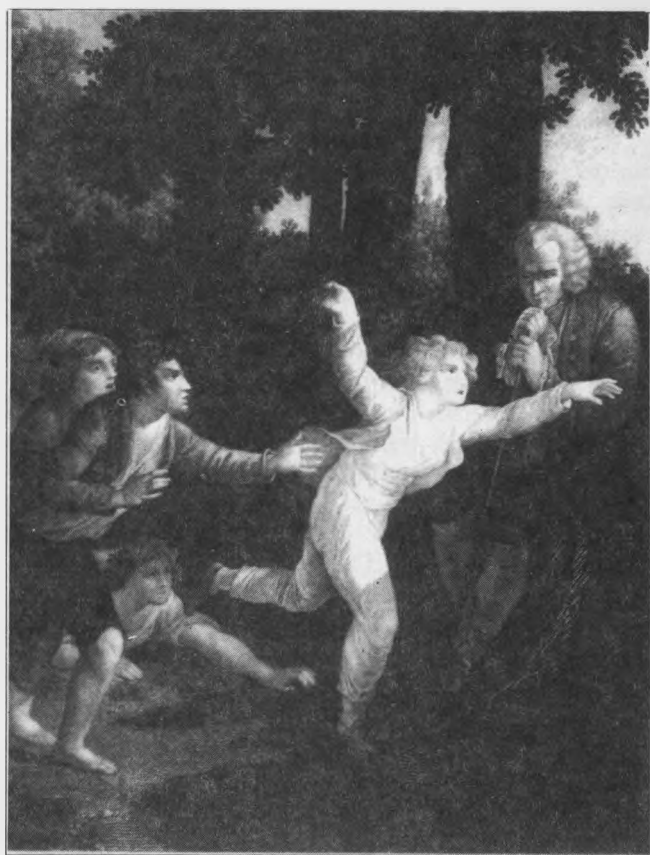
της Βασιλικής Γρηγοροπούλου

Σήμερα, ενώ ή έμφαση δίδεται στην εισαγωγή νέων τεχνολογιών στην εκπαίδευση, στην ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων, στην όλο και πιο ταχύρυθμη μάθηση, στην άφομοίωση και κατοχή όλο και περισσότερης γνώσης, τά νέα και δαπανηρά προγράμματα βρίσκουν απέναντί τους άλλοτε παγερώς αδιάφορη άλλοτε πανικόβλητη την πλειονότητα των μαθητών στις περισσότερες αίθουσες διδασκαλίας. Σέ αυτό τό σημείο ό Ρουσσώ θά χαμογελούσε, μέ δεδομένο ότι στην καρδιά της «άρνητικής άγωγής» την όποια εισήγαγε βρίσκεται ή πρόταση, «σημασία δέν έχει νά κερδίζουμε, αλλά νά χάνουμε χρόνο», προκειμένου νά σχηματίσει ένα πεισικότερο έπιχείρημα για τή δυνατότητα μάθησης μέσα από τή σημασία πού μπορεί νά έχει ό «χαμένος» χρόνος. Στόν «Πρόλογο» του Λόγου για τήν προέλευση της ανισότητας, ό Ρουσσώ αναδιηγείται τόν πλατωνικό μύθο του Γλαύκου.¹

«Παρόμοια μέ τό άγαλμα του Γλαύκου, πού τό παραμόρφωσαν τόσο πολύ ό χρόνος, ή θάλασσα και οι καταγίδες, ώστε νά μοιάζει περισσότερο μέ άγριο θηρίο παρά μέ θεό, ή ανθρώπινη ψυχή άλλοιωμένη μέσα στην κοινωνία από μύριες αίτιες πού ανανεώνονται διαρκώς, άποκτώντας πλήθος γνώσεις, πραγματικές ή ψεύτικες... ύποφέροντας αδιάκοπα από πάθη, έχει, ούτως ειπείν, αλλάξει τόσο ή όψη της πού είναι σχεδόν άγνωριστη».

Ό Ρουσσώ ξαναπιάνει τόν αρχαίο μύθο προσανατολιζόμενος στην άποκατάσταση της ανθρώπινης ψυχής, θεωρώντας ότι ή καταστροφή είναι αναστρέψιμη; Στόν *Νάρκισσο*, παρατηρεί ότι ένας λαός έφόσον έχει διαφθαρεί, δέν μπορεί ποτέ νά επιστρέψει στην κατάσταση της άρετης. Αν θεωρηθεί ότι πρόκειται για μία σταθερή θέση, ό Ρουσσώ δέν είναι θιασώτης βαθμιαίων μεταρρυθμιστικών μεταβολών, αλλά της ριζικής τομής.

Στόν *Αίμίλιο*, μπορούμε νά παρακολουθήσουμε τις γραμμές ενός προγράμματος άγωγής πού βασίζεται στην ιδέα της έλευθερίας του πνεύματος και της πράξης, ή όποια ύποστηρίζεται ήδη από τή βρεφική ηλικία. Τό έπιχείρημα μιας ριζικά νέας άγωγής συγκρο-

τείται αξιώνοντας ως όρο τόν περιορισμό της σκέψης στόν εαυτό της και αφαιρώντας τους προσδιορισμούς της από τό παρελθόν τά βιβλία «δέν διδάσκουν παρά νά μιλάει κανείς για όσα δέν γνωρίζει» (*Αίμίλιος*, III, 290/O.C., 459).² Αυτή ή φράση μας παραπέμπει στό *Λόγο για τήν προέλευση της ανισότητας*, όπου ό Ρουσσώ προτείνει νά αφήσουμε στην άκρη όλα τά βιβλία.³ Πρόκειται για μία μέθοδο ή όποια μπορεί νά θεωρηθεί ότι έγγράφεται στην καρτεσιανή παράδοση, άπορρίπτοντας τήν πολυμάθεια κατά τήν αναζήτηση νέου θεμελίου, άποκλίνοντας όμως ή ίδια από τό καρ-

τεσιανό cogito.

Ο Ρουσσώ στά έργα του αναφέρεται διαρκώς στή φύση και έχει δώσει τήν εντύπωση ότι προτείνει τήν επιστροφή σέ αυτήν. Οί έννοιες «φύση», «φυσική κατάσταση», «άνθρωπινη φύση», αποτελούν κεντρικές έννοιες στό διάλογο ανάμεσα στους θεωρητικούς του φυσικού δικαίου κατά τό 17ο αιώνα και ανάμεσα στους Γάλλους Έγκυκλοπαιδιστές τό 18ο αιώνα, τοποθετούμενες σέ σχέση αντίθεσης πρός τόν πολιτισμό. Γιά τούς θεωρητικούς του φυσικού δικαίου, ή φυσική κατάσταση είναι πρωταρχικά μιά κατάσταση άνεξαρτησίας και σέ αυτήν θεμελιώνεται ή άρχή σύμφωνα μέ τήν όποία όλοι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι.⁴ Σέ αυτήν τήν άπουσία κάθε μορφής έξουσίας νοούνταν ή φύση ως ισότητα και άνεξαρτησία, εκτός δηλαδή ορισμένου τόπου και χώρου, σέ έναν ου-τόπο. Ο Ρουσσώ ξεχωρίζει τόν όρο «φυσική κατάσταση» από τήν ανθρώπινη φύση στήν κοινωνία.⁵ Έντοπιζονται, καταρχάς, δύο έννοιες φύσης, ή φυσική κατάσταση και ή ανθρώπινη φύση στήν κοινωνία.

Ο Ρουσσώ εισέρχεται στή συζήτηση του φυσικού δικαίου χρησιμοποιώντας και ό ίδιος τό μύθο τής φυσικής κατάστασης. Στόν Λόγο γιά τήν προέλευση τής ανισότητας, γράφει ότι «οί φιλόσοφοι πού εξέτασαν τά θεμέλια τής κοινωνίας, αισθάνθηκαν τήν ανάγκη νά αναχθούν στή φυσική κατάσταση». Γιά τόν ίδιο όμως, ή φυσική κατάσταση δέν υπάρχει πιά, ίσως δέν υπήρξε ποτέ, και πιθανόν νά μήν υπάρξει ποτέ, ενώ πρέπει όμως νά τή θέσουμε γιά νά κρίνουμε τήν παρούσα κατάσταση μας (στό ίδιο, «Είσαγωγή»). Ξεκινά δηλαδή μέ τό άκαδημαϊκό θέμα τής φυσικής κατάστασης, τήν όποία ύπονομεύει ξεχωρίζοντάς την άπολύτως από τήν οργανωμένη κοινωνία, κίνηση ή όποία διευκολύνει τήν κατασκευή μιās νέας έννοιας τής φύσης πού τοποθετείται στήν κοινωνία. Γιά τόν Ρουσσώ ή φυσική κατάσταση, όπως διατυπώθηκε από τούς θεωρητικούς του φυσικού δικαίου, δέν μπορεί νά είναι αίτια τής κοινωνίας.

«Άς αρχίσουμε λοιπόν αποκλίνοντας από όλα τά γεγονότα» (Λόγος γιά τήν προέλευση τής ανισότητας, 776 /Ο. C.,132). «Αν θεωρηθεί ότι πρόκειται γιά έναν βασικό κανόνα τής ρουσσωικής μεθόδου,⁷ ό όποιος συνδέεται μέ τόν προηγούμενο κανόνα, «νά αφήσουμε στήν άκρη όλα τά βιβλία», ως άρνητικός τύπος δέν ύπογραμμίζει παρά τόν ύποθετικό χαρακτήρα τής έρευνας, ή όποία όμως διεκδικεί νά κατασκευάσει βέβαιες άποδείξεις. Η βεβαιότητα έλκεται από τά «φώτα του λόγου», όπως θά αναφέρει στό Συμπέρασμα του έργου.

Η απόκλιση άφορα τίσ θεωρίες του φυσικού δικαίου, στίς όποιες έχει άπευθύνει τήν κριτική του. Η κριτική αυτή προσανατολίζεται σέ τρία σημεία:

«άλλοι καταλόγισαν στόν άνθρωπο τής φυσικής κατάστασης τήν έννοια του δικαίου και του άδικου· άλλοι, τό δικαίωμα νά διατηρεί αυτό πού του άνήκει· άλλοι, τέλος, τήν έξουσία του ισχυ-

ρου πάνω στόν, άνίσχυρο».

Σέ αυτές τίσ θεωρίες ό Ρουσσώ διαπιστώνει ότι ό φυσικός άνθρωπος έχει άναμειχθεί μέ τόν πολιτισμένο, ενώ δέν διατυπώνεται ή άμφιβολία γιά τήν ιστορική ύπαρξη τής φυσικής κατάστασης. Γιά τήν ύποστήριξη τής κριτικής του επικαλείται τή Βίβλο, θεωρώντας ότι «ή θρησκεία μās ύποχρεώνει νά πιστέψουμε ότι οι άνθρωποι είναι άνισοι μεταξύ τους, επειδή ό Θεός τό θέλησε νά γίνει έτσι...» (Λόγος γιά τήν προέλευση τής ανισότητας, 27).

Υπεραμύνεται ό Ρουσσώ τής θρησκείας; Εκείνο πού προβληματίζει είναι ότι, αν και ό Ρουσσώ θά ύποστηρίξει ως βασικό όρο των κοινωνικών σχέσεων τήν ισότητα, στό έπιχείρημά του γιά τή φυσική κατάσταση, επικαλείται μέν τή θρησκεία, άλλοιώνοντας τή διδασκαλία σύμφωνα μέ τήν όποία ό Δημιουργός έπλασε τούς ανθρώπους ώστε νά μοιάζουν άναμεταξύ τους και μέ τό Δημιουργό τους.

Ο Ρουσσώ, στή συζήτηση του φυσικού δικαίου, κατασκευάζει τό άντεπιχείρημά του γιά τή φυσική κατάσταση, σύμφωνα μέ τό όποιο οι άνθρωποι είναι άπομονωμένοι, γι' αυτό δέν έχουν κανένα είδος ήθικης σχέσης, ούτε κοινά συμφέροντα, και δέν θά μπορούσαν νά είναι ούτε καλοί ούτε κακοί (Λόγος γιά τήν προέλευση τής ανισότητας, 47). Ο πρωτόγονος άνθρωπος, ό άνθρωπος τής φύσης, δέν είναι ούτε αδύναμος ούτε ισχυρός, ελεύθερος ή έξαρτημένος, καλός ή κακός, δέν μπορεί νά είναι λογικός ούτε και διαθέτει γλώσσα, διότι είναι άπομονωμένος. Αυτή ή κατάσταση διακρίνεται πλήρως από τόν πολιτισμό. Ο Ρουσσώ μέ τή δική του περιγραφή τής φυσικής κατάστασης άκυρώνει από αυτήν τόν τελικό σκοπό του κλασικού μύθου, τό πέραςμα πρός τόν πολιτισμό, τήν εξήγηση τής γένεσης του κράτους. Δέν μπορεί νά γίνει δεκτή ή χομπσιανή ύπόθεση γιά τή φυσική κατάσταση, ως «πόλεμος όλων εναντίον όλων»,⁸ μέ δεδομένο ότι οι άνθρωποι είναι άπομονωμένοι, αλλά ή χομπσιανή φυσική κατάσταση γίνεται δεκτή ως κοινωνικό φαινόμενο. Οί άνθρωποι δέν γίνονται έχθροί παρά άφου έχουν αναπτύξει σχέσεις, συμφέροντα και πάθη. Έφόσον στή χομπσιανή φυσική κατάσταση, ως κατάσταση πολέμου, άναμειγνύονται τά επίκτητα πάθη,⁹ ό πόλεμος άναγνωρίζεται σαν κάτι φυσικό από τό όποιο άπειλείται ή ανθρώπινη φύση σέ όποια κατάσταση κι αν βρίσκεται. Στό Κοινωνικό Συμβόλαιο (I, iv), αντιθέτως, ύποστηρίζεται ότι ό πόλεμος όφείλεται στή σχέση των πραγμάτων και όχι των ανθρώπων· ό πόλεμος δέν μπορεί νά συμβεί στή φυσική κατάσταση όπου δέν υπάρχει σταθερή ιδιοκτησία ούτε και σέ μιά κοινωνία όπου ισχύει ό νόμος.

Ο Ρουσσώ άκυρώνει και ένα άλλο θεμέλιο τής φυσικοδικαιικής θεωρίας του κράτους, τόν άτομισμό. Όπως γράφει στόν Αίμίλιο, ό φυσικός άνθρωπος «είναι ή αριθμητική μονάδα, τό άπόλυτο όλο πού δέν έχει σχέση παρά μέ τόν έαυτό του ή μέ τόν όμοιό του (85/Ο. C., 249). Άλλά ό όμοιός του είναι ή ανθρώπι-

τητα ολόκληρη και, όπως ο ίδιος, ένα άφηρημένο καθολικό: ή κατηγορία του ατόμου δεν μπορεί να εφαρμοσθεί ούτε στον έαυτό του ούτε στον άλλον.¹⁰ Όπως γράφει ο Χέγκελ, «τό άπλό εγώ είναι αυτό τό είδος ή τό άπλό καθολικό, για τό όποιο οι διαφορές δεν υπάρχουν» (Φαινομενολογία, Β, IV). Ο άνθρωπος της φυσικής κατάστασης υπάγεται στο ένστικτο, πού ισχύει για όλους άδιαφοροποίητα, χωρίς να αναγνωρίζει τον έαυτό του σε πρόσωπα, και σε αυτό βασίζονται τά δικαιώματα αυτής της κατάστασης. Τά δικαιώματα αυτά διαφέρουν από εκείνα πού θεμελιώνονται στο Λόγο. Άφενός μόν τά άτομα δεν μπορεί να άπαρηγοθούν τά φυσικά δικαιώματά τους, άφετέρου δεν υπάρχει έγγυηση ότι μπορούν να διατηρηθούν στή φυσική κατάσταση. Μέ την πράξη του κοινωνικού συμβολαίου και τή θέσμιση μις άπόλυτης δύναμης, τό άτομο άποξενώνεται από τή φύση του και τά δικαιώματα της φυσικής κατάστασης, προκειμένου να του επιστραφούν ως πολιτικά και αναπαλλοτριώτα δικαιώματα.¹¹ Μέ τό τέχνασμα αυτό τά φυσικά δικαιώματα του ατόμου δεν εξαφανίζονται, αλλά αντίθετως μετατρέπονται και επαναθεμελιώνονται άποτελώντας όρο του κράτους.

Ο Ρουσσώ γράφει μόν ότι μισεί τά βιβλία, «δέν διδάσκουν παρά να μιλάει κανείς για όσα δέν γνωρίζει», ενώ έχει μιá παθιασμένη σχέση μαζί τους.¹² Μέ τους συγγραφείς των βιβλίων στους άτέλειωτους μοναχικούς του περιπάτους είχε μιá έντονη συνομιλία. Η κατασκευή του για τή φυσική κατάσταση μπορεί να διαβαστεί στο πλαίσιο ενός τέτοιου διαλόγου, όπως και ή δεύτερη έννοια της φύσης, ή όποια θά μς άπασχολήσει στή συνέχεια, ενώ συνιστούν όρους συγκρότησης του κοινωνικού και της άγωγής των πολιτών.

Τό Κοινωνικό Συμβόλαιο και ο Αίμιλιος άρχίζουν μέ τήν κλασική αντίθεση φύσης και πολιτισμού. «Όλα είναι σωστά καθώς βγαίνουν από τά χέρια του Δημιουργού, όλα έκφυλίζονται όσα βγαίνουν από τά χέρια του ανθρώπου», «Ο άνθρωπος γεννιέται ελεύθερος και παντού βρίσκεται άλυσοδεμένος». Ο Ρουσσώ, μέ άλλα λόγια, ξεκινά μέ μιá διαδεδομένη και προσφιλή άποψη, ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως ελεύθερος, τήν όποια χρησιμοποιεί για να τονήσει τή σύγχρονη παθολογία του. Μπορεί να υποστηριχθεί ότι για τή δεύτερη έννοια, της φύσης στήν κοινωνία, ξεκινά μέ άφετηρία τό παθολογικό, περνώντας στή συνέχεια στήν έννοια του «φυσικού». Στόν Μάντεβιλ, τά θεμέλια της κοινωνίας δέν είναι ή φιλία ούτε τά ευγενή αισθήματα, αλλά ό,τι καλοῦμε κακό είναι ή μεγάλη άρχή πού μς κάνει κοινωνικά όντα. Ο Μάντεβιλ, όπως και ο Μπένθαμ, άποκαλύπτουν κάτι πού έπρεπε να μένει κρυφό ή να έξιδανικεύεται. Στο βαθμό όμως πού τό παθολογικό, ή τό «κακό», τοποθετείται ως άφετηρία, αυτό δέν ταυτίζεται μέ τον έαυτό του και μέ τά άποτελέσματά του.¹³

Η ρουσσωική πορεία άνάλυσης μέ άφετηρία τή ριζική άμφισβήτηση της γνώμης των άλλων, όπως ση-

μιώσαμε, και άποκλίνοντας από τίς δεδομένες αντίληψεις και τά τρέχοντα γεγονότα, έπιχειρεί να φέρει στο φως όρισμένες νέες άρχές για τήν ακρίβεια, να δώσει νέο νόημα στις παραδοσιακές έννοιες. Για τον Ρουσσώ, ο άνθρωπος δέν γεννιέται ελεύθερος και έλλογος και δέν έχει μιá άμετάβλητη φύση. Για τον Χόμπς, ή κοινωνία είναι ένα προϊόν του ανθρώπινου λόγου, έφόσον ο λόγος καταλογίζεται στήν ανθρώπινη φύση (βλ. *De Cive*, II, 1) και έγγυάται τή συνέχεια από τή φυσική κατάσταση στή θέσμιση της κοινωνίας. Τό κράτος Λεβιάθαν όφείλεται χάρη στή συμμαχία του πάθους μέ τό Λόγο¹⁴ τό πάθος άφενός ισχυροποιεί τό Λόγο, άφετέρου τό ίδιο έξορθολογίζεται υπαγόμενο στους σκοπούς του. Έφόσον όμως, σύμφωνα μέ τον Ρουσσώ, ο λόγος δέν ανήκει στή φύση του πρωτόγονου ανθρώπου, ο όποιος δέν ακολουθεί παρά τίς παρορμήσεις του στήν κατάσταση της ανεξαρτησίας του, και όχι ελευθερίας, τότε τί έγγυάται τήν πρόοδο της πορείας των πραγμάτων και πώς στή θέση της έγγυήσής της δέν μπáινει ή ένδεχομενικότητα και ή ιστορική άφήγηση; Πολύ συνοπτικά, μπορεί να αναφερθεί ότι ή ρουσσωική πρόταση για τήν έννοια του Λόγου τοποθετείται στο συναίσθημα τό όποιο δέν βρίσκεται σε μιá έξωτερική σχέση προς τό Λόγο, υπαγωγής και χρησιμοποίησής του, και κατανοείται μέσω της διάλυσης των δεδομένων τρόπων του.

Στό πρόγραμμα άγωγής του Ρουσσώ στον Αίμιλιο άποσιάζουν οι γονείς και αυτή ή άφαίρεση,¹⁵ της γνώμης αλλά και βασικών συστατικών του πολιτισμού, έχει ιδιαίτερα προβληματίζει. Στο Κοινωνικό Συμβόλαιο, (I, ii) τά παιδιά παραμένουν συνδεδεμένα μέ τον πατέρα τους όσο χρειάζεται για τήν αυτοσυντήρησή τους. Αν συνεχίσουν, τότε αυτό όφείλεται στήν ελεύθερη έκλογή τους. Στόν Αίμιλιο, ή θέση διευκρινίζεται και έμφανίζεται πιο ριζική. Τό παιδί ανατρέφεται άποσυνδεδεμένο από τήν πατρική έξουσία, στή θέση της όποιας τοποθετείται ο παιδαγωγός, ενώ προσανατολίζεται να γίνει πολίτης και να διαμορφώσει δική του οικογένεια. Μέ άλλα λόγια, ή βίαιη, όπως μπορεί να θεωρηθεί, άφαίρεση της οικογένειας, πού θυμίζει τήν πολιτική του Κοινωνικού Συμβολαίου ως προς τή θέσμιση της κοινωνίας, άποβλέπει στήν εισαγωγή της μέ άλλους όρους. Ο Ρουσσώ, κατά τή μέθοδό του, προτείνει να αφήσουμε στήν άκρη όλα τά έπιστημονικά βιβλία και να στοχαστούμε «πάνω στις πρώτες και πιο άπλές λειτουργίες της ανθρώπινης ψυχής» (*Λόγος για τήν προέλευση της ανισότητας*, σ. 69). Στή συνέχεια της καρτεσιανής μεθοδικής άφαίρεσης και άνάλυσης, έπιχειρεί να φέρει στο φως νέα στοιχεία της ανθρώπινης ψυχής, ένα νέο υποκειμένο γνώσης και πράξης, τό όποιο βασίζεται στο αισθημά του.

Η διάκριση ανάμεσα στον φυσικό άνθρωπο και τον κοινωνικό, σύμφωνα μέ τή ματιά του Κάντ καθώς διάβαζε Ρουσσώ, δέν προκύπτει από μιá περιγραφή της έξελικτικής του πορείας, αλλά πρόκειται για ένα διαχωρισμό σε γνήσιες και πλαστές αξίες. Ο φυσικός

άνθρωπος συνοψίζει τούς σκοπούς προς τούς οποίους κινείται ανθρώπινη φύση.¹⁶ Η σύγκρουση φύσης-κοινωνίας δέν συμβαίνει παρά μέσα στην κοινωνία, ενώ τό ιδεώδες του φυσικού ανθρώπου δέν μπορεί νά πραγματοποιηθεῖ παρά μέσα στην κοινωνία, στην οποία μόνον εἶναι δυνατό νά κατοχυρωθοῦν τά δικαιώματα τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητας. Ἡ φύση μπορεί νά θεωρηθεῖ ὅτι προκύπτει μέσω κριτικῆς ἀνακατασκευῆς τῆς κοινωνικῆς κατάστασης, μέσω μετατροπῆς τῆς στή βάση μᾶς σειρᾶς ιδεωδῶν ἀξιῶν. Ἄν πάρουμε ὑπόψη μας τό *Λόγο γιά τήν προέλευση τῆς ἀνισότητος*, μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε ὅτι ἐπιχειρεῖται νά τεθοῦν ὀρισμένοι ὄροι προστατευτικοί τῆς φυσικῆς δυνατότητας γιά ἐξέλιξη, οἱ ὅποιοι δέν μπορούν παρά νά συσταθοῦν στό πλαίσιο τῆς κοινωνίας στην ὅποια καί πραγματοποιεῖται ἡ ἀνθρώπινη φύση. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ρουσοδική μέθοδος, ἡ ὅποια ὀδηγεῖ σέ ρήξη μέ τήν παράδοση, προϋποθέτει τόν ἀντίπαλο καί μιά σειρά κινήσεων πού ἀνατρέπουν τήν αὐθεντία, τήν ὅποια ἐνσωματώνει τροποποιώντας την.¹⁷

Ὁ Ρουσσώ διατηρεῖ ὅμως μιά ἐννοια ἀπομόνωσης καί αὐτάρκειας τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά κατά ἕναν ἐσωτερικευμένο τρόπο. Ὁ φυσικός ἀνθρωπος βρίσκεται σέ ἀπόσταση ἀπό τήν κοινωνία στην ὅποια ζεῖ, ἔχοντας τήν ἀρετή τοῦ σοφοῦ ὁ ὅποιος κρίνει τίς καταστάσεις στίς ὁποῖες βρίσκεται.

Ὁ Ρουσσώ δέν ξεκινᾶ μέ δεδομένη τήν ὁμοιότητα, ἀλλά τή διαφορά, τήν ὅποια δέν ἀναζητᾶ μόνον ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους, ἀλλά ἐπικεντρώνεται καί στίς διαφοροποιήσεις στην ψυχολογία καί τήν πράξη τοῦ ἐπιμέρους ἀνθρώπου. Ὁ ἀνθρωπος δέν εἶναι ἕνα πράγμα μόνον, «ὁ κλέφτης πού γδύνει τούς περαστικούς, καλύπτει τή γύμνια τοῦ φτωχοῦ, καί ὁ πιό ἄγριος δολοφόνος συγκρατεῖ ἕναν ἀνθρωπο πού λιποθυμᾷ» (*Αἰμίλιος*, IV, 433/O.C., 596). Ἡ σύγκρουση δέν ὑφίσταται μόνον ἀνάμεσα στό ἐγώ καί τόν ἄλλο, ἀλλά κατεξοχῆν ὡς ἐσωτερική σύγκρουση. Ὑπάρχει ὅμως μιά ἀρχή, ἡ ὅποια μπορεί νά ἐγγυηθεῖ τήν ἐνότητα καί τή λύση τῶν συγκρούσεων, ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό (*amour de soi*) ἢ ἡ φιλαυτία (*amour propre*), ὁ αἰσθηματικός δεσμός τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἑαυτό του.

Τό πείραμα ἀγωγῆς τοῦ Ρουσσώ βασίζεται κατεξοχῆν σέ αὐτές τίς δύο ἐννοιες.

«Τό μόνον φυσικό πάθος γιά τόν ἀνθρωπο εἶναι ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό (*amour de soi*) ἢ ἡ φιλαυτία (*amour propre*), μέ τήν εὐρεία ἐννοια. Αὐτή ἡ φιλαυτία καθεαυτή ἢ σέ σχέση μέ μᾶς εἶναι καλή καί χρήσιμη καί καθῶς δέν ἔχει καμιά ἀναγκαῖα σχέση μέ ἄλλον, εἶναι ἀπό αὐτήν τήν ἀποψη φυσικά ἀδιάφορη δέν γίνεται καλή ἢ κακή παρά μέ τήν ἐφαρμογή ἢ μέ τίς σχέσεις μέ τίς ὁποῖες τή συνδέουμε. Μέχρι νά γεννηθεῖ ὁ ὀδηγός τῆς φιλαυτίας, πού εἶναι ὁ λόγος, ἕνα παιδί εἶναι σημαντικό νά μὴ κάνει τίποτε ἐπειδή τό βλέπουμε ἢ τό ἀκοῦμε, μέ δύο λόγια τίποτε σέ σχέση μέ ἄλλους, ἀλλά μόνον ὅ,τι τοῦ ζη-

τά ἡ φύση, καί τότε δέ θά κάνει παρά μόνον τό καλό» (*Αἰμίλιος*, II, 158).

Γίνεται ἀντιληπτό, ἴσως, γιατί κατά τή διάρκεια τῆς παιδικῆς ἡλικίας ὁ Ρουσσώ προβαίνει σέ τόσο πολλές ἀφαιρέσεις, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς γνώμης τῶν γονιῶν, καί ἀφήνει τά μεγαλύτερα δυνατά περιθώρια στό παιδί νά βρῖσκεται κυρίως σέ ἐπαφή μέ τόν ἑαυτό του.

Ὁ Ρουσσώ, ἐνῶ στό παραπάνω ἐδάφιο δέν φαίνεται ἀρχικά διατεθειμένος νά ξεχωρίσει τήν ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό ἀπό τή φιλαυτία, στή συνέχεια προχωρεῖ στή διάκρισή τους ἡ φιλαυτία¹⁸ ἀναπτύσσεται μέ τήν κοινωνικότητα καί προκαλεῖται ἀπό τή σύγκριση μέ τούς ἄλλους. Στό *Λόγο γιά τήν προέλευση τῆς ἀνισότητος*, ἡ φιλαυτία θεωρεῖται συνδεδεμένη μέ τό λόγο καί τόν ἀναστοχασμό,

«ὁ λόγος γεννᾶ τή φιλαυτία καί ὁ ἀναστοχασμός τήν ἐνδυναμώνει· αὐτή στρέφει τόν ἀνθρωπο στόν ἑαυτό του· τόν χωρίζει ἀπό ὅ,τι τό στεναχωρεῖ καί τοῦ προκαλεῖ λύπη» (101/O.C., 156).

Ἐνῶ ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό εἶναι ἀνοιχτή, διαχυτική, ἡ φιλαυτία εἶναι ἀρνητική καί περιοριστική. Ἡ φιλαυτία πρῖν τήν ἀνάπτυξη τοῦ λόγου μπορεί νά μετατρέψει τό παιδί σέ τύραννο, ἐνῶ μαζί μέ τό λόγο ἀποτελεῖ ἕνα χρήσιμο, ἄν καί ἐπικίνδυνο ἐργαλεῖο, πού μπορεί ὅμως νά μετατραπεῖ σέ ἀρετή (βλ. *Αἰμίλιος*, 372/O.C., 535 καί 383/O.C., 546). Κατά τήν ἐφηβεία, ἀπό τήν ἀνοιχτή καί διαχυτική δύναμη τῆς καρδιάς γεννιέται ἡ συμπόνοια, ἡ βάση τῶν κοινωνικῶν αἰσθημάτων. Μπορεῖ, συνοπτικά, νά συσταθεῖ μιά γενεαλογία τῶν συναισθημάτων. Ἀπό τό πρωταρχικό συναίσθημα τῆς ἀγάπης γιά τόν ἑαυτό μέ τή μεσολάβηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἐμφανίζεται ἡ φιλαυτία. Ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό μαζί μέ τήν ἰδέα τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἄλλου μετατρέπεται σέ συμπόνοια. Ἡ ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό ὅμως ὡς διαχυτική δύναμη τῆς καρδιάς, ἡ ὅποια δέν γαρνίζει περιορισμούς, δέν σταθεροποιεῖται, παραμένοντας καθολική καί ἀφηρημένη. Ἡ φιλαυτία, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι περιοριστική καί περιορισμένη, καί συγκεκριμενοποιεῖται σέ ἀποκλειστικά ἀντικείμενα. Καί ἐνῶ ὀδηγεῖ στόν ἐγωισμό καί σέ μιά σειρά παθῶν, προκαλεῖ τήν ἀναστοχαστική δύναμη, ὀδηγεῖ στό καλό καί στό κακό, περιορίζει ἀλλά καί προσδιορίζει τήν ἐπιθυμία, ἢ τήν ἀποστροφή, σέ πρόσωπα καί ἀντικείμενα· μέ ἄλλα λόγια, συνδέεται μέ τούς προσδιορισμούς καί τούς περιορισμούς τῆς ἠθικῆς.

Στόν Χολμπάχ, τόν ντ'Αλαμπέρ, τόν Ντιντερό καί ἄλλους, ἀπέναντι στην ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό ἡ στρατηγική εἶναι παρόμοια, μεταφράζεται σέ εὐτυχία, εὐχαρίστηση, συμφέρον, καί στή συνέχεια σέ ἀρετή, σέ μιά προσπάθεια συμφιλίωσης τοῦ ἀτομικοῦ μέ τό συλλογικό. Ὁ Ρουσσώ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νά δέχεται τήν κοινωνική σημασία πού ἀποδίδεται στην ἀγάπη γιά τόν ἑαυτό. Μποροῦμε ὅμως νά διακρίνουμε ὀρισμένες κινήσεις, πρῶτον, ἀρχικά, δέν τήν ξεχωρίζει ἀπό τόν ἐγωισμό. Δεύτερον, ἀναγνωρίζει ὅπως

όλοι τή θετική σημασία της. Τρίτον, τά κοινωνικά συναισθήματα και ή ήθική όφειλονται κατεξοχήν όχι σέ αυτήν αλλά στή φιλαυτία (ή έγωισμό, όπως έχει αποδοθεί). Μπορεί λοιπόν νά θεωρηθεί ότι όπως και μέ τόν όρο φυσική κατάσταση, ό Ρουσσώ δέχεται άρχικά ως υπόθεση εργασίας τήν άγάπη γιά τόν έαυτό, ενώ στή συνέχεια ή κίνησή της διακόπτεται και ή άφειτηρία τοποθετείται στή φιλαυτία. Ό έγωισμός πού δέχτηκε τή λεπτή ειρωνεία του Μάντεβιλ, του Βολταίρου, του Μπένθαμ, στον Ρουσσώ υφίσταται ένα διαφορετικό χειρισμό, δέχεται διαφορετικούς τρόπους. Στόν Ρουσσώ ήταν προσφιλής ή χημική ανάλυση, όπως και ή πολιτική, όχι τόσο ή ιδέα μιας φυσικής αποκατάστασης.

Ένα ερώτημα πού μπορεί νά διατυπωθεί είναι πώς, ενώ αναγνωρίζεται ή φιλαυτία, ή διαφορά αυτή διαμορφώνεται έτσι ώστε νά είναι συμβατή μέ τή γενική θέληση, μέ τή διαμόρφωση του Αιμίλιου ως πολίτη. Ό Ρουσσώ έχει αναρωτηθεί γιά τήν ορθότητα της κρίσης της «έσωτερικής φωνής», μέ δεδομένο ότι όπως λέγεται εκφράζει τις κρίσεις και τά αισθήματα μιας υπάρχουσας κοινωνίας και τους νόμους της (Ο.С., III, 287).

Όπως γράφει στόν Αιμίλιο:

«Δέν υπολογίζω τήν εκπαίδευση του κόσμου, επειδή αυτή ή εκπαίδευση κατευθυνόμενη σέ αντίθετους σκοπούς, άποτυγχάνει και στους δύο: δέν είναι ικανή παρά νά φτιάχνει διυλιστάτους ανθρώπους, πού νά φαίνονται ότι δίνουν τά πάντα στους άλλους, ενώ δέν δίνουν ποτέ τίποτε παρά μόνο στους έαυτούς τους» (86-87/Ο.С., 250).

Ό Ρουσσώ εκκινεί φανερά από τόν συγκαλυμμένο σκοπό της υπάρχουσας άγωγής, τόν άνθρωπο γιά τόν έαυτό του, από τήν άγωγή του έγωιστικού συμφέροντος.¹⁹

Η κίνηση αυτή, από τή διαφορά του έπιμέρους άτόμου στην ένότητα του συνόλου των άτόμων, συνδέει τόν Αιμίλιο μέ τήν προβληματική του Κοινωνικού Συμβολαίου. Στό τελευταίο, ή θέληση των έπιμέρους άτόμων, τό σύνολο των μικρών διαφορών, μεταβαίνει σέ άλλο γένος, μεταβάλλεται ποιοτικά σέ γενική θέληση, στην ένότητα όλων των διαφορών. Ό Ρουσσώ μεταφέρει τό πάθος του γιά υπολογισμό, θεμέλιο των μεταρρυθμίσεων πού επιδίωκε στή μουσική, στην άγωγή και στην πολιτική.

Αυτά τά λεπτά νήματα των συναισθημάτων, τά όποια μπορούν νά παραμείνουν διάχυτες δυνάμεις, νά μετατραπούν σέ έντονα πάθη ή σέ ήθικές δυνάμεις, προσδιορίζουν τή ρουσσική ανθρωπολογία, στην όποια ό άνθρωπος τοποθετείται σέ μία ένδιάμεση θέση, ή όποια νομιμοποιεί τό ρόλο της άγωγής.

Τό ρουσσικό πρόγραμμα άγωγής τείνει νά αναδείξει τό αισθανόμενο, γνωσιοθεωρητικό και πρακτικό υποκείμενο, τό όποιο υπακούει στή φωνή της συνείδησής του, αυτόνομοθετείται. Η άγωγή αυτή υπάγεται σέ όρισμένους καθολικούς όρους, έλευθερία και αυτο-

πειθαρχία, πού προστατεύουν τήν έλευθερία από τόν έγωισμό, ενώ άφορά και τό έπιμέρους παιδί, μέ τά αισθήματα και τις εμπειρίες πού τό διακρίνουν. Από αυτήν τήν άποψη, τό παιδί γιά τόν παιδαγωγό αναγνωρίζεται έξαρχής ως ένας άγνωστος, πράγμα πού τό προστατεύει από τήν αυθαιρεσία μιας δεδομένης γνώσης και νοθεσίας.

Το παιδί γιά νά εξέλθει από τό στάδιο της άνωριμότητας, πρέπει νά άρει κάθε «έξωτερική καθοδήγηση», πράγμα πού ευνοεί τήν ανάληψη της ευθύνης γιά τόν έαυτό του.

«Νά θέτετε τά ερωτήματα στό επίπεδο των πνευματικών του δυνάμεων. Νά μή γνωρίζει τίποτε ό μαθητής επειδή του τό είπατε έσεις, αλλά επειδή κατόρθωσε νά τό κατανοήσει μόνος του: δέν πρέπει νά μαθαίνει τήν επιστήμη, αλλά νά τήν έπινοεί. Εάν στό πνεύμα του βάλετε στή θέση του λόγου τήν αυθεντία, δέ θά συλλογίζεται πιά: δέ θά είναι παρά ένα παιχνίδι της γνώμης των άλλων» (Αιμίλιος, III, 266/Ο.С., 430).

Ό άνθρωπος, στή ρουσσική ανθρωπολογία σύμφωνα μέ τήν προσέγγισή μας, δέν είναι ό φυσικός άνθρωπος, ούτε προτείνεται ή επιστροφή του πολιτισμένου στην φυσική κατάσταση, και στό πλαίσιο αυτού του επιχειρήματος ή γνώση δέν άποτελεί είτε μίμηση της φύσης είτε της αυθεντίας.²⁰ Δέν εκπλήσσει έπομένως πού στην καρδιά αυτής της προβληματικής βρίσκεται ή συνθηματική φράση «σημασία δέν έχει νά κερδίζουμε αλλά νά χάνουμε χρόνο» (Αιμίλιος, II, 159). Μέσα από αυτήν τήν ιδέα, του χαμένου χρόνου, δέν άμφισβητείται ή σημασία της γνώσης, αντίθετως επιχειρείται νά διατυπωθεί ένα πειστικότερο επιχειρημα γιά τήν άπόκτησή της μέσα από νέους όρους στή σχέση του μαθητή μέ τή γνώση. Από αυτή τήν άποψη, είναι προτιμότερο ό δάσκαλος νά άφήσει τό μαθητή μέ μία άόριστη έντύπωση τήν όποια όμως δέ βρίσκει ικανοποιητική, παρά μέ μία έπιβεβαιωμένη γνώμη στην όποια δέν έχει φτάσει ό ίδιος και τήν θεωρεί σαν δική του.

Η μάθηση όχι ως διαδικασία μετάγγισης γνώσεων αλλά ως διαδικασία άνοιχτή σέ νέες προσλήψεις των πραγμάτων και των ιδεών φαίνεται νά αντιτίθεται σέ τεχνικές πειθαρχησης. Ό μικρός Αιμίλιος εισάγεται στην γνώση μέσα από τις δοκιμές και τά λάθη του, άφήνεται έλεύθερος, ή και προκαλείται, νά πλανηθεί, νά δοκιμαστεί, νά συναντήσει τά όριά του, ενώ σέ άρκετά σημεία του έργου παίρνει ό ίδιος τό δάσκαλο από τό χέρι. Πρόκειται άραγε γιά ένα έργο τό όποιο σκηνοθετεί ό Ρουσσώ, όπου τό παιδί πρωταγωνιστεί αυτενεργώντας, χωρίς νά υπάρχει σενάριο; Στην Πολιτική οικονομία, διαβάζουμε: ...τό μεγαλύτερο ταλέντο των άρχηγών είναι νά μεταμφιέζουν τή δυνάμη τους γιά νά τήν κάνουν λιγότερο μισητή, και νά κατευθύνουν τό κράτος τόσο ήσυχα ώστε νά φαίνεται ότι δέν έχει ανάγκη από καθοδηγητές».

1. Βλ. Πλάτων, *Πολιτεία*, X, 611
2. Πρώτα αναφέρουμε με λατινικούς χαρακτήρες τόν αριθμό του διβλίου, κατόπιν τόν αριθμό τής σελίδας στό J.-J. Rousseau, *Emile ou De l' education*, άποκατάσταση κεμμένου Ch. Wirz, εισαγωγή-σημειώσεις P. Burgelin, Gallimard, Folio/Essais, Παρίσι 1969* ή συντομογραφία O.C. άντιστοιχεί στό *Oeuvres Complètes, Gallimard, «Bibl. de la Pléiade»*.
3. Ο Ρουσσώ διάβαζε πολύ όπως γράφει στίς *Εξομολογήσεις*, «Γιατί τό νά διαβάζω τρώγοντας ήταν πάντα ό κρυφός μου πόθος, άφου μου έλειπε ή συντοφία. Μου λείπει τό συμπλήρωμα τής κοινωνίας. Καταδροχθίζω έναλλάξ μιά σελίδα και μιά μπουνιά, και είναι σά νά τρώει μαζί μου και τό διβλίο πού διαβάζω» (O.C., 269). Η ενεργητική στάση, και ή γραφή, φαίνεται νά προκύπτει μέσω αυτοκριτικής πάνω στό πάθος για τό διάβασμα, σέ μιά παθητική σχέση μέ αυτό.
4. Τή φυσική αρχή τής ισότητας και έλευθερίας άρνούνται οι θεωρητικοί του θεϊκού δικαίου, αλλά έπ' αυτής συμφωνούν όλοι οι θεωρητικοί όλων τών άποχρώσεων τής σχολής του φυσικού δικαίου. Η αρχή τής φυσικής ισότητας δέν σημαίνει ότι όλοι γεννιούνται ίσοι σέ δύναμη και ταλέντο, αλλά ότι ή όποια ύπεροχή, φυσική ή ήθικη, δέν δίνει σέ όποιον τήν κατέχει τό δικαίωμα νά επιβάλλει στους άλλους τή θέλησή του ή νά τούς υπαγάγει στή θέλησή του, διότι καθένας έλαθε εκ φύσεως άρετική λογική για νά καθοδηγηί τόν έαυτό του» βλ. R. Derathé, *Jean-Jacques Rousseau et la science politique de son temps*, Vrin, Παρίσι 1979, σ. 128.
5. Βλ. J. Château, *Jean-Jacques Rousseau. Sa Philosophie de l' education*, Vrin, Παρίσι 1962, σ. 123.
6. Rousseau, *Écrits politiques*, εισαγωγή-σχόλια G. Mairé, Le Livre de Poche, Classiques de la Philosophie, Παρίσι 1992.
7. Βλ. Goldschmidt, *Anthropologie et Politique*, Vrin, Παρίσι 1974, σσ. 125 κ.ε.
8. Η φυσική κατάσταση του Χόμπς έλκεται βέβαια από τήν κατάσταση του έμφύλιου πολέμου στή χώρα του, και μπορεί νά θεωρηθεί ότι μέσω τής περιγραφής τής ό Χόμπς στήν πραγματικότητα μιλά για τίς συνέπειες τής εγωιστικής συμπεριφοράς πού κατακερματίζουν τήν κοινωνία. Πλήν όμως, ή θεωρία του ως συστατική τής ανθρωπολογίας του και θεμέλιο τής πολιτικής του θεωρίας οδηγεί στήν ύποστήριξη μιάς άπολυταρχικής πολιτικής εξουσίας. Έντούτοις άνιχνεύονται και παραδοσιακά ιδεώδη άρετής στό πολιτικό έπιχειρημά του, όπως έπισημαίνονται εις I. Πατέλλη, *Η Φιλοσοφία του Hobbes. Λόγος και αίτιότητα στή νέα φυσική και πολιτική έπιστήμη*, Αθήνα 1995, σ. 197-8.
9. Η άνάμειξη αυτή θεωρείται ότι συναντάται στόν Grotius και τόν Hobbes, βλ. Derathé, ό.π., σ. 136.
10. Βλ. Goldshmidt, ό.π., σ. 379.
11. Βλ. Derathé, ό.π., σ. 171.
12. Βλ. *Εξομολογήσεις*, (μετ. Α. Παπαθανασοπούλου, εκδ. Ίδεόγραμμα, Αθήνα 1997), I, σ. 12, κυρίως VI, όπου ό Ρουσσώ περιγράφει μιά περίοδο έντατικής μελέτης, τήν άνοιξη του 1737, στό μαθηματικά, τή λογική του Port-Royal, τά κείμενα του Malebranche, του Locke, του Leibniz, του Descartes, κ.λπ.
13. Από αυτήν τήν άποψη, μπορεί ίσως νά συνδεθεί ό Ρουσσώ μέ τόν Νίτσε («ή αξία όλων τών νοσηρών καταστάσεων συνίσταται στό ότι δείχνουν κάτω από ένα μεγεθυντικό φακό όρισμένες συνθήκες πού, άν και φυσιολογικές, είναι δύσκολα όρατές στή φυσιολογική κατάσταση», *La volonté de puissance*, παρ. 533) και μέ τόν Canquillhem (*Le normal et le pathologique*, όπου ή άφετηρία από τό παθολογικό οδηγεί σέ μιά αντίληψη για τό θεραπεύειν ως ενός νέου τρόπου, και πρακτικά, νέων κανόνων ζωής συχνά άνώτερων από τίς παλιές, σ. 156)
14. Βλ. Λέο Στράους, *Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία*, μετ. Σ. Ροζάνης-Γ. Λυκιαρδόπουλος, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988, σ. 242.
15. Στόν Ρουσσώ μπορεί νά θεωρηθεί ότι έντοπίζονται τύποι άφαίρεσης πού δέν συμβαίνουν μόνο στό κεφάλια τών δρώντων, αλλά και στό ήθικοπρακτικό πεδίο (βλ. σχετικά, Κ. Ψυχολαίδη, *Πολιτική μέσα στίς έννοιες*, εκδ. Νήσος, 1997, σ. 190)
16. Βλ. Cassirer, *Καντ και Ρουσσώ*, εκδ. Έρασμος, Αθήνα 1976, σσ. 34-35.
17. Βλ. Πλάτων, *Γοργίας*, 474a και 487a-c, «νά παραγάγουμε μιά

μόνο μαρτυρία υπέρ τής θέσης: τόν ίδιο τό συνομιλητή», δηλαδή αυτόν πού μπορεί νά φέρει αντίρρησης. Βλ. επίσης Goldschmidt, ό.π., σ. 335.

18. Ο όρος amour propre, τόν όποίο άποδώσαμε ως φιλαντία, προβληματίζει ιδιαίτερα ως προς τήν άπόδοσή του, διότι η amour propre μπορεί νά μετατραπεί τόσο σέ άρετή όσο και νά άλλιωθει. Ο Bloom στή μετάφρασή του του *Αιμίλιο* (σημ. 17, βιβλίο II) τήν αφήνει μέν άμετάφραστη σημειώνοντας όμως ότι θά μπορούσε νά άποδοθεί άνάλογα μέ τά συμφραζόμενα. Η Barbara Foxley (Λονδίνο 1911) τήν άποδίδει ως έγωισμό, ύπονοώντας όπως σημειώνει ό Dent (1988, σ. 54) ότι είναι ήθικώς άπορριπτέα. Στήν ελληνική, ή amour de soi έχει άποδοθεί ως φιλαντία, ενώ ή amour propre ως άυταρέσκεια από τόν Κ. Παπαγιώργη, στό Ζάκ Ντερριντά, *Περί Γραμματολογίας*, Αθήνα 1990. Στήν παρούσα έκδοση, προτιμήθηκε νά άποδοθεί ή amour de soi ως άγάπη για τόν έαυτό, ενώ ή amour propre ως φιλαντία, ή όποια είναι μέν συνώνυμη τής προηγούμενης αλλά μπορεί και νά πάρει τό νόημα του έγωισμού.

19. «Αν ίσως τό διπλό αντικείμενο τό όποιο προτείνουμε στόν έαυτό μας μπορούσε νά ένωθεί σέ ένα και μόνο, άφαιρώντας τίς άντιλογίες του ανθρώπου, θά άφαιρούσαμε ένα μεγάλο εμπόδιο από τήν εύτυχία του.» (87/O.C., 251).

20. Σέ αυτό τό σημείο δρισκεται άπολύτως σύμφωνη ή καντιανή θεωρία, ή όποια κατεχογήν άσκει κριτική στό ρεαλισμό, βλ. Α. Philolenco, «Εισαγωγή», 1996· για μιά κριτική προσέγγιση, βλ. Γ. Κουζέλης, «Η «προς συμμόρφωση» γνώση», στό *Πειθαρχία και Γνώση*, 1994, σσ. 259 κ.ε.

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

- Η Ουγγρική επανάσταση 1956, 1979*
- Τό επαναστατικό πρόβλημα σήμερα, 1984*
- Η Γραφειοκρατική κοινωνία, I, 1985*
- Η Γραφειοκρατική κοινωνία, II, 1985*
- Η πείρα του εργατικού κινήματος, I, 1984*
- Η πείρα του εργατικού κινήματος, II, 1984*
- Υπάρχει σοσιαλιστικό μοντέλο άνάπτυξης; 1984*
- Μπροστά στόν πόλεμο, 1986*
- Η γαλλική κοινωνία, 1986*
- Τό περιεχόμενο του σοσιαλισμού, 1986*
- Η άρχαία ελληνική δημοκρατία, 1986*
- Σύγχρονος καπιταλισμός και επανάσταση, 1987*
- Καιρός, 1987*
- Πρώτες δοκιμές, 1988*
- Οι όμιλίες στήν Ελλάδα, 1990*
- Τά σταυροδρόμια του λαβύρινθου, 1991*
- Ο θρημματισμένος κόσμος, 1992*
- Ανθρωπολογία, Πολιτική, Φιλοσοφία, 1993*
- Χώροι του ανθρώπου, 1995*
- Η «ορθολογικότητα» του καπιταλισμού, 1998*
- Η άνοδος τής άσημαντότητας, 1999*

Ύψιλον / βιβλία

Ο ΕΞΩΤΙΣΜΟΣ, Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΤΟΥ ΔΙΑΦΟΡΕΤΙΚΟΥ ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ

της Μαρίας Στεφανοπούλου

VICTOR SEGALEN, Ρενέ Λέυς, μετάφραση Σαπφώ Διαμάντη, εκδ. Ξεάντας, 1997

*Τό Πεκίνο δέν εἶναι πιά
ἡ κατοικία τῶν ὀνείρων μου.
ΒΙΚΤΩΡ ΣΕΓΚΑΛΕΝ, Ρενέ Λέυς*

*Νά ἐκφράσω τήν ἐλπίδα μ' ἓνα ἄστρο. Τή φλόγα ἐνός
ἀνθρώπου μέ τήν ἀνταύγεια μᾶς ἀκτίνας τοῦ ἡλίου στή δύ-
ση του. Δέν πρόκειται βέβαια ἐδῶ γιά ρεαλιστική ὀφθαλμα-
πάτη, δέν εἶναι ὅμως αὐτό κάτι πού πραγματικά ὑπάρχει;*

B. ΒΑΝ ΓΚΟΓΚ, Γράμμα στόν Τεά, 1888

Τί εἶναι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει; Εἶναι ἡ ἐσωτερική φλόγα τοῦ μύστη, ἀλλά καί τά αἱματώματα στόν οὐρανό τήν ὥρα πού βασιλεύει ὁ ἥλιος. Ἡ ἐλπίδα, ἀλλά καί τ' ἄστρα πού μᾶς παραστέκονται ἀπό ψηλά, φωτίζοντας ἀποφασιστικά μιά μαύρη καί κρύα νύχτα. "Ὅλα ὑπάρχουν. Καί πάνω ἀπ' ὅλα ἡ τυραννία τοῦ ἀκούραστου ἀναζητητή τοῦ ἀπόλυτου, πού δέχεται τό αὐτονόητο σάν νά ἦταν μυστήριο, ἀλλά καί στό μυστήριο μέσα βρίσκει τόν ἀληθινό ἑαυτό του.

Δέν ξέρω γιατί ἀρχίζω μνημονεύοντας τόν Βάν Γκόγκ καί τήν ταραγμένη σκέψη του, τή στιγμή πού παρακάτω σκοπεύω νά μιλήσω γιά τόν ἄλλο μεγάλο ζωγράφο καί λάτρη τοῦ ἀπόλυτου, τόν Πῶλ Γκωγκέν, μᾶς καί αὐτός ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε τό κατ' ἐξοχήν πρότυπο τοῦ Βικτώρ Σεγκαλέν, χάρη στή μοναδική καί παραδειγματική τοῦ στάση ὡς καλλιτέχνη, ἀλλά καί τήν παραμυθένια ἐξωτική ζωή του. Ἴσως γιατί ὁ Σεγκαλέν, ὅσο κι ἂν ἀκολούθησε τά ἴχνη τοῦ μυθικοῦ Γκωγκέν, ποτέ δέν ταύτισε τήν ἐπιθυμία του μ' ἓναν ἐπίγειο παράδεισο. "Ὅπως ἄλλωστε καί ὁ Βάν Γκόγκ, σέ ἀντίθεση μέ τόν φίλο του τόν Γκωγκέν, ἔμεινε ἓνας παθιασμένος ἐξερευνητής τοῦ ἄλλου ἀριστοτεχνικά μετατρέποντας κάθε φορά τήν ἐπιθυμία του ἢ τήν ἡδονή του, σέ μιά μεγάλη καί τραγική ἀπογοήτευση.

Ὡστόσο, ὁ Σεγκαλέν δέν εἶχε τό πάθος τοῦ ζωγράφου. Εἶχε τό πάθος τοῦ στοχαστή, τοῦ μεγαλόπνοου ποιητή, τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου πού θά ἐκφραστεῖ μέ τή δύναμη τῶν λέξεων, καί πού μέσα ἀπό τίς λέξεις θ' ἀναζητήσει τά ὄρια τοῦ πραγματικοῦ καί τοῦ μὴ πραγματικοῦ. Πίστευε ὅτι οἱ λέξεις ἔχουν μᾶν ἀξία ἀνώτερη ἀπό τά πράγματα καί τήν ἀναπαράστασή

τους, ότι χάρη σ' αυτές τίς λέξεις τό πλασματικό μεταφέρεται αλάθευτα στον κόσμο του πραγματικού. Όλη του ή ζωή καθορίστηκε, από πολύ νωρίς, από αυτή την πρόκληση: τή σχέση δηλαδή μεταξύ Φαντασιακού και Πραγματικού. Τήν άόρατη ζώνη πού χωρίζει (ή ενώνει) τήν ζωή από τό όνειρο, τήν μυστηριακή γραμμή του όρίζοντα πού τέμνει (ή σμίγει) δυό εικόνες άπειρου: τόν ουρανό και τή θάλασσα. Δίχως νά καταφύγει στή σιωπή του ζωγράφου, προκειμένου νά αναπαραστήσει τόν κόσμο μέ χρώματα και φόρμες, αλλά και μένοντας μακριά από τό έξομολογητικό ή ρητορικό παραλήρημα μιάς λυρικής γραφής, ό Σεγκαλέν ίσορρόπησε πάνω σ' αυτήν τήν ελάχιστη, διαφορούμενη γραμμή του όρίζοντα, άγωνιώντας νά επικοινωνήσει μέ τά βαθύτερα στρώματα του Είναι, άκολουθώντας τό δρόμο τής εσωτερικής αναζήτησης, τής άνώτατης όντολογικής πραγματικότητας, εκεί όπου δέν διακρίνουμε παρά τίς μεγάλες μορφές τής Άπουσίας και του Άπόλυτου. Έκει όπου ή σιωπή, τό χρώμα, ή φόρμα και οι λέξεις δέν είναι παρά ή άλλη όψη του άφατου Κενού, δηλαδή τής πνευματικότητας. Ό ταοϊσμός, ή Κίνα, ό Αυτοκράτορας και περίοπτος κάτοικος τής μενεξεδένιας Άπαγορευμένης Πολιτείας υπήρξαν για τόν Σεγκαλέν, μετά τά ουτοπικά νησιά τής Ωκεανίας, οι μοιραίες συναντήσεις τής ζωής του, οι μεγάλες άλληγορίες του πνευματικού και καλλιτεχνικού του έργου.

Άν ή ζωγραφική αναπαράγει τήν άληθινή εικόνα του κόσμου, οι λέξεις κάνουν τόν κόσμο νά υπάρχει. Άλλά αυτό πού υπάρχει, πόσο διαφορούμενο είναι; Ό καλύτερος τρόπος νά τό αντιληφθούμε είναι νά ξεκινήσουμε από τό αντίθετό του. Από εκείνο δηλαδή πού άναντίρροπα δέν υπάρχει. Μέ άλλα λόγια τή φαντασία. Ό Μοντέιν, στό δοκίμιό του για τή δύναμη τής φαντασίας, αναφέρει μιά λατινική ρήση τών κληρικών: *Fortis imaginatio generat casum* («Μιά δυνατή φαντασία προκαλεί τό γεγονός»). Όσο κι αν τό γνωμικό αυτό άνταννακλά μιά θεόληπτη λογική, δέν παύει νά άποτελεί τήν πραγματικότητα του καλλιτέχνη και τής γέννησης του έργου του. Συνάμα όμως και τήν υπεροχή τής πνευματικότητας πάνω στην υλική έκφραση τών πραγμάτων.

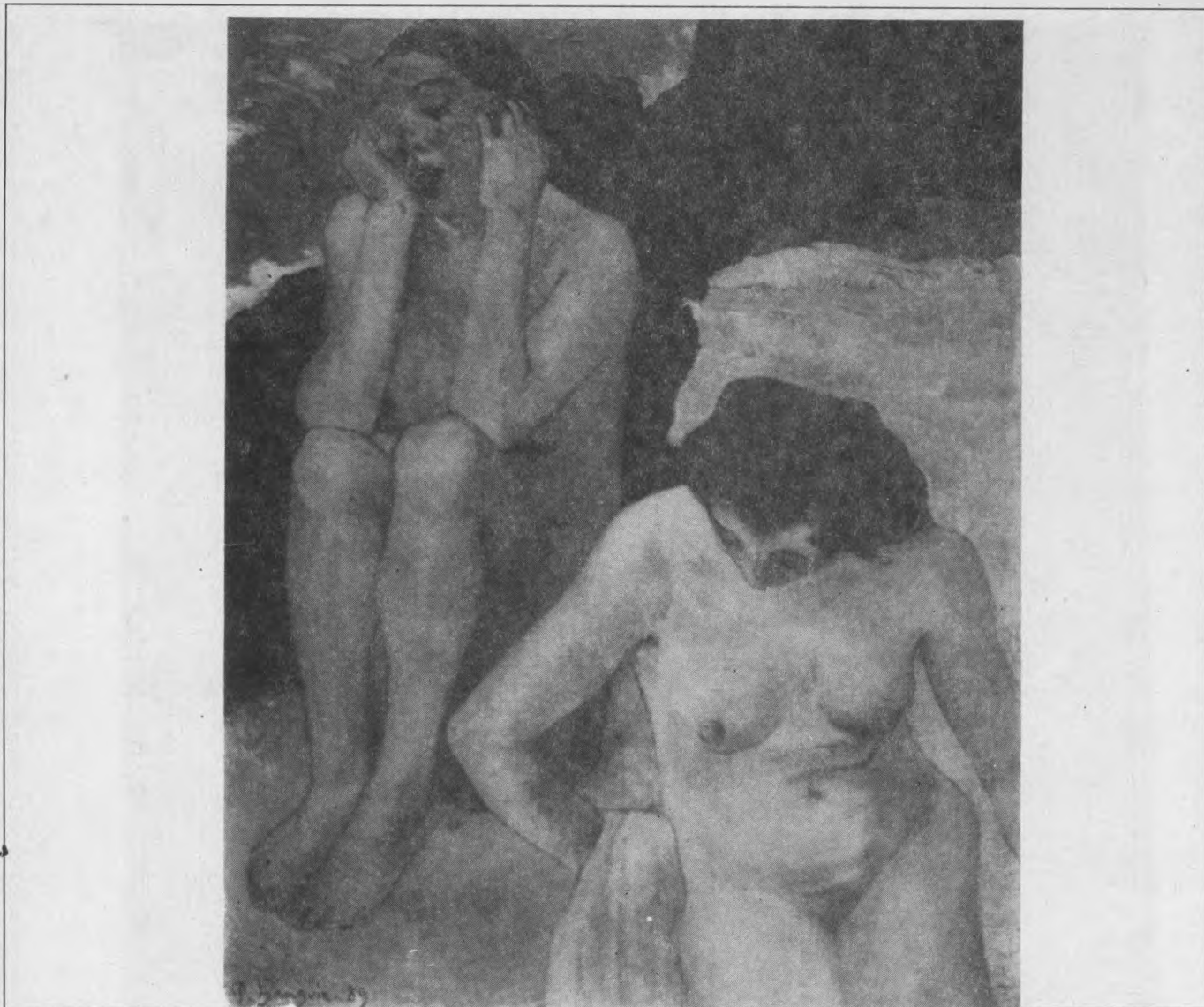
Τό παιχνίδι άνάμεσα στή μυθοπλασία και τό πραγματικό γεγονός, άνάμεσα στό άληθινό και τό ψεύτικο, στό βάρος τής πραγματικότητας και τίς άυλες άνταννακλάσεις του πλασματικού βρήκε τήν καλύτερη έκφρασή του στα κινέζικα έργα του Σεγκαλέν, κατασκευασμένα μέ τήν ευαισθησία και τήν τεχνική πού προσδιορίζει ή καθεαυτή θεατρική αισθητική. Τί είναι άλήθεια και τί είναι ψέμα; αναρωτιόμαστε διαβάζοντας τόν Ρενέ Λέυς. Γιατί τό Πεκίνο έπλασε νά είναι ή κατοικία τών όνείρων του άφηγητή-συγγραφέα; Τί είναι εκείνο πού τόν άπογοήτευσε; Άραγε είναι ή πραγματικότητα ή μήπως ή φαντασία; Και ποιά δράμα παίζεται στό σύνορο μεταξύ τών δύο;

Σίγουρα ή φαντασία είναι τό κίνητρο για κάθε τι

πού ξεπερνά και υπερβαίνει τήν τετριμμένη, γνώριμη και πεζή όψη τής ζωής. Άλλοι τό κίνητρο αυτό τό όνόμασαν θέληση. Ό Γκαγκέν τό είπε *υπερηφάνεια*: «Άπό τήν πολύ υπερηφάνεια —έγραφε—, κατέληξα νά έχω πολλή ενέργεια, και θέλησα νά θέλω. Η υπερηφάνεια είναι ένα ελάττωμα πού πρέπει νά τό καλλιεργούμε. Είναι ό καλύτερος τρόπος νά πολεμάμε τό ανθρώπινο κτήνος πού κρύβουμε μέσα μας» (*Cahier roug Aline*). Για τόν Σεγκαλέν ή φαντασία είναι ό άφατος χώρος του Μυστηρίου. Έκείνη ή σκοτεινή πλευρά του κόσμου πού δέχεται τό φώς, τή στιγμή όπου οι συνηθισμένοι νόμοι τής αιτιότητας παραδιάζονται και άνατρέπονται από άόρατες, άκατάληπτες δυνάμεις. Η φαντασία, έπομένως, δέν είναι κάτι πού δέν υπάρχει. Είναι ίσως αυτό πού δέν μπορεί νά ειπωθεί. Η θέληση και ή υπερηφάνεια επίσης δέν μπορούν νά ειπωθούν, αλλά μόνον νά δράσουν. Ό Σεγκαλέν προσπάθησε νά έκφράσει εκείνο ακριβώς πού δέν μπορεί νά ειπωθεί.

Άλλά ποιός είναι ό Βίκτωρ Σεγκαλέν; Ποιός ήταν αυτός ό παράξενος υπερόπτης κι άνορθόδοξος ταξιδιώτης από τήν Βρετανία τής Γαλλίας, του όποιου τό έκλεκτικό έργο, για μισό περίπου αιώνα, είχε μείνει τυλιγμένο στο μυστήριο πού τό γέννησε, προσιτό μόνάχα στους λίγους άριστοκράτες θαυμαστές του, και του όποιου ό «έξωτισμός» και οι πρωτοποριακές, για τήν εποχή του, ιδέες, άρρησαν τόσο πολύ νά έκτιμηθούν, μέχρι πού έφτασαν σήμερα νά θεωρούνται πρόδρομοι τής σύγχρονης έθνολογίας και ανθρωπολογίας; Γιατρός, ναυτικός, ποιητής, συγγραφέας, δοκιμογράφος, αρχαιολόγος, κινεζολόγος, ανθρωπος τής δράσης, αισθητής και μύστης, έθνογράφος, ό Σεγκαλέν ήταν πάνω απ' όλα ό έμπνευσμένος μοναχικός λογοτέχνης τών αρχών του αιώνα, ό όποιος έζησε μέ μοναδικό τρόπο, τόσο μέσα στο έργο του όσο και στην ίδια του τή ζωή, τή συγκινησιακή και σταδιακή εσωτερική μεταμόρφωση πού προκαλούσε τότε τό ταξίδι ενός Ευρωπαίου στις μακρινές έξωτικές χώρες τής Άσίας, τής Ωκεανίας, τής Λατινικής Άμερικής ή τής Άφρικής. Μιά έμπειρία πού από «μακρινό ταξίδι» μετατράπηκε γι' αυτόν σε «ταξίδι στο βάθος του έαυτού του». Για τόν Σεγκαλέν, ή αναζήτηση του άλλου, του άπομακρου και του άγνωστου τών έξωτικών κόσμων, ή γνωριμία του μέ τίς πρωτόγονες φυλές, οι όποιες δρίσκονταν ήδη στην αρχή τής παρακμής τους και τής πλήρους έξαφάνισής τους, ήταν ή συνάντηση και ή προσήλωσή του στο άπόλυτο.

Ό Νίτσε, αγαπημένος συγγραφέας του Σεγκαλέν —κι είναι ένας λόγος αυτός πού τόν αναφέρω εδώ—, αρχίζει τόν *Ζαρατούστρα* περιγράφοντας τίς τρεις μεταμορφώσεις του πνεύματος. Πώς δηλαδή τό πνεύμα γίνεται καμήλα, πώς ή καμήλα γίνεται λιοντάρι, και πώς τό λιοντάρι μεταμορφώνεται μέ τή σειρά του σε παιδί. Ό Νίτσε μιλάει εδώ, προφανώς, για τίς στιγμές του δικού του έργου, τής ζωής του και τής υγείας του, ωστόσο, είναι άλήθεια ότι για όρισμένους δημιουργούς

καί χαρισματικούς καλλιτέχνες, οί τρεῖς αὐτές μεταμορφώσεις συνοψίζουν τέλεια τή βιογραφία τους. Ἡ καμήλα εἶναι τό ζῶο πού μεταφέρει τό φορτίο. Σκύβοντας κουβαλάει τό βάρος τῶν κατεστημένων ἀξιών, τό φορτίο τῆς παιδείας, τῆς ἠθικῆς, τίς ἀποσκευές τῆς κουλτούρας. Τά κουβαλάει στήν ἔρημο κι ἐκεῖ μεταμορφώνεται σέ λιοντάρι. Τό λιοντάρι ἐναντιώνεται σέ ὅλα, καταπατάει καί ἀπορρίπτει τίς δεδομένες ἀξίες, ποδοπατάει τά βάρη, γκρεμίζει τό κατεστημένο. Δέν μένει παρά τό λιοντάρι νά μεταμορφωθεῖ σέ παιδί. Δηλαδή σέ παιχνίδι, ἀθωότητα, ξαναρχίνισμα, σέ δημιουργό καί ἐμπνευστή νέων ἀξιών. Πόσο ταιριάζουν ἄραγε οἱ μεταμορφώσεις αὐτές στήν πορεία τῆς ζωῆς καί τοῦ ἔργου τοῦ Βικτώρ Σεγκαλέν; Ἄλλο τόσο ὅσο ἡ μετάβαση ἀπό τή μιά μορφή στήν ἄλλη εἶναι σχετική καί ἐπώδυνη. Ἡ καμήλα περιέχει ἤδη τό λιοντάρι,

μέσα στό λιοντάρι βρίσκεται κιόλας τό παιδί, καί μέσα στό παιδί γονιμοποιεῖται ἡ τραγική ἐκβαση τῆς ξεχωριστῆς ὑπαρξῆς. Γιατί ὁ Σεγκαλέν βρῆκε πράγματι τραγικό θάνατο.

Δέν ξέρω ἂν ὁ συγγραφέας πού καταστρέφει τό προσωπικό του ἡμερολόγιο σέ ὠριμη ἡλικία, λίγο πρὶν πεθάνει, εἶναι γιατί θέλει νά δημιουργήσει μυστήριο γύρω ἀπό τήν ζωή του ἢ, ἀκριβῶς, προετοιμάζει μέ τόν τρόπο αὐτό τό μυστήριο τοῦ θανάτου του. Μπορεῖ καί νά θέλει νά ἀφήσει στούς ἄλλους ν' ἀποκαλύψουν τήν ἀλήθεια του, ἢ μᾶλλον τή δική τους ἀλήθεια, μέσα ἀπό τό ἔργο πού ἀφήνει πίσω του. Γιατί αὐτό συνέβη στόν Σεγκαλέν.

Τό 1918, ἔνα χρόνο δηλαδή πρὶν ἀπό τό θάνατό του, σέ ἡλικία σαράντα χρονῶν, μετά ἀπό μιά δύσκολη ἐπιστροφή ἀπό τό δεύτερο ταξίδι του στήν Κίνα

ως στρατιωτικοῦ γιατροῦ, μπήκε στό ὀδυνηρό δίλημμα: νά φυλάξει αὐτό τό ἡμερολόγιο πού κρατοῦσε ἐπί δεκατέσσερα χρόνια, καί πού, σύμφωνα μέ τόν ἴδιο, «δινε μιὰ ψευδή εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ του, ἢ νά τό καταστρέψει; Καί φυσικά ἐπέλεξε τό δεύτερο.

Τί εἶναι ἐκεῖνο πού ἐγγυᾶται τήν ἀληθινή εἰκόνα μιᾶς ζωῆς; Ἡ σιωπή ἢ ὁ λόγος πάνω σ' αὐτήν τή ζωή; Γιά τόν Σεγκαλέν ἦταν καθαρό: «Δέν γνωρίζω κανένα δοκίμο «ἡμερολογίου» ἢ ζωῆς, πού νά μὴν ἀσχολήθηκε καί νά μὴ γέμισε μέ αὐτό ἀκριβῶς πού ἐμένα μοῦ εἶναι ἀδιάφορο: τόν συναισθηματικό μηρυκασμό, τήν ψυχολογική ἐμπειρία καί διαπίστωση! – τήν πολιτική καί ἠθική δικαιολόγηση». Ὁ Σεγκαλέν ξέρεי ὅτι τήν πεποίθησή του αὐτή τήν ὀφείλει, πάνω ἀπ' ὅλα, στή φιλία του μέ τούς ζωγράφους –ἀνάμεσά τους ὁ Ντανιέλ ντέ Μονφρέντ– οἱ ὁποῖοι, μὴν ἔχοντας τήν ἀνάγκη νά ἀναλύουν, «ξέρον, κατ' ἀρχήν, νά βλέ-

πουν». Τό *Δοκίμο πάνω στόν ἑαυτό μου*, πού ἔγραψε στή Βρέστη, τό 1915-16, καί πού μόλις ἀριθμεῖ τίς τρεῖς σελίδες, εἶναι περισσότερο ἕνας ζωγραφικός πίνακας, μιὰ αὐτοπροσωπογραφία, παρά μιὰ ἀπόπειρα, ἔστω καί σχεδίου, αὐτοβιογραφίας. Ἴδου πῶς ἀρχίζει:

«Ἄν κάποτε πρέπει νά γράψω τήν ἱστορία τῆς ζωῆς μου (ἤδη βλέπω μέσα ἐκεῖ ἀποσπάσματα, ἐκρήξεις), ἄς εἶναι μέσα ἀπό τό μυθιστόρημα ἐνός νεοσοῦ, πού ἀνοίγει τό μάτι του μόλις βγαίνει ἀπό τό κέλυφος, ξεκολλώντας πρῶτα ἀπό πάνω του ὅ,τι δέν εἶναι ὁ ἑαυτός του, ἔπειτα, περιγράφοντας ἔτσι ὅπως τό βλέπει, τό κοσμικό ἐξωτερικό κέλυφος, κι ὕστερα, στή συνέχεια, σπάζοντάς τό. Τό μυθιστόρημα ἐνός ἐμβρυακοῦ ματιοῦ, πού κατόπιν γεννιέται, στή μάχη μέ τό θέαμα, στή μάχη μέ τή γνώση. Γόνιμα λάθη, ἔπειτα βαριά λάθη. Ὑστερα ἢ μή καταστροφική διαύγεια τῆς ζωῆς».

Ὅπως ὁ νεοσός, γιά νά γεννηθεῖ, σπάζει καί ἀπο-

τινάξει τό κέλυφος πού τόν περιβάλλει, ἔτσι καί ἡ καμήλα, προκειμένου νά συνεχίσει τό ταξίδι της στήν ἔρημο, πετάει ἀπό πάνω της τό βαρύ, ξένο φορτίο, ὀρθώνει τό κορμί της καί μεταμορφώνεται σέ λιοντάρι. Ὡστόσο, τό φορτίο αὐτό τό κουβαλάμε σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς παιδικῆς καί ἐφηβικῆς μας ἡλικίας, μέχρι τήν πρώτη νεότητα, κι εἶναι αὐτό πού θά καθορίσει ὅλη τή μετέπειτα ζωή μας, δηλαδή ὅλες τίς μεταμορφώσεις μας, ἂν αὐτές ὑπάρξουν.

Ὁ Σεγκαλέν γεννήθηκε τό 1878 στή Βρέστη, μέσα σέ ἕνα ἀσφυκτικό μικροαστικό περιβάλλον τῆς ἐπαρχίας, κι ἀπό πολύ νωρίς ἄρχισε νά καίει μέσα του ἡ φλόγα τῆς ἐλευθερίας, τῆς ποθητῆς εὐτυχίας, τῶν μακρινῶν κι ἀγνωστων ὀριζόντων. Μεγάλη ἐπίδραση ἐπάνω του εἶχε ἡ μητέρα του, μιά αὐταρχική μέχρι τυραννίας γυναίκα, φιλοχρήματη, δεσποτική, φανατική καθολική, ἡ ὁποία ἔλεγχε τήν ἠθική καί θρησκευτική συμπεριφορά τοῦ γιοῦ της ἐπιτηρώντας τον αὐστηρά, ἕως τά νεανικά χρόνια τῶν σπουδῶν του, ἐπεμβαίνοντας ἀπροκάλυπτα καί δικαιωματικά στήν προσωπική του ζωή. Ἀπό τήν μητέρα αὐτή ὑπέφερε πολύ ὁ Σεγκαλέν, μέχρι πού θά φτάσει νά γράψει εἰρωνικά γιά τόν ἥρωά του Ρενέ Λεύς: «Εἶχε τή δυστυχία (δέν μπορούμε ποτέ νά τό ὀνομάσουμε διαφορετικά), εἶχε τή δυστυχία νά χάσει τή μητέρα του, στήν ἡλικία πού βγάζουμε τά πρώτα μας δόντια».

Ὡστόσο, ἀκόμα κι ἂν ἀσυνείδητα θά ἔθελε νά εἶχε ἀπαλλαγῆ ἀπό νωρίς, ἀσχέτως μέ ποιόν τρόπο, ἀπό τήν τυραννία τῆς μητέρας του, χάρις, ἴσως, στούς ψυχολογικούς πού ἐκείνη τοῦ ἐπέβαλε, ὀδηγήθηκε, ἄθελά του, στό δρόμο τοῦ καλλιτέχνη. «Ἦταν ἡ πρώτη καί παράδοξη ἐξυπηρέτηση πού μοῦ πρόσφερε ἡ μητέρα μου: «δέν εἶσαι ὅπως οἱ ἄλλοι», «δέν θά εἶσαι ὅπως οἱ ἄλλοι», ὑπῆρξαν οἱ μαγικές λέξεις πού ἀπαγόρευαν, κατέπνιγαν, ἀλλά καί ὑπόσχονταν θαύματα», γράφει στό *Δοκίμιο πάνω στόν ἑαυτό μου*. Καί πράγματι, οἱ καταστολές καί τά ἐμπόδια ὡς πρὸς τά παιδικά ξεφαντώματα καί παιχνίδια, τόν ἔκαναν νά καταφεύγει σέ *διαφορετικές* λύσεις, σέ στιγμές ὄνειροπόλησης καί κρυφῆς ἐμπνευσης, ἐνῶ βγαίνοντας ἀπό τήν ἐφηβεία διέθετε μίαν ἀξιοθαύμαστη κλασική παιδεία, καί μιά πολύτιμη μύηση στή μουσική καί στή λογοτεχνία. Ὡστόσο, ὁ ἴδιος θά πεῖ λακωνικά: «Δέν ἔπαυα ποτέ νά διαμαρτύρομαι. Εἶναι ἡ μόνη ἀνάμνηση πού ἀξίζει ἀπό τότε πού ἤμουν παιδί».

Ὁ Σεγκαλέν γιά πρακτικούς καί, κυρίως, οἰκογενειακούς λόγους, ἀκολούθησε τή σταδιοδρομία τοῦ γιατροῦ τοῦ ναυτικοῦ, ἐπάγγελμα πού ἄσκησε εὐσυνείδητα γιά ἀρκετά χρόνια, μολονότι δέν ἀγαποῦσε τήν ἰατρική καί ὑπέφερε πολύ στά ταξίδια, γιατί τόν ἔπιανε ἡ θάλασσα. Τό ἀληθινό του πάθος ἦταν ἡ μουσική, ἡ τέχνη καί ἡ λογοτεχνία. Προικισμένος καθὼς ἦταν νά συνάπτει γόνιμες φιλικές σχέσεις, συνδέθηκε μέ πολλούς μεγάλους διανοούμενους καί καλλιτέχνες τῆς ἐποχῆς του. Καί πρώτα ἀπ' ὅλα τόν Ἰυσμάν (Huysmans), ὁ ὁποῖος, μέ τόν ἥρωά του Des Esseintes, τοῦ ἀποκά-

λυψε ὅτι ἡ τέχνη δέν ἦταν ἀπλή διασκέδαση, ὅπως πίστευαν γιά πολλά χρόνια στή Γαλλία, ἀλλά ἕνας τρόπος νά θλέπει κανεῖς πιο μακριά ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων πού τοῦ δίδαξε τή διεγερτική ἀρετή τῶν συγκεχυμένων αἰσθήσεων, τήν ἐκστατική μέθη τοῦ κόσμου τῆς μυθοπλασίας. Τόν φιλόσοφο Ζύλ ντέ Γκωτιέ (Jules de Gaultier), πού τόν μύησε στόν Νίτσε καί σέ ἕναν ριζοσπαστικό νυχλισμό, στίς ἰδέες ἐνός ωραίου καί παραπλανητικοῦ κόσμου, στήν ἀντίληψη τῆς διαφορετικότητας καί στή θεαματική αἰσθητική, στήν ἀρνηση κάθε θρησκείας καί ἀπόλυτης ἠθικῆς, πού τόν δίδαξε τήν ἐννοια τοῦ «μποδαρισμοῦ», σύμφωνα μέ τήν ὁποία κάθε ἄνθρωπος ἀντιλαμβάνεται ἀναγκαστικά τόν ἑαυτό του σάν ἄλλο ἀπ' αὐτό πού εἶναι, μέ ἀποτέλεσμα τό θέαμα πού πέφτει στήν ἀντίληψή του νά γίνεται αἰσθησιακό καί ἀπολαυστικό. Ἀλλά καί μέ τούς Σαιν-Πόλ Ρού (Saint-Pol Roux), Ρεμύ ντέ Γκουρμόν (Remy de Gourmont), Ντάνιελ ντέ Μονφρέντ (Daniel de Monfreid), Πιέρ Λουίς (Pierre Louÿs), τόν Ντεμπυσσύ (Debussy), μέ τόν ὁποῖο συνεργάστηκε στά μουσικά του ἔργα, τόν Πῶλ Κλωντέλ (Paul Claudel), πού γνώρισε στό πρῶτο του ταξίδι στήν Κίνα.

Στά νεανικά του χρόνια, ὁ Σεγκαλέν προβληματίστηκε πολύ ἀπό τήν σκοτεινή περίπτωση τοῦ Ρεμπώ, πού τοῦ ἀποκάλυψε ἀναμφισβήτητα ἀγνωστες μέχρι τότε πτυχές τοῦ ἑαυτοῦ του. Σκεπτόμενος καί γράφοντας τό ἄρθρο του γιά τόν ἐξεγερμένο ποιητή —«Ὁ Διχασμένος Ρεμπώ»— γίνεται ἀπολογητής τῆς αἰσθησιακῆς ζωῆς, ἐπισημαίνει τήν ἀνεπάρκεια τοῦ Πραγματικοῦ, ἱμνεῖ τόν Ἀληθινό Ποιητή, τή φυσιογνωμία δηλαδή τοῦ *ὀραματιστή*, τοῦ ποιητή ἐκείνου πού μπορεί καί αἰσθάνεται τήν πραγματικότητα μεταγράφοντας μιά χαρισματική στιγμή, ὅταν αὐτή φωτίζει *κάτι* πέρα ἀπό τά ὄρια τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ νοητοῦ. Κι ἐνῶ τό ἄρθρο εἶναι, κατά κάποιον τρόπο, ἡ ἐξέταση μιᾶς ψυχολογικῆς περιπτώσεως, ἡ περιγραφή τῆς παράξενης φυσιογνωμίας ἐνός *ἐκτός νόμου* —τό πέρασμα, μέ ἄλλα λόγια, ἀπό τόν ποιητή στόν ἔμπορα ὄπλων στό Χαράρ—, ὁ Σεγκαλέν ἀναγνωρίζει στόν Ρεμπώ τή μεγάλη ποιητική ἐμπνευση πού ἄγγιξε τό «ἀμετάβλητο, τό ὑπερανθρώπινο, πού βρέθηκε ἀντιμετώπιη μέ τό ἀπόλυτο φαντασιακό». Ὡστόσο, οἱ ἐννοιες τοῦ διχασμοῦ τῆς προσωπικότητας καί τοῦ «μποδαρισμοῦ», τίς ὁποῖες χρησιμοποιοῦ ἐδῶ μέ μιά σχεδόν ψυχιατρική, ἀναλυτική ματιά, τόν ὀδηγοῦν στό συμπέρασμα ὅτι ὁ Ρεμπώ ὑποτίμησε τό οὐσιαστικό ἐγώ του, πνίγοντας καί καταστέλλοντας τό ποιητικό του ταλέντο.

Ὁ μυστικισμός, ἡ ἱερότητα καί ἡ διαφάνεια τοῦ Μυστηρίου, τροφοδότησαν ἀπό πολύ νωρίς τήν ἐμπνευση τοῦ νεαροῦ ἐπιστήμονα γιατροῦ ἀπό τή Βρετάνη. Ἐσωτερικός στή Σχολή τῶν Ἰησοῦϊτῶν ὡς ἐφηβος, σπουδαστής ἀργότερα στήν Ἰατρική Σχολή τῆς Ρέν κι ἔπειτα οἰκότροφος στή Σχολή Ναυτικῆς Ὑγείας τοῦ Μπορντώ, ὅπου ἐπικρατοῦσε στρατιωτική πειθαρχία, γιά χρόνια ὁ Σεγκαλέν ἀγωνίστηκε νά ἀποτινάξει ἀπό τό πνεῦμα του τίς θρησκευτικές προκαταλήψεις καί

τήν αυταρχική παιδεία, ενώ την ίδια στιγμή, από τη μία μελετούσε με πάθος την ιστορία των αρχαίων ανατολικών θρησκειών, κι από την άλλη, κατάφερε να δώσει στις ιατρικές του σπουδές τό περιεχόμενο εκείνο που θά τον έφερνε κοντά στο χώρο της λογοτεχνίας και της τέχνης. Άν οι αρχαϊκοί πολιτισμοί τον έλκουν, είναι κυρίως από ένα ενδιαφέρον για την τέχνη και τό συμβολισμό τους, αλλά και για τή γνώση πού προσφέρουν οι αρχέγονες κοσμογονίες. Κι αν η ιατρική τον γοήτευε, είναι γιατί ασχολήθηκε με τίσ ψυχικές διαταραχές —μέ τον διχασμό τής προσωπικότητας, τίσ νευρώσεις, τήν ύστερία—, πού στήν προφρουδική εκείνη εποχή καλύπτονταν ακόμα από ένα αισθησιακό μυστήριο. Αυτό σέ καμιά περίπτωση δέν σημαίνει ότι ο Σεγκαλέν μυθολογήσε τήν ψυχική ασθένεια, ανάγοντάς τήν σέ αισθησιακή ή αισθητική άξια.

Στήν πρωτότυπη, για τήν εποχή, διατριβή του, ή οποία είχε ως θέμα τίσ «Νευρώσεις στή σύγχρονη λογοτεχνία» —αργότερα δημοσιεύτηκε μέ τόν τίτλο *Les cliniciens es lettres*—, συμπεριελάμβανε όλα τά λογοτεχνικά έργα, από τήν *Μαντάμ Μποβαρύ* και δώθε, των οποίων οι ήρωες παρουσιάζονταν μέ έμφανή συμπτώματα ψυχικής παθολογίας. Ήθελε ακριβώς νά έπισημάνει πόσο σημαντικό χώρο κάλυπταν τελικά οι ψυχικές διαταραχές στή λογοτεχνία του τέλους του 19ου αιώνα και νά προσδιορίσει τήν άξια αυτών των νέων «καλλιτεχνικών υλικών», θίγοντας ταυτόχρονα ζητήματα αισθητικής. Ή ουσία τής διατριβής αυτής είναι ή λογοτεχνία και, κάτω από τήν κάλυψη τής ιατρικής, ο Σεγκαλέν φανερώνει ήδη τίσ απόψεις του: απορρίπτει τόν νατουραλισμό και τούς ζηλωτές του πραγματικού, άσκει κριτική στους άναζητητές ενός απόλυτου μέ συμβολιστικές αποχρώσεις, οι οποίες δέν είναι άλλο παρά προεκτάσεις μεταφυσικών και θρησκευτικών έκδηλώσεων, έκθειάζει τήν καθεαυτή *εύαισθησία*, και φυσικά έκφράζει τό ενδιαφέρον του για τίσ ψυχικές διαταραχές. Τά θέματα αυτά περιέχονται στο διάσημο άρθρο του, πού δημοσιεύεται τό 1902, μέ τίτλο «*Oί συναισθήσεις και ή σχολή του συμβολισμού*» («*Les synesthésies et l'école symboliste*»). Ο Σεγκαλέν καταφέρεται έναντίον εκείνων πού πίστευαν ότι οι *συναισθήσεις* (ένα είδος αισθησιακής αναλογίας, σάν εκείνη πού προκαλεί, λ.χ., τό όπιο) είναι φαινόμενο σύγχυσης και άνωμαλίας των αισθήσεων, επομένως σύμπτωμα παρακμής και έκφυλισμού. Ένθερμος υπερασπιστής των *συναισθήσεων*, άποσαφηνίζει ότι πρόκειται για δυναμικά μέσα τής τέχνης, ωστόσο αυστηρώς προσωπικής χρήσεως, πού όταν ενεργοούν, περικλείουν τό άτομο στήν υποκειμενικότητά του και κατ' έπέκταση, δίχως νά αποτελούν κίνδυνο, διεγείρουν τίσ δημιουργικές του ικανότητες. Εκείνο πού βασικά επιδιώκει είναι νά όμαλοποιήσει τίσ *συναισθήσεις*, νά τίσ καταχωρίσει στήν υγιή όψη του κόσμου, νά τίσ άναδείξει σ' ένα θαυμαστό μέσο διερεύνησης του αισθητού και του έφήμερου, όχι μέσο άπόδρασης αλλά έπιστροφής στή ζωή και στήν απόλαυση.

Άλλά για τόν Σεγκαλέν δέν ήταν γραφτό του νά μείνει έγκλειστος των ωραίων ιδεών και των ουτοπικών όραματισμών. Άθεος, έναντίον κάθε μορφής ήθικης, ιδανικός επαναστάτης νιτσειός, έκλεπτισμένος αισθητής, μύστης, έτοιμος νά άφιερώσει τή ζωή του στήν τέχνη και στή χαρά τής φυσικής απόλαυσης, ή καμήλα μεταμορφωμένη σέ λιοντάρι έγκαταλείπει τήν έρημο, για ν' αποδιδαστεί, τό Γενάρη του 1903, στήν Ταϊτή, τή μυθική κι όνειρεμένη χώρα των Μαορί. Διορισμένος γιατρός στο άγγελιοφόρο άτμόπλοιο Durance, φτάνει στήν Ώκεανία, αφήνοντας πίσω του τή ζοφερή και δεισιδαίμονα Βρεττανία, για νά ζήσει για δύο χρόνια στον παράδεισο μιάς όργανιστικής φύσης, στα νησιά τής ήδονής, του ήλιου και τής άδολης εύτυχίας, ενώ ήδη έχει διαγραφεί μπροστά του τό θολό κι έλκυστικό όραμα του σκοτεινού και άφατου μυστηρίου τής Κίνας.

Ο έξωτισμός όμως του Σεγκαλέν δέν τρέφεται μέ αυταπάτες. Δέν καλλιεργείται μέ τήν άπαρίθμηση ενός σπάνιου, γοητευτικού και παράδοξου τροπικού ντεκόρ, μέ τό όποιο οι συγγραφείς-τουριστές τής εποχής του —πού έπίσης ταξίδευαν στίς έξωτικές χώρες (λ.χ. ο Κλώντ Φαρέρ, ο Πιέρ Λοτί)— γέμιζαν τίσ σελίδες των βιβλίων τους για νά σαγηνεύουν τίσ κυρίες στά σαλόνια του Παρισιού, άφηγούμενοι ιστορίες κι έρωτες Ευρωπαίων πού άνθιζαν μέσα σέ φοινικόδεντρα, μπανανιές και κοράλλια, στή λεγόμενη «λογοτεχνία των άποικιακών έντυπώσεων».

Άντίθετα, τόν Σεγκαλέν τόν ένδιέφερε όχι ή αντίδραση του ταξιδιώτη μπροστά στο ξένο περιβάλλον, αλλά ή αντίδραση του περιβάλλοντος όταν έρχεται σέ έπαφή μέ τόν ταξιδιώτη, μέ τόν ξένο. «Θέλω νά ξερω», έγραφε, «όχι μόνο πώς φαίνεται ή χώρα, αλλά αυτό πού σκέφτεται». Κι ενώ οι άλλοι «έμπαιναν» μέσα στον πολιτισμό των ίθαγενών σάν κλέφτες, προσπαθώντας νά του άποσπάσουν τά μυστικά του προκειμένου νά συγκεντρώσουν τό έντυπωσιακό, αισθησιακό υλικό μέ τό όποιο θά έπέστρεφαν σάν τούς μάγους μέ τά δώρα πίσω στήν Ευρώπη, ο Σεγκαλέν πάσχιζε ν' άκούσει σέ βάθος τό πρωτόγονο τραγούδι των Μαορί, νά αισθανθεί όσο τό δυνατόν περισσότερο μέσ στήν ψυχή του και πάνω στο σώμα του τήν έπαφή μέ τό Άλλο, μέ τό *Διαφορετικό*, νά καταγράψει τίσ λέξεις του και τά σημεία τής αρχέγονης μνήμης του, σάν νά ήταν αυτός ένας τρόπος ν' αναγνωρίσει ο ίδιος τήν άλλη, άγνωστη και ξένη πλευρά του έαυτού του. Τήν κρυμμένη του ουσία. Όπως ο Άρτώ, πού έλεγε «πηγαίνω στή χώρα των Ταραχομάρας, όχι για νά μπώ αλλά για νά βγώ», έτσι και ο Σεγκαλέν αυτό πού έπέδιώκε στή συνάντησή του μέ τό *Διαφορετικό* ήταν νά «βγει» από τόν ευρωπαϊκό πολιτισμό, πού φανερά άπέριπτε, νά φύγει μακριά από τό κατεστημένο και τό συμβατικό, νά ξυπνήσει μέσα του τή δύναμη τής μεταμόρφωσης, πού έγγυάται ή ουσιαστική έπαφή μέ τήν αυθεντική άξια. Από τήν έμπειρία αυτή έφτασε νά όρίσει τόν έξωτισμό ως «αισθητική του Διαφορετικού»

στό *Δοκίμιο γιά τόν εξωτισμό*, πού ἄρχισε νά γράφει μέ τή μορφή σημειώσεων ἀπό 1904 ἕως τό τέλος τῆς ζωῆς του, δίχως νά καταφέρει ποτέ νά τό ὀλοκληρώσει σέ βιβλίο: «Ὁ ἐξωτισμός εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ Διαφορετικοῦ, ἡ γνώση κάποιου πράγματος πού δέν εἶναι ὁ ἑαυτός μας. Ἡ δύναμη τοῦ ἐξωτισμοῦ δέν εἶναι παρὰ ἡ δύναμη νά ἀντιλαμβάνεσαι τό ἄλλο». Μήπως δέν πρόκειται ἐδῶ γιά μιᾶ μεγάλη μεταφορά τῆς οὐσιαστικῆς ἐπαφῆς τοῦ ἀνθρώπου μέ τήν αὐθεντική τέχνη, ἐκεῖ ὅπου ἡ τέχνη γίνεται τό «ἄλλο», τό «ξένο», τό «ἐξωτικό», τοῦ ὁποῦ ἡ ἐπίδραση ἐπάνω μας προκαλεῖ τή μεταμόρφωση, ἔχει τή δύναμη νά μᾶς ἀλλάξει ριζικά.

Ἡ συνάντηση τοῦ Σεγκαλέν μέ τόν πολιτισμό τῆς Πολυνησίας ἦταν ἕνα ψυχικό σοκ. Ἦταν ἡ συνειδητοποίηση τῆς δολοφονικῆς πράξης τῶν Εὐρωπαίων ἀποίκων (των Ἀγγλων καί κατόπιν τῶν Γάλλων), οἱ ὁποῖοι μέ τό πρόσχημα τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ ὀδήγησαν στήν παρακμή καί μέχρι τήν πλήρη ἐξολόθρευση τῆς μιᾶ ὀλόκληρη φυλή μέ ζωντανή καί πλούσια παράδοση. Κι ὅμως, αὐτός ὁ ἐτοιμοθάνατος ἰθαγενῆς λαός, τή στιγμή πού ἐξέπνεε τήν τελευταία πνοή τῶν ἀρχαίων ἐκείνων λατρεῶν, πού μέχρι τότε τόν κρατοῦσαν στή ζωῆ, ἀποκάλυψε στόν ταξιδιώτη-συγγραφέα τό σφρίγος αὐτῆς τῆς ζωῆς, τήν πληρότητα τοῦ ἑαυτοῦ, τήν ἀπόλυτη κυριαρχία τῆς φύσης πάνω στό πνεῦμα, ἡ ὁποία χαρίζει τήν ἀγνότερη μορφή ἐλευθερίας στόν ἀνθρώπο καί τήν κοινωνία του. Αὐτή τή μεγαλοφυΐα τοῦ πρωτογονισμοῦ ὁ Σεγκαλέν δέν τή μυθοποιεῖ, ἀπλῶς τήν ὑπερασπίζεται. Προσπαθεῖ νά τή γνωρίσει, μέ τήν ἴδια θέρη ἄλλωστε πού προσπαθεῖ νά γνωρίσει καί τήν πρωτόγονη ὄψη τοῦ ἑαυτοῦ του. Σέβεται τό ξένο καί τό διαφορετικό, γιατί τοῦ διδάσκει τό οἰκεῖο. Αὐτό πού προσάπτει στούς Πολυνησίους εἶναι ἡ εὐκολία μέ τήν ὁποία ἦταν ἔτοιμοι ν' ἀρνηθοῦν, δίχως νά προβάλλουν τήν παραμικρή ἀντίσταση, τήν αἰωνιότητα τοῦ πολιτισμοῦ τους κάτω ἀπό τήν πίεση τῆς δυτικῆς ἐπίδρασης, ἐνῶ –τί παράδοξο!– ἀργότερα, ἐκεῖνο πού θά τόν σοκάρει στούς Κινέζους θά εἶναι ἡ βουβή ὑποταγή τους καί ὁ στατικός ἐγκλωβισμός τους μέσα στίς τελετουργικές φυλακές τῆς ἀμετακίνητης, μυθολογικῆς καί αἰωνόβιας κουλτούρας τους.

Ἀλλά ὁ κινέζικος πολιτισμός εἶναι ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ πνεύματος πάνω στή φύση (ἡ ἂν θέλουμε τοῦ Μέσα πάνω στό ἔξω), ἀντίθετα ἀπό τόν πολυνησιακό πολιτισμό, ὅπου ἡ Φύση ὑποτάσσει τό πνεῦμα καί ὅπου ὁ ἐξωτερικός κόσμος εἶναι ἐκεῖνος πού ἐπιδρά στό Μέσα καί στήν ἐσωτερικότητα. Μιά κοινωνία χωρίς γραφή, ὅπως ἦταν οἱ Μαορί τῆς Ὠκεανίας –τό πρῶτο βιβλίο πού ἀντίκρισαν ἦταν ἡ Βίβλος τῶν δυτικῶν ἱεραπόστολων ἀποίκων–, εἶναι φυσικό νά συγκεντρῶνε ὅλη τήν πνευματικότητά της στήν προφορικῆ παράδοση τῆς κουλτούρας της, δηλαδή στίς Λέξεις. Τή Λέξη κανεῖς δέν μπορεῖ νά τήν ὑποτάξει. Κανεῖς ἄλλος ἐκτός ἀπό τή λήθη. Ὁ Σεγκαλέν γράφοντας τό βιβλίο του γιά τήν Ταϊτή, μέ τόν τίτλο *Les immemo-*

riaux (*Οἱ ἀμνημόνευτοι*), προσπαθεῖ ἀκριβῶς νά περιγράψει αὐτές τίς ἀρχαῖες Λέξεις, αὐτή τήν πρωτόγονη μνήμη, ἀνάγοντας τήν ἴδια στιγμή τῆς λογοτεχνίας στήν ὑψιστή ἐκείνη λειτουργία, χάρις στήν ὁποία τό πνεῦμα, ἡ φαντασία, τό ἀφατο μυστήριο τοῦ Μέσα περνοῦν στό χώρο τοῦ Πραγματικοῦ. Οἱ λέξεις κάνουν τόν κόσμο νά ὑπάρχει, ὅπως ἄλλωστε καί τά χρώματα τοῦ Γκωγκέν σχημάτισαν τήν ἀληθινή εἰκόνα τῶν Μαορί τῆς Πολυνησίας. Διόλου παράξενο, λοιπόν, πού ὁ Σεγκαλέν στήν Ταϊτή εἶχε γιά δάσκαλό του τόν Γκωγκέν. Ὡστόσο, δέν τόν πρόλαβε ζωντανό. Ἐφτασε στήν καλύβα τοῦ ζωγράφου τρεῖς μῆνες μετά ἀπό τό θάνατό του.

Ἄραγε οἱ κίτρινες γυναῖκες, τά πράσινα ἄλογα καί τά κόκκινα ποτάμια πού ζωγράφιζε ὁ Γκωγκέν νά ἦταν ἐκείνη «ἡ δύναμη τοῦ ἐξωτισμοῦ, πού δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τή δύναμη νά συλλαμβάνουμε τό ἄλλο»; Γιά τούς καλλιτέχνες τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα, δέν πρόκειται ἀπλῶς γιά ἕνα παιχνίδι τολμηρῆς τεχνοτροπίας, ρήξης μέ τήν κλασική φόρμα ἡ πρωτοποριακῆς ἔξαρσης. Ὁ πλανήτης τῆς γῆς τότε ἔκρυβε ἀκόμα στούς σκοτεινοὺς κρατῆρες του πολλά μυστήρια ἀνεξερεύνητα, τό ταξίδι μέ τίς δυσκολίες του ἐπεφύλασσε μεγάλες κι ἀπροσδόκητες ἐκπλήξεις, δέν εἶχαν ἀκόμα ὅλα ἀνακαλυφθεῖ, ὅλα εἰπωθεῖ, ὅλα δοκιμαστεῖ καί καταναλωθεῖ, ὅπως συμβαίνει στίς μέρες μας. Αὐτό πού προκαλοῦσε τό «συναίσθημα τοῦ διαφορετικοῦ» ἐκείνη τήν ἐποχή, ἦταν ἡ ἀδυνατότητα προσαρμογῆς, ἡ μοναδικότητα, τό ξάφνιασμα, ἡ ἐπιθυμία, τό ὄνειρο, ἡ φαντασία, ἡ θυσία, ἀξίες δυσεῦρετες σήμερα. Ἀντίθετα, ἐκεῖνο πού ἀπειλοῦσε τήν αἴσθηση τῆς διαφορετικότητας ἦταν ἡ συνήθεια, ἡ προσαρμογή, ἡ συγγένεια, ἡ κατοχή, ὁ κορεσμός καί, κυρίως, ἡ ἐπικράτηση τῆς ὁμοιογένειας, μέ ἄλλα λόγια, ὅλα τ' ἀναγνωρίσιμα στοιχεῖα τοῦ σύγχρονου δυτικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ μεγάλου ἐξολοθρευτῆ τῆς διαφορᾶς, ἀκόμα κι ὅταν πρόκειται γιά τά δύο σεξουαλικά φύλα, στό ὄνομα μιᾶς δίκαιης, δῆθεν, ἰσότητος.

Δέν μᾶς ξαφνιάζει λοιπόν πού ὁ Σεγκαλέν, συγκινημένος, ἀγόρασε στή δημοπρασία τῆς Ταϊτῆς, ἀνάμεσα στά ἄλλα ἀντικείμενα καί ἔργα τοῦ Γκωγκέν, τόν πίνακα *Χιονισμένο χωριό τῆς Βρεττανῆς*. Κι εἴτε ἀληθεύει, καθὼς ἰσχυρίστηκε ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας, ὅτι ὁ ζωγράφος ἐφτιαξε αὐτόν τόν πίνακα λίγο πρὶν πεθάνει, βλέποντας σάν τελευταῖο του ὄραμα ἕνα χιονισμένο τοπίο τῆς Γαλλίας, κάτω ἀπό τόν γαλανό τροπικό οὐρανό τῆς Ὠκεανίας, εἴτε, ἀπλῶς, ὁ πίνακας ἦταν ζωγραφισμένος στή Βρεττανῆ καί τόν εἶχε πάρει μαζί του γιά συναισθηματικούς λόγους, τό σίγουρο εἶναι ὅτι τόσο γιά τόν Γκωγκέν, ὅσο καί γιά τόν Σεγκαλέν, ἡ Εὐρώπη θωρούμενη στή σκέψη τους ἀπό τά πέρατα τῆς μακρινῆς Πολυνησίας φάνταζε ξωτική, μυστηριώδης κι ὁμορφη.

Ὁ ἐξωτισμός εἶναι, ἐπομένως, ἕνας διαρκῆς συγκλονισμός, μιᾶ μόνιμη διαταραχή τοῦ γνώριμου καί τοῦ οἰκεῖου, ἡ ἄλλη θωριά του ἐγγενούς, τό ταρακούνημα

κάθε εύκολης αποδοχής ή πίστης. Ο Σεγκαλέν στο Δοκίμιο του, τό λέει καθαρά:

Ο έξωτισμός δέν είναι λοιπόν μιά προσαρμογή. Δέν είναι ή τέλεια κατανόηση εκείνου πού βρίσκεται έξω από τόν έαυτό μας, κλείνοντάς το μέσα μας, αλλά ή όξεία και άμεση αντίληψη του αιώνιου άκατάληπτου. Άς ξεκινήσουμε άπ' αυτή τήν εύχή τής αδύνατης διείσδυσης. Άς μήν κολακευόμαστε, επειδή άφομοιώσαμε τά ήθη, τίς φυλές, τά έθνη, τούς άλλους. Αντίθετα, άς χαίρομαστε πού δέν τό κατορθώσαμε ποτέ, διατηρώντας έτσι τή διάρκεια τής απόλαυσης νά αισθανόμαστε τό Διαφορετικό.

Όταν ο Γκωγκέν, ο τελευταίος υπερασπιστής τής αρχαίας λατρείας Μαορί, στά τέλη του 19ου αιώνα, έδινε μάχες έναντίον των έκπροσώπων τής Ευρωπαϊκής άποικιοκρατίας, απέτρεπε μέ φανατισμό τούς ιθαγενείς από τόν χριστιανικό προσηλυτισμό, τούς έμπόδιζε μέ τό άντικηρυγμά του νά πάνε στά καθολικά σχολεία και τίς εκκλησίες, προτρέποντάς τους νά παραμείνουν πιστοί στον αιώνιο πρωτογονισμό τής κουλτούρας τους, είναι, άραγε, επειδή έβλεπε έναν επίγειο παράδεισο νά κινδυνεύει ν' άφανιστεί έντελώς; Μήπως γιατί διαισθανόταν ότι, μισόν αιώνα άργότερα, οι Ευρωπαίοι θά έχτιζαν, μερικές εκατοντάδες χιλιόμετρα έξω από τήν Ταϊτή, στή Μουρουρόα, τό Γαλλικό Κέντρο Πυρηνικών Δοκιμών πού είναι ικανό νά απειλήσει όχι πιά μόνο τήν Πολυνησία αλλά όλόκληρο τόν πλανήτη τής γής; Η ακόμα, ότι ή εύτυχημένη και ώραία φυλή των Μαορί θά κατέληγε κάποτε στίς τενεκεδουπόλεις δυτικων προτύπων, κατακεραμιζόμενη από τήν έγκληματικότητα, τήν άνεργία και τή φτώχεια;

Ειρωνεία ή συναισθηματισμός; Τίποτε άπ' όλα αυτά. Η έντροπία τής μοντερότητας είναι ή παρά φύσιν αλήθεια, πού βασιλεύει σήμερα στον όμογενοποιημένο δυτικό κόσμο, ο οποίος κινδυνεύει, τελικά, νά γίνει μιά άμορφη, πολιτισμική μάζα χωρίς ταυτότητα, άφομοιώνοντας σταδιακά όλες τίς πολιτισμικές, φυλετικές ή έθνικές ταυτότητες του πλανήτη, περιορίζοντάς τες, καταχραστικά, στή μοίρα τής άνεπιθύμητης μειονότητας. Η έντροπία, αυτή ή σταθερή απώλεια ενέργειας (πλάι στήν απώλεια τής διαφορετικότητας και τής ούσίας), είναι ο έφιάλης πού καταδίωξε πολλούς στοχαστές —αρχίζοντας από τόν Σεγκαλέν, λ.χ., μέχρι τόν Κλώντ Λεβί-Στρώνς—, οι όποιοι αγωνίστηκαν, άν όχι νά τόν ξεορκίσουν ή νά τόν κατευνάσουν, τουλάχιστον νά φανούν χρήσιμοι στους συγκαταρκινούς τους, δείχνοντάς τους ότι οι πηγές του φυσικού δικαίου δέν μπορεί παρά νά κρύβονται στίς άρχέγονες, πρωτόγονες κοσμογονίες. Στήν Αρχή!

Άλλά ποιός άλλος βρίσκεται στήν αρχή; Ποιός είναι εκείνος πού μέ τήν άθωότητα και τήν άγνοια δημιουργεί κάθε φορά τόν κόσμο, ψάχνοντας μέσα στο κενό, ξαναρχίζοντας από τό τίποτα; Τό παιδί πού κοιμάται μέσ στο λιοντάρι ξυπνάει, κι έρχεται ή ώρα τής τρίτης

μεταμόρφωσης. Η ώρα τής δράσης, τής μυθοπλασίας, τής έποικοδομητικής φαντασίας του δημιουργού. Γιατί ο Σεγκαλέν είναι πρώτα άπ' όλα όραματιστής ποιητής και συγγραφέας, κι έπειτα έμπνευσμένος έθνολόγος κι άνθρωπολόγος.

Άν ο γνήσιος έξωτισμός βασίζεται στο όξύτατο συναισθημα τής διαφορετικότητας, τής απόστασης, του άποχωρισμού και τής ρήξης, μήπως δέν πρόκειται εδώ για τά συναισθήματα μέ τά όποια είναι έφοδιασμένο τό παιδί, όταν έρχεται στον κόσμο, άφου ή έπιθυμία του δέν είναι άλλη παρά νά άποχωριστεί κάποτε όριστικά από τούς γεννήτορές του, και προς αυτόν τόν σκοπό έντεινει πάντα τίς δυνάμεις του και συγκεντρώνει ενέργεια; "Όσο πιά πολύ τό παιδί φεύγει προς τόν έξω κόσμο τόσο περισσότερο διπλώνεται προς τά μέσα και θέλει νά γνωρίσει αυτό πού κρύβεται στο έσωτερικό. Η ρήξη φέρνει τή συσπείρωση και ή απόσταση τήν έσωστρέφεια. Άλλά πού οδηγεί ή συσπείρωση; Τί υπάρχει στο Μέσα;

«Πόσο καλά καταλάβατε τήν Κίνα!» — έλεγαν οι φίλοι του στον Σεγκαλέν. Κι εκείνος δέν τό άρνιόταν, ωστόσο για τόν ίδιο, ή Κίνα ήταν, τελικά, τό «ταξίδι στο βάθος τής γνώσης του έαυτου του». Η Κίνα είναι «ο άλλος πόλος τής ανθρώπινης έμπειρίας», εκείνο τό θεμελιώδες Άλλου, πού δίχως αυτό ή Δύση δέν θά μπορούσε ποτέ νά συνειδητοποιήσει τό περιγράμμα και τά όρια του δικου τής πολιτισμικου Έγώ. "Όπως άλλωστε και ο άντρας δέν μπορεί νά αισθανθεί τό φύλο του δίχως νά έλκεται από τή γυναίκα, και ή γυναίκα δίχως τό σμίξιμο μέ τόν άντρα. Έδώ βρίσκεται τό Μυστήριο. Στή συνάντηση των αντίθετων και στήν άξία τής διαφορας τους, πού συνεχίζει νά δρā μέσα στή συμφιλίωσή τους. Γιατί, για τόν Σεγκαλέν, τό Μυστήριο βρίσκεται σύμφυτο στήν ύπαρξη κι όχι έξω από αυτήν —όχι στο όνειρο αλλά στή στιγμή εκείνη πού οι δύο διαφορετικοί κόσμοι, ο όνειρικός και ο πραγματικός, άλληλοσυμπλέκονται— όχι στήν πραγματικότητα τής ζωής αλλά στήν άξαφνη στιγμή τής αποκάλυψης μιάς μοναδικής της έκδοχής, πού μέχρι τότε παρέμενε άγνωστη— όχι σε κάποιο υπερφυσικό υπερέραν, αλλά εκεί όπου τό φαντασιακό και τό πραγματικό άλληλοεξουδετερώνουν τά όριά τους— όχι στον θεόληπτο «άλλο κόσμο» τής μεταφυσικής, αλλά στή σκοτεινή πλευρά του έδω κόσμου, κάθε φορά πού εκείνη μās αποκαλύπτεται φωτισμένη.

Οι ιδέες πού εξέθεσε ο Σεγκαλέν στο Δοκίμιο πάνω στο Μυστήριο συμπληρώνουν τήν αισθητική του Διαφορετικου. Η άπαραίτητη συνθήκη για τήν εκκόλαψη του Μυστηρίου είναι ή άξαφνη κι άδόκητη άλληλεπίδραση των δύο κόσμων, όλοτετα διαφορετικων μεταξύ τους. Η ελληνική μυθολογία, όπου οι θεοί και οι άνθρωποι επικοινωνούν ενώ βρίσκονται καταχωρισμένοι και προσδιορισμένοι μέ τάξη, σύμφωνα μέ τά βασίλεια και τίς ιδιότητές τους, είναι ελάχιστα ευμενής και γόνιμη για τό Μυστήριο, αντίθετα από τή σκανδιναβική μυθολογία, τής όποίας οι θεότητες κατοικούν

σ' έναν κόσμο έρεβώδη κι άπροσπέλαστο, έντελώς ξένο και διαχωρισμένο από εκείνον τών ανθρώπων.

Θεοί και άνθρωποι, Βορράς-Νότος, φως και σκοτάδι, για ποιά συνάντηση αντίθετων πρόκειται εδώ; Όσο πιο κοντά στην Ανατολή πάει ή Δύση τόσο περισσότερο πλησιάζει τό Μυστήριο, δηλαδή τόν άκατάληπτο έαυτό της. Αυτό τό Μυστήριο, αλλά και τά μεγάλα έργα του Σεγκαλέν -τά μυθιστορήματα *Le fils du ciel* (Ο Γιός του Ούρανού - άρχαία όνομασία του Αυτοκράτορα της Κίνας) και *René Leys* (Ρενέ Λέυς), καθώς και οι ποιητικές συλλογές *Stèles* και *Peintures*- γεννήθηκαν τή στιγμή τής συνάντησης του συγγραφέα με τόν κινέζικο πολιτισμό. Είναι ή στιγμή όπου ή αισθητική του Διαφορετικού, ή πρόκληση του μή διεισδύσιμου και του ασύλληπτου οδηγούν αναπόφευκτα στο όραμα τής Κενότητας. Τό σόκ τών αντιθέτων παραδίδει στο έγώ τήν άρχική ολότητά του και ό ώρμος άντρας, στή μέση του ταξιδιού, παραδίδει τόν έαυτό του στο παιδί που ήταν κάποτε. Αυτό τό παιδί, ή τρίτη και μοιραία μεταμόρφωση του πνεύματος, στην προσπάθειά του νά ανοικοδομήσει τόν κόσμο, πασχίζει με όσα μέσα έχει στή διάθεσή του νά μάθει τί κρύβεται μέσα στή μενεξεδένια Άπαγορευμένη Πολιτεία τής Αυτοκρατορίας του Μέσου (*Empire du Milieu* είναι τό άρχαίο όνομα τής Κίνας). Τί κρύβεται πίσω από τά κοκκινωπά Μεγάλα Τείχη, κάτω από τίς κίτρινες στέγες του Πεκίνου, εκεί όπου βρίσκονται θαμμένα τά μυστικά μιας ολόκληρης Αυτοκρατορίας, όλη ή μνήμη του πρωταρχικού χώρου, του Μέσου, του Κέντρου, του ιερού άδιαπέραστου, του Μέσα.

Γιατί στο Μέσα (*Le Dedans* - τό Άδάτον) τής Άπαγορευμένης Πολιτείας κατοικούσε ό Κουάνγκ-Σιου, ό τελευταίος Αυτοκράτορας τής Κίνας που χάθηκε μυστηριωδώς τό 1908 και που για τόν συγγραφέα Σεγκαλέν, ό οποίος ψάχνει τά ίχνη του, αλλά και για τή φαντασία του παιδιού, είναι ή μαγική εκείνη δύναμη που κυβερνάει τό Κενό, που ύπαγορεύει τά σημεία, έπινοεί τήν Ιστορία, καταγράφει τήν αφήγηση, μεταλλάθει, αυτή τή φορά, τό πραγματικό σε φαντασιακό. Ο Αυτοκράτορας είναι, μ' άλλα λόγια, ή ιδανική φυσιογνωμία του Ποιητή, τό alter ego του Συγγραφέα, ή κατεξοχήν άλληγορία τής λειτουργίας τής γραφής. Είναι ό σωσίας του άφηγητή στο μυθιστόρημα του *Ρενέ Λέυς* ή, άν θέλουμε, ό σωσίας του παιδιού, γιατί ό ώρμος άντρας ή μόνη αυτοκρατορία που γνωρίζει είναι ή αυτοκρατορία τής παιδικής του ηλικίας. Εκεί όπου κυριαρχούσε ή άπόλυτη μοναξιά και ή μεγάλη άπουσία, ιδανικές συνθήκες οι όποιες με τήν πυκνότητά τους και τό βάρος τους σμίλευαν τήν ύλική παντοδυναμία τής φαντασίας. Τό όραμα και ή φαντασία είναι που οδηγούν στή γέννηση και τήν έπεξεργασία τής γραφής. Με τόν ίδιο τρόπο που ή έσωτερικότητα συμπυκνώνει, καθοδηγεί και ρυθμίζει τή συμβατική όψη του έξωτερικού κόσμου. Γιατί τί άλλο είναι ό όραματιστής άν όχι εκείνος ό υπομονετικός κι άκατάπονητος παρατηρητής του πραγματικού; Και πώς θα

ήταν δυνατόν νά άντιληφθούμε τόν έξωτερικό χώρο, άν δέν έγγυόταν γι' αυτόν, πρώτα απ' όλα, τό Μέσα;

Όστόσο, τό άληθινό έρώτημα είναι τρίπτυχο και τυραννικό όσο και αιώνιο. Τόσο για τόν Σεγκαλέν, τόν άφηγητή του *Ρενέ Λέυς*, όσο και για έμάς τούς άναγνώστες: Ο Αυτοκράτορας τής Κίνας γίνεται πράγματι αυτοκράτορας του έαυτού του; Ο ώρμος άντρας ολοκληρώνει μέσα του τή μεταμόρφωση του λιονταριού σε παιδί; Ο συγγραφέας καταφέρνει νά τελειώσει τό μυθιστόρημά του;

Ο Γιός του Ούρανού είναι τό πρώτο κινέζικο σχέδιο για μυθιστόρημα που ό Σεγκαλέν συνέλαβε, φτάνοντας για πρώτη φορά στην Κίνα, τό 1909, και που δέν θα ολοκληρωθεί ποτέ. Ο συγγραφέας εδώ γίνεται χρονικογράφος, προκειμένου νά άφηγηθεί με τήν τέχνη του κινέζικου παραμυθιού τή δραματική ιστορία τής σύντομης βασιλείας του κινέζου Αυτοκράτορα Κουάνγκ-Σιου. Οι δύο βασικοί ήρωες του μυθιστορήματος αυτού είναι, από τή μία, ή έπίσημη ιστορία τής Αυτοκρατορίας του Μέσου, κι από τήν άλλη, τό βάθος τής σπαραγμένης ψυχής του Αυτοκράτορα, ό όποιος εκφράζεται καλύτερα μέσα από τά ποιήματα που γράφει κρυφά, παρά από τήν άσκηση τής έξουσίας που άδυνατεί νά αναλάβει. Εκείνο που γοητεύει τόν Σεγκαλέν στην αυτοκρατορική φυσιογνωμία είναι ή έντυπωσιακή δύναμη του *θαυμαστού*, που περιέχεται μέσα στην κεντροποιημένη, στο χώρο και στο χρόνο, πολιτική έξουσία του Κουάνγκ-Σιου, του ανθρώπου που έπιλέχτηκε ως *μεσο-λαβητής*, ανάτατος άρχων και τήν ίδια στιγμή υπόδουλος, ανάμεσα στον Ούρανό και στή Γη. Ο Αυτοκράτορας είναι ό Πρίγκιπας του Φαντασιακού, όπως άλλωστε έμφανίζεται και στα ποιήματα *Stèles* (*Στήλες*), τό Άπόλυτο είναι ό Πρίγκιπας τής Άπουσίας. Όστόσο, ό Πρίγκιπας, που με τή δύναμη του Φαντασιακού προσπαθεί νά ξεπεράσει τήν Ιστορία του, τούς προγόνους του, νά επιβάλλει μίαν αυθεντική προσωπικότητα προβάλλοντας τήν άτομικότητά του, γίνεται τό θύμα αυτής τής Ιστορίας, συντρίβεται από τό βάρος τής Αρχαίας Κίνας και τής χιλόχρονης παράδοσης. Ο τολμηρός άναζητητής του βάθους τής έσωτερικότητάς του, ό Αυτοκράτορας-ποιητής που τολμάει νά ξεπεράσει τόν ίδιο του τόν έαυτό και τά όριά του, από τή θέλησή του και μόνο νά τόν δημιουργήσει από τήν αρχή, τό φαντασμένο παιδί, είναι έλεύθερος και, συγχρόνως φυλακισμένος μέσα στο χώρο και τό χρόνο τής κινέζικης Αυτοκρατορίας. Ο Κουάνγκ-Σιου είναι ό ήρωας τής μάταιης ένδοσκοπησης, που μάς κάνει ν' άναρωτιόμαστε σάν νά πρόκειται για έναν άλλο Άμλετ: Άραγε παίζει ένα ρόλο ή μήπως ή έσωτερική του άνάγκη για τήν άυτογνωσία τόν οδηγεί άλάθευτα στην τρέλα; Τό δράμα του Κουάνγκ-Σιου, όπως άλλωστε και του παιδιού αλλά και του ώρμου άντρα, είναι ότι έπιθυμεί νά δημιουργήσει από τήν αρχή τόν έαυτό του και τήν Ιστορία, στρέφοντας τήν πλάτη στον έκλεπτυσμένο, ήδη γνωστό κι έξαντλημένο πολιτισμό που τόν γέννησε και τήν

Ίδια στιγμή τόν απογοήτευσε. Αυτό που διαπιστώνει όμως είναι ότι όλα έχουν ήδη γίνει, όλα έχουν ειπωθεί, έχουν τελειώσει τη στιγμή που άρχισαν να γίνονται. Σίγουρα ο εξωτισμός, ή στροφή προς το διαφορετικό, το άγνωστο και το μακρινό θα πλούτιζαν τις προσπάθειες του επίδοξου δημιουργού. Άλλά η απογοήτευση έρχεται όταν όλα εμφανίζονται μοιραία και αταπόδεικτα.

Η γνώση του έαυτού οδηγεί στον έαυτό της. Οδηγεί στο γνώριμο, στο Μέσα, στη μενεξεδένια Άπαγορευμένη Πολιτεία, την ιδανική φυλακή του Έγώ. Έδω ή φαντασία δρώ ελεύθερα, όμως το Μέσα δέν εξασφαλίζει παρά μονάχα τη σαγηνευτική συνθήκη του Κενού. Άλλά και το ξεπέραςμα των ορίων της γνώσης είναι αδύνατο, αφού έξω από το Μέσα δέν υπάρχει παρά μονάχα η ανυπολόγιστη, ακαταμέτρητη και ασύλληπτη έκταση μεταξύ Ούρανού και Γης.

Ο Ρενέ Λέυς είναι τό μυθιστόρημα που μέ την αδύνατη ακριβώς μορφή του δίνει μιά λύση στή φιλοσοφική άνησυχία του Σεγκαλέν, αλλά και στά προβλήματα λογοτεχνικής γραφής που αντιμετώπιζει. Στο μεγαλύτερο μέρος του, τό αυτοβιογραφικό βασίζεται στο ημερολόγιο που κράτησε ο συγγραφέας στο Πεκίνο, από τόν Ιούνιο του 1910 έως τόν Οκτώβριο του 1911, και τό όποιο είχε τίτλο *Μυστικά χρονικά κατά τόν Μωρίς Ρουά*. Ο Μωρίς Ρουά, που είναι ο νεαρός Γάλλος φίλος του συγγραφέα, τέλεια μυημένος στήν κινέζικη ζωή, που θα χρησιμεύσει ως πρότυπο του ήρωα Ρενέ Λέυς. Φυσικά ο άφηγητής του μυθιστορήματος είναι σέ γενικές γραμμές ο ίδιος ο Σεγκαλέν. Τό ημερολόγιο αυτό αλλά και τό ίδιο τό μυθιστόρημα Ρενέ Λέυς, φιλοδοξούν νά είναι ή ιστορία ενός άποτυχημένου μυθιστορημάτος, ο συγγραφέας του όποιου προσπαθεί νά διεισδύσει στήν καρδιά της Άπαγορευμένης Πολιτείας, μέ σκοπό νά γράψει τή βιογραφία του πρόσφατα χαμένου Άυτοκράτορα Κουάνγκ-Σιου και νά άποκαλύψει τό μυστήριο του θανάτου του. Φυσικά δέν τό κατορθώνει ποτέ.

Τό μυστήριο προσεγγίζεται μέσα από τό μυστήριο. Σ' αυτό όφείλεται και τό λογοτεχνικό εύρημα της άστυνομικής ίντριγκας που ξετυλίγεται μέσα στο μυθιστόρημα, αλλά και τό μυστηριώδες πρόσωπο που κρύβεται πίσω από τόν κεντρικό ήρωα Ρενέ Λέυς, ο όποιος είναι και ο βασικός πληροφοριοδότης του άφηγητή-συγγραφέα σχετικά μέ όσα συμβαίνουν μέσα στο Παλάτι της Άπαγορευμένης Πολιτείας και μέ ό,τι άφορά τή μυθική εικόνα του χαμένου Άυτοκράτορα. Άλλά ο Ρενέ Λέυς λείει άλήθεια ή ψέματα;

Ο Ρενέ Λέυς υπάρχει σέ σχέση μέ τό Μέσα, σέ σχέση μέ τά δρώμενα της Άπαγορευμένης Πολιτείας, τά όποια δέν ξέρουμε αν είναι γεννήματα της Φαντασίας ή μέρος της Πραγματικότητας. Άλλά τό μυθιστόρημα, εκτός από τή διαρκή έρευνα μέσα σέ ένα έσωτερικό, όπου αδυνατούμε νά ξεχωρίσουμε τήν άλήθεια από τό ψέμα, εκτυλίσσεται και σέ έναν έξωτερικό χώρο: τό Πεκίνο. Πόλη έξ' ολοκλήρου τεχνητή, μέ τούς τετρα-

γωνισμένους δρόμους που κόβονται σέ όρθή γωνία, τό Πεκίνο συμβολίζει τό θρίαμβο του πνεύματος πάνω στήν άναρχία της φύσης, εκείνης που κάποτε κυβερνούσε στά μαγευτικά νησιά της Ωκεανίας. Ωστόσο, για τόν Σεγκαλέν, ή όρθολογιστική σύλληψη αυτής της πόλης κρύβει επίσης ένα σκοτεινό μυστήριο, κι ίσως πρόκειται για τό μυστήριο εκείνο που καλύπτει τή βία, τό αίμα και τή φωτιά, τά στοιχεία δηλαδή που στήριξαν από αρχαιότατων χρόνων τήν πιο άπάνθρωπη κι άυταρχική έξουσία.

Σχεδιασμένη σαν σκακιέρα πάνω στήν κίτρινη πεδιάδα, περιτριγυρισμένη από γεωμετρικούς περιόλους και χαραγμένη από τά παραλληλόγραμμα δρομάκια της, κλεισμένη και καθορισμένη από τά τέσσερα σημεία του ορίζοντα, έτσι μαθηματικά οργανωμένη κάτω από τό χάος του ουρανού, ή Πρωτεύουσα του Βορρά (κινέζικο όνομα του Πεκίνου) χτίστηκε όχι για τούς κατοίκους της, αλλά για τόν έαυτό της. Όχι για τό λαό της που τήν κατοικεί και τήν τρέφει, αλλά γι' αυτό τό Πρωταρχικό Τετράγωνο που καλύπτει τό Μέσο, τήν ταταρική πόλη Μαντζού, τό Κέντρο, τή μενεξεδένια Άπαγορευμένη Πολιτεία, τό Παλάτι όπου κατοικεί όμως ποιός; Ο Άυτοκράτορας; Τό όνειρο; Η ο Μεγάλος Άπών;

Έως που άραγε ή φαντασία μπορεί νά υπερβεί τήν πραγματικότητα; Ο άφηγητής του Ρενέ Λέυς, ο ίδιος ο συγγραφέας, θα ρθει κάποτε ή ώρα που θα πει: «Τό Πεκίνο δέν είναι πιά ή κατοικία των όνείρων μου». Ο Σεγκαλέν παραδρέθηκε, τό 1911, στήν επανάσταση που άνέτρεψε τήν Άυτοκρατορία της Δυναστείας των Μαντζού και έδραϊωσε αργότερα, τόν Ιανουάριο του 1912, τή Δημοκρατία της Κίνας. Τή νύχτα της εξέγερσης κανείς δέν υπεράσπισε τόν ανήλικο Άυτοκράτορα που ζούσε στο Παλάτι, τό γιό του Κουάνγκ-Σιου. Η Άπαγορευμένη Πολιτεία δέν άντιστάθηκε. Τό όνειρο δέν υπεράσπισε τό όνειρο. Τό παιδί βρήκε τήν τραγική του έκβαση στή βιαιότητα μιας αδύνατης ένληκίωσης.

Μπορεί ή βιογραφία του Άυτοκράτορα νά μήν γράφτηκε ποτέ, μπορεί ο μυστηριώδης Ρενέ Λέυς, ο όποιος χρησίμεψε ως οδηγός του άφηγητή στο έξωτικό του ταξίδι, αφού ικανοποίησε στο έπακρο τή φαντασία του ταξιδιώτη, σύμφωνα μέ τις έπιθυμίες του τελευταίου, νά εξαφανίστηκε τό ίδιο μυστηριωδώς, σαν μέσα σ' ένα θολό σύννεφο, μεταξύ όνείρου και πραγματικότητας. Μπορεί ακόμα ο έμπνευστής και οργανωτής όλης αυτής της ίντριγκας νά ήταν ή μοναδική γυναίκα που κατοικούσε μέσα στήν Άπαγορευμένη Πολιτεία, ή σατανική, δολοφονική και καταχθόνια σκιά της Μητέρας, δηλαδή ή ίδια ή Άυτοκράτειρα. Η μητέρα του παιδιού.

Ωστόσο, τό μυθιστόρημα που έχει σαν θέμα τήν αδύνατη γραφή ενός μυθιστορημάτος γράφτηκε. Ο συγγραφέας του άπογοητεύτηκε από τήν πόλη των όνείρων του και διαψεύστηκε από τή ματαιότητα της άυτοκρατορίας του έγώ, γιατί αυτή ή τελευταία μονά-

χα σέ μιά ταυτότητα διχασμένη, φευγαλέα και σπαραχτικά απειλητική μπορεί να οδηγήσει. Και μολαταύτα, ο μυθιστοριογράφος κι ο ποιητής δεν έπαψαν να πλανούνται στη γεωμετρία της σκακιέρας των όνειρων τους, «καβαλάρηδες μεθυσμένοι από τριανταφυλλένο κρασί», προκαλώντας τά τέσσερα σημεία του όριζοντα πού όρίζουν τή φυλακή τους, προκαλώντας τό Μέσα, έμπιστευόμενοι τόν έαυτό τους όχι πιά στή φαντασία, αλλά στό 'Απόλυτο Κενό τής πνευματικότητάς τους.

«Νά μαθαίνεις μιά άπέραντη χώρα, κι όταν αρχίζεις νά τήν κατανοείς, νά αντίλαμβάνεσαι έσύ ό ίδιος ότι ή χώρα αυτή δεν υπάρχει, κι ότι πρέπει νά τήν αναστήσεις» (Γράμμα στόν 'Ανρί Μανσερόν από τήν Κίνα, 1912). Ίσως μέ τή σκέψη αυτή ό Σεγκαλέν συνέλαβε τό σχέδιο τής αρχαιολογικής αποστολής για τίς έρευνες πάνω στή Μεγάλη Κινέζικη Αγαματοποιία, μιά από τίς τελευταίες, άνολοκλήρωτες δραστηριότητες τής ζωής του.

Πού βρίσκεται λοιπόν εκείνα τό 'Απόλυτο Κενό τής πνευματικότητας, πού μάς προκαλεί πάντα νά δημιουργούμε έργο: στή στροφή στό παρελθόν, στά ξεθαμμένα άγάλματα των αρχαίων πολιτισμών ή, μήπως, στά τέσσερα σημεία του όριζοντα πού μάς περιζώνουν κάθε φορά μέσα σ' ένα καινούργιο παρόν; Σίγουρα για τόν Σεγκαλέν δεν βρισκόταν κάτω από τή στέγη μιάς εκκλησίας, όπως για τόν συγκαιρινό του μεγάλο συγγραφέα Πάολ Κλωντέλ, του όποιου ό καθολικισμός ήταν τό πνευματικό κλειδί του κόσμου.

Η τραγική έκβαση τής μεταμόρφωσης του λιονταριού σέ παιδί είναι ότι τό παιδί αυτό κανείς δεν θά τό συντρέξει, όσο άρνεϊται πεισματικά τήν αναγκαιότητα τής ένηλικίωσής του. Ό Σεγκαλέν, τό 1919, σέ ηλικία 41 χρόνων άπομονώθηκε στό δάσος των παιδικών και νεανικών του άναμνήσεων, στό Huelgoat τής Βρετανής, έξαντλημένος σωματικά, ψυχικά και πνευματικά βαθιά τυραννισμένος. Μιά μέρα τόν βρήκε ή γυναίκα του νεκρό, ξαπλωμένο στίς ρίζες ενός δέντρου, κοντά στό ποτάμι, σαν νά κοιμόταν. Στο πόδι του είχε μιά βαθιά πληγή, πού είχε προκαλέσει μεγάλη αίμορραγία. Δίπλα του ένα διβλίο: ό 'Αμλετ. Ό θάνατός του έμεινε ένα άνεξιχνίαστο μυστήριο.

Ό Κλωντέλ είχε πει κάποτε στόν Σεγκαλέν, ενώ

περπατούσαν στους κήπους τής Τιεντοίν, δείχνοντάς του ένα ύγρό μονοπάτι πού έλισσόταν ανάμεσα στους φράχτες, πάνω από μιά λίμνη: «Οί Κινέζοι, άκολουθώντας αυτό τό μονοπάτι, θέλουν νά άπομονώνονται για νά ξεχνάνε τά τέσσερα σημεία του όριζοντα, στά όποια είναι πάντα πολύ ευαίσθητοι».

Ό Σεγκαλέν έμπνεύστηκε κι έγραψε τό παρακάτω ποίημα, πού διαβάζουμε πρώτο στίς Στήλες του Μέσου από τή συλλογή *Steles*:

ΝΑ ΧΑΝΩ ΤΟΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΟ ΝΟΤΟ

Νά χάνω τόν καθημερινό Νότο· νά διασχίζω τίς αυλές,
τίς αυλίδες, τά γεφύρια· νά δοκιμάζω τίς διακλαδώσεις
των δρόμων· νά λαχανιάζω στά σκαλοπάτια,
στίς κατηφόρες, στίς άνηφοριές·

Ν' άποφεύγω τή συγκεκριμένη στήλη· νά γυροφέρνω
τούς συνηθισμένους τοίχους· νά σκοντάφτω μέ άφέλεια
ανάμεσα σέ τούτα τά ψεύτικα βράχια· νά πηδάω
αυτή τή χαράδρα· νά καθυστερώ σ' εκείνο τόν κήπο·
νά γυρνάω καμιά φορά πίσω,

Και μέσα από ένα δίχτυ, χωρίς καλή κι άνάποδη, νά
ξεγελάσω έπιτέλους τήν τετραπλή έννοια των Σημείων
του Ούρανού.

Όλα τούτα — φίλοι, γονείς, συγγενείς και γυναίκες—
όλα τούτα για νά παραπλανήσω άκόμα τίς αγαπημένες
σας καταδιώξεις· για νά ξεχάσω ποιά γωνιά του
τετράγωνου όρίζοντα σās κρύβει,

Ποιο μονοπάτι σās φέρνει, ποιά φίλια σās οδηγεί,
ποιές καλοσύνες άπειλούν, ποιές όρμές θά ξεσπάσουν.

Όμως, τρυπώντας τήν ολοστρογγυλή πόρτα· άνοίγοντας
άπ' άλλου διέξοδο (ακριβώς στό κέντρο τής κυκλικής
λίμνης, αυτό τό κυκλικό, κλειστό καταφύγιο, ακριβώς
στό κέντρο τής λίμνης, στό κέντρο όλων),

Όλα νά τά συνθλίψω, από τήν άνατολή του έρωτα ως
τήν ήρωϊκή δύση, από τό νότο μπροστά στόν Προίγκαπα
μέχρι τόν πολύ φιλικό βορρά, —για νά φτάσω τό άλλο,
τό πέμπτο, κέντρο και Μέσο

Πού είναι ό έαυτός μου.

ΕΡΩΤΑΣ ΚΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ Ο ΦΙΛΕΤΑΙ(Ε)ΡΟΣ ΛΕΙΒΑΔΙΤΗΣ

*Καί ή ποίηση εΐναι Σά ν' άνεβαΐνεις μιά φανταστική σκάλα
γιά νά κόψεις ένα ρόδο άληθινό*

του Γιάννη Κουβαρά

Απ' αυτή τή μυστική άνεμό-σκαλα, θά προσπαθήσω νά σās οδηγήσω άπόψε!, γιά νά κόψουμε όχι ένα ρόδο - άπό τά άφθονα πού έγκατέσπειρε ή λυρική φλέβα του ποιητή στό ουράνιο περιβόλι τής ποίησης - άλλά δύο ολόκληρες άνθοδέσμες. Τή μία λευκή, στήν άπόχρωση του άσπλου χιονιου (γιά τούς νεκρούς συντρόφους του), τήν άλλη κόκκινη, στό χρώμα του έρωτα και τής Έπανάστασης, πού γιά τόν Λειβαδίτη συνιστούν φλογερά συνώνυμα. Διαπλέκονται, συνυπάρχουν, άλληλοτροφοδοτούνται:

*- μ' άγκαλιάζεις, μά έγώ, πάνω απ' τόν ώμο σου, κοίταξα τό δρόμο. Κι όταν θέλαμε νά μιλήσουμε, σωπαΐναμε ξαφνικά. Άφονγκραζόμαστε απ' τό άνοιχτό παράθυρο, μακριά, τό βήμα τών μελλοθανάτων
- θά θυμάμαι τά μάτια σου φλογερά και μεγάλα / Σά δυό νύχτες έρωτα μέσ στον έμφύλιο*

Ρόδα λοιπόν όλων τών χρωματικών ποικιλιών, ως και του μαύρου, κυρίως αυτού, πού καλλιέργησε άκούραστα στίς πυκνές φυτεΐες τών στίχων του, ποτίζοντας μέ τό αίμα του. Γι' αυτό θάλλουν άμάραντα και σήμερα. Νά κόβουν οι έπίγονοι.

Η όσμωση έρωτα - επανάστασης εΐναι συχνά τόσο ισχυρή πού δύσκολα διακρίνεις, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί, τόν έρωτικό Λ. άπό τόν άγωνιστή άφου και στα πιό στρατευμένα ποιήματά του έμφιλοχωρεί ή έρωτική διάθεση, άλλοτε μέ τή μορφή τής ανάμνησης, άλλοτε λανθάνει, σέ μιά άντιστοιχία ή παραλληλισμό, σέ μιά εϋρωστη παρομοΐωση:

*- Οι νεκροί αφήνουν πίσω τους αξόδεντη μιά ολόκληρη αιωνιότητα / οι έραστές χάνονται προς τό βράδυ μέσ στο μυστήριο του ενός
- Καί στίς γωνίες οι πυροβολητές μέ τό όπλο άγκαλιασμένο σαν τό κορμί μιας γυναίκας πού ξερούν πώς τούς πρόδωσε.
- Σās αφήσαμε άταφους τρεις μέρες και τρεις νύχτες νά χορτάσει ο ουρανός απ' τήν άσύγκριτη σιωπηλή όμορφιά σας. Κι ύστερα μπήκατε όρθοί στη γή, όπως μπαΐνει ο άντρας στη γυναΐκα.*

κίτσο του Τάσου Λειβαδίτη άπό τόν Γιάννη Ρίτσο.

Κάτω από τή θριαμβική ἀψίδα τους κυλάει λ.χ. ὀλόκληρο τό ὄρητικό ρεῦμα τῆς συλλογῆς. Αὐτό τό ἀστέρι εἶναι γιά ὅλους μας, ὅπου ὁ Λ. πάντρευε μοναδικά τό δίπολο ἔρωτα καί ἐπανάστασης. Ἀλλά καί σέ ὄλο σχεδόν τό ποιητικό του σῶμα διαχέεται ὁ ἀπόηχος καί ἡ λάμψη τῶν δύο αὐτῶν πρωτογενῶν στοιχείων ἀνανέωσης τῆς ζωῆς.

Ἀναίμακτη ἐπανάσταση, βέβαια, ὅπως καί ἔρωτας, δέν ὑπάρχει. Ἐκατόμβες οἱ νεκροί, συχνά μάλιστα ἀδικαίωτοι. (Ἡ ἰδιότητα νά καρπωθεῖς τό αἶμα τῶν ἄλλων, λέει ὁ Σεφέρης). Καί συχνότερα ἀνώφελη ἡ θυσία τους. Κάποτε μάλιστα ἀποτελοῦν ἀπλό ἀναλώσιμο ὑλικό στήν ἀνακύκλιση τῆς ἱστορίας, βορά στόν παραλογισμό τῆς. Τούς νεκρούς συντρόφους του, πού μοιράστηκε μαζί τους τή μέθη γιά τό μεγάλο κοινωνικό ὄραμα, θά πασχίσει νά δικαιώσει ὁ ποιητής. Αὐτοί εἶναι ἡ μεγάλη τοῦ ἔγνοια, τό μέγα θέμα τῆς ποιησεῶς του, καταφάσκοντας ἐμμεσα τή ζωή, πέραν τῶν συμβατικῶν τῆς ὁρίων.

Διασαφηνίζω τόν τίτλο τῆς εἰσήγησής μου: Ὁ ὄρος φιλέταιρος, ὄμηρικός στήν καταγωγή του, παραπέμπει ἄμεσα στόν Ὀδυσσεά πού πάσχισε νά σώσει τούς ἑταίρους του γιά νά γευθοῦν καί οἱ ἴδιοι τή χαρά τοῦ νόστου. Κατέβη στόν Ἄδη, προσφέροντας θυσία αἵματος γιά νά καταστῆ ἐφικτό νά συνομιλήσει μέ τίς σκιές τους. Ὁ Λ. βίωσε κι αὐτός μ' ὄλη τήν ἔνταση τῆς συνεπαρμένης καί παράφορης νιότης του, τήν ἀπεραντοσύνη τῆς συντροφικότητας. Ἐγραφε μετά τήν ταπεινή ἐποποιία τῆς καθημαγμένης καθημερινότητας στά περιθώρια μιᾶς χαμένης ἐπανάστασης κι ἐνός διαψευσμένου ὀνείρου, διακατεχόμενος ἀπό ἀνάλογο διακαή πόθο νά σώσει τή μνήμη τῶν συντρόφων του. Ἐχει ἐπιμιστεῖ αὐτόκλητα τό χρέος νά διατηρήσει χλωρή τήν ἀνάμνησή τους. Προσφέρει θυσία τό αἶμα του, συστήνοντας μιᾶ μεταφυσική Ἰθάκη, τήν ποιητική του ἐνδοχώρα, ἀποικίζοντάς την καί μετοικίζοντας ἐκεῖ τούς ζωντανούς νεκρούς του.

Ἡ λευκή λοιπόν ἀνθοδέσμη προώριστα γιά τούς νεκρούς συντρόφους του, ἡ κόκκινη γιά τόν ἔρωτα. Ἴσως αὐτή ἡ συνεχέταση, – τό δίπολο τοῦ θεματός μας –, ξενίσει κάποιους ἢ καί ἀπωθήσει. Ὅμως ἡ ἴδια ἡ ζωή ξέρεي νά χωνεῖ ἀντιθέσεις, νά δημιουργεῖ ὁσμώσεις. Δέν ὑπάρχει γάμος χωρίς δάκρυα καί κηδεῖα δίχως γέλια, λέει ὁ λαός. Τριαντάφυλλα προσφέρουμε στούς ἀγαπημένους μας νεκρούς, τριαντάφυλλα πρόσωπο τοῦ ἔρωτά μας. Ἡ τέχνη, ἄλλωστε, εἶναι πρωτίστως μελέτη θανάτου, ἀπελπισμένη προσπάθεια ἐξορκισμού καί υπέρβασής του. (Ἡ τέχνη καί ἡ ποίησις δέν μᾶς βοηθοῦνε νά ζήσουμε. Ἡ τέχνη καί ἡ ποίηση μᾶς βοηθᾶνε νά πεθάνουμε, λέει παρηγορητικά ὁ λυπομανῆς Ἐγγονόπουλος). Γιά τούς ποιητές, ὅπως καί γιά τή θρησκεία, ὁ θάνατος εἶναι πέρασμα, δέν εἶναι ἀναίρεση τῆς συνεχείας τοῦ ὄντος: «Κι ὅταν πεθάνω / (γράφει ὁ Λ.), τό χῶμα πού θά μέ σκεπάσει, Δέ θά ναι γιά μένα τό σκληρό χῶμα τῶν νεκρῶν / μά ἡ ἀπα-

λή τρυφερή γῆ, πού κάποτε πλαγιάσαμε γυμνοί πάνω της».

Κάθε ποίημα κατά βάθος εἶναι ἓνα μικρό ἐπιτύμβιο, ἀκόμη καί τό αἰσιόδοξο. Ὁ ἔρωτας εἶναι ὁ ἀντίμαχος τοῦ θανάτου. Μιά διαρκῆς ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στή ζωή πού ζεῖ καί στό θάνατο πού τήν ἀπειλεῖ μέ ψύξη, διατρέχει ἀξονικά κάθε μεγάλο ἔργο, πού συχνά ἀνιχνεύει τούς μυστικούς δεσμούς ζωῆς καί θανάτου. Ἡ ἴδια ἡ ζωή ἐν κινδύνῳ – ἡ βιολογία τό πιστοποιεῖ γιά πολλούς ὀργανισμούς – ἐπιστρατεύει ὡς ἐσχάτη ἀντίσταση, – ἀντανακλαστικά – τήν ἐκοπερμάτωση, νά μεταλαμπαδευθεῖ ἡ ζωή πρό τοῦ φυσικοῦ ἀφανισμοῦ. Ἡ λευκή ἀράχνη τολμάει τόν ἔρωτα κι ἄς ξέρει ὅτι εἶναι ἡ κύκνεια πράξη τῆς. (Ἐκεῖ πού ὁ Ἄδης κι ὁ ἥλιος ἀκραγίζονται, κατά τόν Ποιητή). Ὁ Λ. ἐξευγένισε στό μῆ περαιτέρω τή ρομαντική μυθολογία πού ὑμνησε τούς θανάσιμους ἔρωτες, τήν κραταιά ὡς θάνατον ἀγάπη. Ἡ ἀπειλητική παρουσία του, ἀρκεῖ γιά νά τεθοῦν σέ συναγερομό τά ἀντανακλαστικά τῆς ζωῆς. Εἶναι ἡ ἀνανεούμενη ὑπόσχεση αἰωνιότητας. Ὁ ἔρωτος, κι ὁ θάνατος (τό ἀγγελικό καί μαῦρο φῶς τοῦ Σεφέρη) τό ἄλας τῆς ζωῆς, τό συμπλήρωμά τῆς, ὄχι τό τέλος. Ἡ ὀλοκλήρωσή τῆς. Χωρίς αὐτόν θά ἔχανε τή συναρπαστικότητά τῆς ἀλλά καί τό νόημά τῆς. Κι ἀπ' αὐτή τήν ἀδυσώπητη ἀντιμαχία, ἔρωτα θανάτου, κερδίζει τελικά ὁ πρῶτος, ἀφοῦ ἡ ζωῆ συνεχίζεται καί διαωνίζεται. Αὐτή ἡ γειτνίαση εἶναι συχνότατη στόν Λ. Δίψασε παράφορα γιά ζωή, γι' αὐτό μίλησε γιά θάνατο τόσο πολύ:

– Σάν τή μητέρα, τό ἴδιο βράδυ πού πέθανε ὁ πατέρας πήρε ἀπ' τό συρτάρι κάτι κοριτσιότικες κορδέλες / καί τίς ἔδεσε στά μαλλιά τῆς γιά νά δείξει ὅτι ὁ κόσμος / Δέ χάθηκε ἀκόμα / κι ὅτι ἴσως ἔχουμε καιρό.
– Ὁ πατέρας σου ἦταν νεκρός στό φέρετρο – ἐσύ κάτι ἔψαχνες καί μπήκες σέ μιάν ἄλλη κάμαρα, μονάχη, σ' ἀκολούθησα, ἀπ' τ' ἀνοιχτό παράθυρο ἐρχόταν ἡ εὐωδία τοῦ κήπου (ῶ, θά ἴμαστε νεκροί κι ἡ ἀνοιξη θά ρχεται πάλι καί πάλι) – σέ πλησίασα, μέ κοίταξες στά μάτια καί τότε σέ φίλησα, σέ φίλησα γιά ὅλα τά χρόνια πού θά περάσουν, γιά ὅλες τίς ἐλπίδες πού θά χαθοῦν, σέ φίλησα καί σέ κράτησα πάνω μου – κι ὅπως πρῖν εἶχε ἀγκαλιάσει ν' ἀποχαιρετίσεις τό νεκρό, τά μαλλιά σου μύριζαν αἰωνιότητα.
– Θά θελα νά πέθαινες / Ὅλοι πού ἀγάπησες θά σέ ξεχάσουν μιά μέρα / Καί τότε θά ἴσαι μόνο δική μου / Καταδική μου

Ἀξιοποιώντας λοιπόν τήν ἠχητική ἀμφισημία τοῦ τίτλου – Ὁ ΦΙΛΕΤ-ΑΙ(Ε)ΡΟΣ Λ. – συνοψίσαμε στήν ἴδια λέξη (μέ μικρή ὀρθογραφική ἀναπροσαρμογή) τά δύο μέρη τῆς εἰσήγησής μας (σύντροφοι / ἔρωτας), ἔτσι ὥστε νά συνηγεῖ ταυτόχρονα ἡ ἀξόδευτη φιλότητα τοῦ ποιητῆ καί πρὸς τούς ἑταίρους του καί πρὸς τόν ἔρωτα. Ἄλλωστε νομιμοποιούμεθα νά καταφύγουμε σέ ὀρθογραφική ἀντισυμβατικότητα (ὁ ἔρωτος μπορεῖ νά γραφεῖ καί αἶρωσ – ἀπό τό ρῆμα αἶρω, σύννομος δὴλ. πρὸς τήν ἀνυψωτική του ἰδιότητα, τήν ἄρση τῆς

γκρίζας πραγματικότητας).

Ο Λειβαδίτης βίωσε σε βαθμό παροξυσμού τή συντροφικότητα, τήν κατάργηση τών όρίων τής ατομικότητας, τή μέθη της εν επαναστάσει αδελφότητας, τό μέγα μυστήριο του νά είσαι ένα με τούς άλλους. Ήπέζησε όμως καί σε χρόνια απορραϊσμού καί κατακερματισμού πού έπακολούθησαν. Τό όραμα τής κοινωνικής μετάλλαξης άκυρώθηκε ή στρέβλωσε στήν εφαρμογή του. Οί δυσπλασίες του οδυνηρές. Ο ποιητής έξησε τό τέλος τών συλλογικών μύθων καί οραμάτων για νά καταφύγει στήν παραμυθητική θαλπωρή του ήρωικού παρελθόντος. Θα άποδυθεί σε μία άτέρμονη καί έναγώνια προσπάθεια νά κρατήσει ζωντανή στή συνείδηση τήν ανάμνηση τών νεκρών του συντρόφων. Ο ποιητικός του λόγος θαρρῶ δέν έχει άποδυναμωθεί καί σε καιρούς άκρας ιδιωτείας πού διανύουμε σήμερα. Καιρούς ήλεκτρονικού αΐτισμού. Ύψωσε με λέξεις άκατάλυτο μνημείο πεσόντων, άκυρώνοντας με τήν ποιητική του μνήμη τό μνήμα (οί δύο λέξεις άκραγγίζονται έτυμολογικά – όχι τυχαία) για νά τούς υπεραπιστεί ισόβια από τόν καιάδα τής λήθης:

- Εσείς πού ζήσατε καί πεθάνατε ταπεινά, μά εγώ παίζοντας γροθιές με τήν άνωνημία καί τούς νεκροθάφτες, σās άρπαξα καί σās έθαψα εδῶ, μέσα στα κόκκαλά μου, για νά μπορῶ νά ταξιδεύω τώρα στο διάστημα, πικρός καί σιωπηλός κι ολόδροσος σάν ένα χωριάτικο κοιμητήρι πού διασχίζει τό χρόνο.
- Αὐτοί πού θάψανε τούς νεκρούς τους δέν ξέρουν τί θά πει ανάμνηση.
- Καί στάθηκα πάντα άνυπεράσπιστος μπροστά στους άλλους ὅπως οί νεκροί / έτοι έμαθα τί θά πει αιωνιότητα.

Συναισθηματική ταύτιση μέχρι μυελού ὀστού, ταύτιση πού έπιτείνεται με τή συχνή μεταλήδηση από τήν τριτοπρόσωπη στήν πρωτοπρόσωπη αφήγηση. Συλλογικό καί ατομικό πεπρωμένο συμφύρονται άμετάκλητα. Τό ένα έγγράφεται στο άλλο για νά διασωθοῦν τά πάντα: Χρονική συμπύκνωση στο μή περεταίρω, άνακατάληψη του χαμένου χρόνου:

- Καί τίποτα Δέ χάνεται, μά όλα είναι για πάντα μέσα καί οί νεκροί καί οί σημαίες καί οί ὄρκοι καί τά χρόνια πού φύγανε καί τά χρόνια πού έρχονται... καί είσαι ξεχείλος από ανθρώπινα πεπρωμένα (αιώνας πολλαπλότητας).

Καί πράγματι, ολόκληρο σχεδόν τό έργο είναι μία «νέκνα άφανῶν». Στίς κλειδώσεις του έμφωλεύουν νεκροί με τήν ήμερη ὄψη, τό πικρό τους παράπονο. Άγρυπνοῦν άδικαίωτοι στα καταφύγια τών στίχων του, συνωθοῦνται στα διάκενα τών λέξεων, ὅπου κλαίει γοερά τό άνείπωτο. Γρηγοροῦν στους θύλακες, στίς σήραγγες, στα βαθιά χαρακώματα τών αλλεπάλληλων στροφῶν του. Στα ξεχερσα τών λευκών του περιθωρίων. Σε κάθε σελίδα σκοντάφεις σε κενοτάφια, σε

γαλαρίες στίχων με τσαμπιά νυχτερίδες τίς ψυχές τών συντρόφων του. Στήν Α' περίοδο του έργου του, τής αγωνιστικής στράτευσης, οί μνήμες είναι νωπότερες. Στάζουν αίμα. Ίδιαίτερα στή συλλογή του, 25η Ραψωδία, βαθαινεί περισσότερο τίς άκατάλυτες σχέσεις με τούς νεκρούς του άγῶνα:

- Όπως σηκώναμε τούς σκοτωμένους, βρísκαμε κάτω / μέσα στο αίμα τους δύο ψίχουλα απ' τήν αυριανή αγάπη / Με αυτά τά ψίχουλα ζήσαμε.
- Με τ' ὄνομα του νεκρού συντρόφου / σάν ένα ηηρούνη καρφωμένο στή γλώσσα σου / πῶς νά τραγουδήσεις
- Άγκαλιάζοντας τό πτώμα του συντρόφου μας / για νά μη βλέπουμε πῶς μείναμε μονάχοι
- Παλιοί, καλοί μου σύντροφοι, θαμμένοι πρόχειρα. Σά νά 'ταν νά τή βγάλει κανείς για ένα βράδυ... σύντροφοί μου καλοί, φύγατε τόσο άπλά, σάν τόν άγράμματο χωρικό πού λείει ένα άκατάληπτο Πάτερ ημῶν.

Δεσμοί άκατάλυτοι, σφρηλατημένοι στή φωτιά του άγῶνα πού άδυνατεί κι ο ίδιος ο θάνατος νά καταργήσει. Σε ολόκληρο τό έργο του κυριαρχεί ο θαυμασμός του γι' αυτούς, ή ευγνωμοσύνη, ή τρυφερότητα. Πραγματικότητά του, πλέον, είναι ή φαντασίωση. Αυτό τό θέατρο άδικοχαμένων σκίων είναι ο δικός του υπαρκτός κόσμος. Η ποιητική λειτουργία άνακυκλώνοντας παρόν παρελθόν άποκαθιστά τήν άέναη χρονική ροικότητα, έξασφαλίζοντας τή νοητή ενότητα. Οί τελευταίες τους κοινές στιγμές θα διαρκέσουν μία αιωνιότητα. Ο ψυχολογικός χρόνος διαστέλλεται. Ο ένταφιασμός τους θα λάβει χώραν μόνο σε συμβατικό επίπεδο. Στο ποιητικό καί συνειδησιακό πεδίο θα μείνουν άθάνατοι, τυλιγμένοι στή μεταφυσική άχλύ του μύθου:

- Σύντροφοι, σύντροφοι καλοί μου!
- Εσείς, πού σκάψαμε με τά ντουφέκια πρόχειρα τό χώμα
- Καί σās θάψαμε – ενῶ ήταν άνοιξη καί παπαρούνες καί πουλιά
- Εσās πού γδύσαμε καί μοιραστήκαμε τά ρούχα καί τά βόλια σας
- καί κατεθήκατε γυμνοί στον τάφο, τυλιγμένοι σε μία τρύπια κονβέρτα
- πού άφηγε ξεσκεπα τά βρώμικα τραχιά ποδάρια σας, τά χιονοπικραμένα
- σάν ένα μεγάλο σκονισμένο πλατανόφυλλο τό πρόσωπό σας
- απ' τά μουστάκια σας στάζαν παλιά δυζαντινά τροπάρια καί τό τελευταίο κρασί
- άσκημοι, θεόφτωχοι, μεθύστακες, κακορίζικοι, άπομαζώματα - σύντροφοι άκριβοί μου
- πάνω στ' άνήμπορα γυμνά σας γόνατα σάν άνοιχτό ευαγγέλιο άκουμπάει ή γή.

Φυσικά ο Α. επικρίθηκε σε καιρούς ιδεολογικής άκαμψίας καί ὀρθοδοξίας, αλλά κι αργότερα, για τόν ὠμό νατουραλισμό του, αλλά ευτυχῶς ή κοχλάζουσα ποιητική συνείδηση δέν λογοδοτεί σε ιερατεία παρὰ

μόνον εις ἑαυτήν. Ὑπῆρξε ὁ ἐπικός τῆς χαμένης ἐπανάστασης, πού τις ἀνταύγειες ἀπό τις λάμπεις τῆς διέσωσε μοναδικά στίς σελίδες του:

– Μά ὅταν βρεθήκαμε μακριά στόν χιονισμένο κάμπο δίχως δρόμο νά ὑποχωρήσουμε, δίχως ὄπλα ν' ἀντισταθοῦμε
χωρίς σημαῖες νά μᾶς βαραίνοννε καί δίχως πιά ἐλπίδες
νά μᾶς συντρίψουν, γυμνοί καί κουρελιασμένοι / ἐνῶ βασίλευε ὁ ἥλιος πίσω ἀπ' τὰ θαθυγάλαζα μακρινά βουνά / – νοιώσαμε ξαφνικά, πόσο ἀτέλειωτα ὁμορφος εἶναι ὁ κόσμος καί σκεπάζοντας τά μάτια τοῦ νεκροῦ συντρόφου, γιά νά μή μᾶς βλέπει, κλάψαμε.

Ἄν ὁ ὁμηρικός Ὀδυσσεύς θυσιάξει μαῦρο σφάγιο νά πιῶν αἷμα οἱ σκιές ν' ἀνέβουν στόν πάνω κόσμο γιά νά τις συμβουλευτεῖ, στόν Λ. οἱ σκιές ζοῦν διαρκῶς δίπλα του. Τίς ὑποστασιώνει τό αἷμα - μελάνι του, μπαινοβγαίνουν ἐλεύθερα στίς στοές τῶν στίχων του ἀπό ποίημα σέ ποίημα. Εἶναι ἀναντίρρητα ὁ πιό φιλέταιρος τῆς γενιάς του μέ τόν Σινόπουλο³, μέ τή διαφορὰ ὅτι ὁ Πυργιώτης ποιητής συστήνει ἕνα πλέγμα κυρίων ὀνομάτων στήν ἀνθρωπογεωγραφία του (ἦρθαν ὁ Μπίλιας, ὁ Ἀλαχοῦζος, ὁ Φίλιππος... – μακρὺς ὁ ὀνοματικός του κατάλογος), ἐνῶ στόν Λ. ἡ ἐπίκληση δέν εἶναι ποτέ ὀνομαστική. Εἶναι συλλογική, ὅπως στούς Ἐλευθεροὺς πολιορκημένους, πού στήν ποιητική σκηνή ἀνεβαίνει ὀλόκληρος λαός καί πορεύεται ἐκεῖ πού πᾶνε οἱ ἀνθρωποὶ χωρίς τὰ ὀνόματά τους «γιά νά μπορεῖ μ' ἕνα ὄνομα μαζί νά τοὺς θυμᾶται τώρα ὅλους ὁ θεός».

Οἱ νεκροὶ του ἔχουν μελιχλιότητα, δέν ἐμπνέουν τό συνήθη φόβο τῶν λαϊκῶν δοξασιῶν. Συνιστοῦν δύναμη ἀκατάλυτη, τίς ἀνίκητες ἐφεδρεῖες πού ἀνασταίνονται νά συμπαραταχθοῦν πανστρατιά στά ἐπαναστατικά προσκλητήρια τῶν ζωντανῶν. Οἱ σκιές τους ἐμπνέουν. Τῆ μακριά τους πομπή ἔχει μνημειώσει μέ ἐπικές εἰκόνες στίς μεγάλες συνθέσεις τῆς α' περιόδου του:

– Ἀπ' ὅλους τοὺς δρόμους φάνηκαν νά ἔρχονται οἱ νεκροὶ τοῦ πολέμου / ξετυλίγονται σέ μακριές μαῦρες σειρές Σά νά πῆγαιναν σέ μάχη (Ἀπό τό Φυσάει στά σταυροδρόμια ὅλου τοῦ κόσμου).

Μιά πορεία σκιῶν πού παραπέμπει στήν ἀνάλογη σολωμική συμπαρατάξη ζώντων - νεκρῶν στήν Ἄλωση τῆς Τριπολιτσᾶς, στίς γνωστὲς στροφές τοῦ Ὕμνου εἰς τὴν Ἐλευθερίαν.

Ἡ παρουσία τους εἶναι σχεδόν ἀπτή, τυραννική ἀκόμη κι ὅταν πρὸς στιγμήν φαίνεται νά περνοῦν προσωρινά στό βασίλειο τῶν σκιῶν, γιά νά ἐπιστρέψουν ἀργότερα ξανά. Πρέπει νά δικαιωθοῦν γιά νά κοιμηθοῦν. Νά κερδίσουν τὴν ποθητὴ γαλήνη. Νά τοὺς ἀποδοθοῦν οἱ νεομισμένες χοές. Ὁ Λ. εἶναι ἕνας ἀρχαῖος ἑταῖρος. Χρόνια διανυκτερεύει πασχίζοντας μέ κίνδυνο νά περισυλλέξει τοὺς ναυαγούς ἀπὸ τὰ κύματα τῆς λή-

θης, ὄχι δέβαια γιά ν' ἀποφύγει τὴν ποινή τῶν 10 Ἀθηναίων στρατηγῶν, ἀλλὰ γιατί μόνον ἔτσι θά καταπραῦνει τίς ἐνοχές ὡς ἐπιζῶν. Θά τοὺς τραγοῦδησει καί τραγοῦδησει, θά τοὺς κλάψει, τυλίγοντάς τους μέ τό ἀθάνατο σάβανο τῆς λαϊκῆς εὐγνωμοσύνης. Θά ἐντείνει τὴν ἐναγώνια δραματική του πάλι νά τοὺς περιώσει ἀπὸ τὴν ἀνυπαρξία, θά κρατήσει τὴ λάμπα τῆς μνήμης ἀναμμένη «γιά νά μή χάσουνε τό δρόμο οἱ μελλοθάνατοι». Οἱ παλινδρομήσεις στίς ἡρωϊκές μέρες γίνονται πυκνότερες καθὼς πιέζει ἀφόρητα τό ἄξενο παρόν μέ τίς ἀντίξοες συνθήκες τῆς νέας τάξης πραγμάτων:

– Κι ὦ νεκροὶ μου σύντροφοι, πού τινάζατε ἀπὸ πάνω σας τό χιόνι καί φύγατε σέ μεγάλους θερισμούς
– Καί σεῖς, παλιοὶ μου σύντροφοι, φορτωμένοι στὰ καμιόνια λίγο πρὶν ξημερώσει, χαμένοι ἀπ' τό χέρι σας, κι ἄς σᾶς ἔγραφαν οἱ ἐφημερίδες στοὺς ἐκτελεσμένους
– Οἱ νεκροὶ κλαίγανε ἀκουμπισμένοι στά τζάμια κι ἄς λέγαν οἱ ἄλλοι ὅτι εἶναι ἡ βροχή
– Κανένα ἀγέρι Δέ θά σῆσει τὰ πατήματα στό χιόνι... κι αὐτό τό ἀμείλικτο παράπονο ἀπὸ τὴν ὄψη τῶν νεκρῶν.

Φυσικά δέν σπανίζουν καί οἱ ἀμφιθυμικές μεταπτώσεις. Ἀπὸ τὴν ἄφατη λύπη γιά τοὺς παλιούς συντρόφους του μέ τό πλάτεμα τῆς συνείδησης («κομμάτια ἀπὸ τό μεγάλο τό ἀσύγκριτο ὄνειρο πού κάποτε κρατήσαμε»), περνάει συχνά στόν εὐδαιμονισμό τους. Μέ τὴ στυφὴ γεύση πού ἐπεσώρευσε ἡ μετέπειτα γνώση, ἡ μετεπαναστατική πείρα, καλοτυχίζεις τοὺς νεκρούς πού γλῦτωσαν ἀπὸ προδοσίες, ἀνηθρές παγίδες κ.ά., κι ἔφυγαν ἄμωμοι καί ἄσπιλοι:

– Καί ἐσύ παλιέ μου σύντροφε, ἡ σφαῖρα πού σέ πῆρε σκέφτομαι ἀπόψε ἴσως νά ταν σοφὴ καί σέ προφύλαξε ἀπὸ τόν αὐριανό ἑαυτό σου. Γιατί ἐσύ Δέ γνώρισες τό σκοτεινὸ ἐχθρὸ πού σᾶς παραμονεύει καθὼς γυρίζεις ἀπὸ τὴ μάχη κρυμμένος πίσω ἀπ' τίς ζητωκραυγές, χωμένος στό βάθος τῆς περηφάνειας, στό κουδούνι ἐνός σπιτιοῦ πού Δέ σέ περιμένει, ἂ, ἐσύ δέν εἶδες ποτέ τό ἴδιο τό χέρι σου νά σέ σημαδεύει ἀλύπητα ἀπ' τό βάθος τῶν περασμένων.
– Κι ὅταν πεθάνεις / κανεὶς δέν ξέρει ἀπὸ πόσους καθημερινούς θανάτους / σέ προφυλάσσει / αὐτό τό μικρὸ χωματένιο ὕψωμα.

Ὅπως προαναφέραμε, ἡ μετασχηματιστικὴ καί λυτρωτικὴ λειτουργία τῆς μνήμης ἐγκλιωτίζει τό παρελθόν στό ἰσχνό παρόν. Ὁδηγεῖ στὴ συγχώνευση τῶν χρονικῶν βαθμίδων, στὴ συνύπαρξη τοῦ φανταστικοῦ καί πραγματικοῦ κόσμου. Ἀκυρώνει τόν συμβατικὸ χρόνο, τόν εὐθύγραμμο, ἐγκαθιδρύοντας στήν εὐδαιμόνα χώρα τῆς ποίησης τόν ἀληθινὸ, τόν ἀδιαίρετο πού καταργεῖ τὴν ἀσυνέχεια. Ὁ ποιητὴς ἔχει τὴ μηχανὴ τοῦ Χρόνου ἤδη στὴ διάθεσή του. Καθίσταται ἔτσι ἐφικτὴ ἡ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στά δύο ἐπίπεδα. Ἄνα-

καλούνται οίκειες μορφές από τόν κόσμο τῶν σκιῶν, ὁ θάνατος ἐξημερώνεται, ἀποκτᾶ προσηγνεία κι εὐγένεια. Οἱ νεκροὶ ἐξακολουθοῦν νά ἔχουν ζωτικές ἀνάγκες. Ὁ ποιητής νυχτοσακίζει νά τίς καλύψει. Νά τοὺς ἐξασφαλίσει τόν ἐπιούσιον καπνὸ πού πάντα μοιράζονταν, νά τοὺς στεγάσει, προστατεύοντας ἀπὸ τὸ ρίγος. Νά τοὺς παρηγορήσει, προπαντὸς νά κοιμηθεῖ καί γι' αὐτούς. Ἐναν Ἀκαθάριστον ὕπνο, καθὼς τόν ἔχουν ὀριστικά κατοικήσει. Κι αὐτὸς μέ τήν τέχνη του, τοὺς πολιτογράφησε ἅπαξ καί διὰ παντός στό ἀφθαρτο βασίλειο τῆς ἀθανασίας:

- Κι ὕστερα οἱ θαμῶνες (στό καφενεῖο) γελοῦσαν, καθὼς ἀποκοιμῶνται στήν καρέκλα, ἀλλά τί νά ἴκανα, πού οἱ νεκροὶ κάθονται ἀγρυπνοί μέσ στον ὕπνο μας καί πρέπει νά κοιμηθοῦμε καί γιά κείνους
- Κι' ἐσεῖς, νεκροὶ μου σύντροφοι, καμιά φορά βαδίζω μαζί σας καί τὸ παλτό μου ἀνοίγει σάν φτεροῦγα. Ὑστερα ἀκουμπᾶω κάπου κι ὄνειροπολῶ ἢ μοιράζω τήν ἀστροφεγγιά στους ἀτυχούς αὐτοῦ τοῦ κόσμου
- Τά ταιγάρα βέβαια δέν τά κάπνιζα, τά φύλαγα γιά τοὺς συντρόφους μου - ὄλους νεκρούς, ἀπ' τήν Καντώνα ὡς τὸ Γουαλδακιδίο
- Καθὼς κουβεντιάζαμε χαμηλόφωνα στό δωμάτιο κάποιος σηκώνονταν ἀπότομα κι ἐφτιαχνε τίς κουρτίνες, ἐνῶ ὄλοι βλέπαμε (καί κανεῖς δέ μίλαγε) πὼς ἤθελε νά διώξει τίς σκιές τῶν σκοτωμένων μας συντρόφων, γιατί κρύωναν κι' ἐρχόντουσαν νά ζητιανέψουν λίγη ξεστασιά σέ μιά γωνιά τῆς μνήμης
- Πολλοὶ σύντροφοι πέθαναν, ἄλλοι χάθηκαν ἀκόμα πρὸ ὀριστικά, ὅσοι ἐπιζήσαμε, βαδίζουμε παράμερα, μέ τά ρολόγια μας σταματημένα σ' ἓναν ἄλλο χρόνο (γι' αὐτὸ καί γερνᾶμε τόσο ἐπώδυνα).

Ὁ πραγματικὸς θάνατος γιά τόν Λ. δέν ταυτίζεται μέ τὸ βιολογικὸ τέλος, ἀλλά μέ τὸ τέλος τῆς συλλογικότητας καθὼς εἰσβάλλει στήν ἄδεια θέση της τὸ κενὸ καί τὸ ψύχος:

«Κι' ὅταν δέν πεθαίνουμε ὁ ἓνας γιά τόν ἄλλον, εἴμαστε ἤδη νεκροί»

ἢ, ὅπως τὸ ἔχε διατυπώσει τόσο πρῶιμα:

«Γιατί ὁ καθένας ἀπὸ ἐμᾶς ζεῖ μόνο ἀπ' τὴ στιγμή πού βρῖσκει μιά θέση στή ζωὴ τῶν ἄλλων, ἢ ἓναν θάνατο γιά τοὺς ἄλλους».

Ὁ θάνατος γιά τόν ποιητὴ, ἔρχεται μόνο τήν ὥρα πού ἀφήνουμε τὸ παιδί νά πεθάνει μέσα μας, ἢ ὅταν σκοτώσουμε τόν ἄνθρωπο μέσα μας, κόβοντας τόν ὀμφάλιο λῶρο μέ τήν κοινότητα. Στήν ποιητικὴ ἐνδοχώρα του, ὁ συμβατικὸς θάνατος δέν ἔχει ἐξουσία, καθὼς παρὸν παρελθόν συμφύρονται καί συνυπάρχουν, ὁ ἱστός τῆς συλλογικότητας δέν ἔχει διαρραγεῖ. Ἐδῶ πρυτανεὺει ἡ ἀμοιβαία ἀλληλεγγύη. Τὸ ποιητικὸ Ὑποκείμενο ὀπλιζέται μέ ἐγκαρτέρηση γιά ν' ἀντεπεξέλθει στό ἀποξενωτικὸ κι' ἀπαξιωτικὸ σήμερα. Οἱ νεκροὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἀρυτιδωτὸ ὄραμα τῆς νιότης. Συ-

νιστοῦν δύναμη ἀλεξιτήρια. Ποδηγετοῦν, πρᾶνουν, συμβουλευοῦν, παρηγοροῦν:

- Πήγαυα στό οἶνομαγειρεῖο, ὅπου ὁ ἀτμὸς ἀπὸ τίς κατασρόλες μέ γέμιζε μέ θρησκευτικές σκέψεις, συνωστιζόταν φτωχόκοσμος, μέθυστοι μέ ποδοπατημένα κάπελα, λόγια χιλοειπωμένα σάν τίς ἐποχές / ὥσπου στό τέλος, πιωμένος, ἐπαίρνα ἀπὸ πίσω κάποιον ἀπ' τοὺς νεκρούς συντρόφους μου κι' ἔτσι ἐβρισκα πάντα τὸ σπῆτι μου
- Καί συχνά τίς νύχτες οἱ νεκροὶ σύντροφοι παραμερίζουν μέ κόπο τὴ λήθη γιά νά μοῦ στείλουν λίγα δάκρυα
- Οἱ παλιοὶ σύντροφοι δέν πέθαναν, ἀλλὰ κατοικοῦν τώρα στό βάθος τοῦ δρόμου - ὅποιον κι' ἂν πάρεις θά τοὺς συναντήσεις
- Συλλογέμαι τόσο πολὺ τοὺς νεκρούς, πὼς νά μ' ἀφήσουν νά πεθάνω;
- Καθὼς ἐστριβὰ στή γωνιά, μ' ἄρπαξαν κι ἔβαλαν ἄλλον στή θέση μου, «βοήθεια», φώναξα, ἢ φωνὴ μου ἀκούστηκε ἀπὸ πολὺ μακριά, «τουλάχιστον θά μ' ἀναγνωρίσουν οἱ νεκροὶ μου», σκέφτηκα κι' ἔτρεξα στό σταθμὸ
- Ἐκεῖ ἔζησα τόσο μονάχος, πού ἄκουσα τίς ἄλλες φωνές, κι ὅταν νύχτωνε, οἱ νεκροὶ μοῦ κλέβαν τήν κουβέρτα καί πλάγιαζαν ἔξω ἀπ' τήν πόρτα, ὥσπου ξημέρωνε καί σταυρωνόταν πάνω μου τὸ λάλημα τοῦ πετεινοῦ.

Οἱ σκιές τῶν συντρόφων ἔχουν στοιχειώσει σέ μεγάλη ἔκταση τοῦ ποιητικοῦ τοπίου τῆς γενιᾶς τοῦ Λ. Ἐχουν ριζώσει βαθιά, ἔχουν λάβει σάρκα καί ὀστά σφραγίζοντας τὸ πεπρωμένο της. Ἐνδεικτικά ἀναφέρω τοὺς στίχους τοῦ Μ. Ἀναγνωστάκη,

«ὅμως τὸ αἶμα Ἐκείνων δέν ἀπαγχονίζεται / δέν ὑποπτεύονται πὼς ὀλοένα τοὺς κυκλώνει»,

ἢ ὀλόκληρη τὴν ἐξαιρετὴ «15η Κραυγὴ» τοῦ Κλείτου Κύρου.

Οἱ νεκροὶ πεθαίνουν - καί δέν ἐννοῶ ληξιαρχικά πού δέν ἐνδιαφέρει τὴν τέχνη - μονάχα ὅταν τοὺς λημονοῦμε:

«Νά μέ θυμᾶσαι, ἔλεγε ὁ πατέρας, ἀλλιῶς θά ἔχω πεθάνει δύο φορές»,

γράφει ὁ Λ. πού δέν θά ἐνδώσει οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν στή λυσιπενθὴ λήθη, καθὼς ἢ κοχλάζουσα μονίμως ποιητικὴ του μνήμη ἀνακυκλώνει τὸ ζέον ὕλικό της καί δέν τὸ ἀφήνει νά παγιωθεῖ σέ μουσειακὸ εἶδος. Ἐξακολουθεῖ νά μοιράζεται μαζί τους τίς ἀνάγκες, τὰ βράδια τοῦ ἀρχίζουν μέ προσκλητήριο νεκρῶν. Μέ τὴν πολλαπλὴ συνείδηση συντροφικότητας, «ξέχειλος ἀπὸ ἀνθρώπινα πεπρωμένα», ἔχει καταντήσει κατοικητήριο σκιῶν. Αὐτὸ πού γράφει ὁ Σινόπουλος

(καί τέλος πάντων, πρέπει νά τελειῶνω κάποτε μ' αὐτούς τοὺς νεκρούς, ἔτσι πού συνεχῶς αὐξάνουν κατάντησα σωστὸ νεκροταφεῖο)

ἰσχύει ἐξίσου καί γιά τόν Λ. πού δέν τελειώνει ποτέ μέ τὴν λιτανεία τῶν νεκρῶν του. Συνεχίζει τὸ ἀτελεύτητο παιχνίδι τῆς τυφλόμυγας μαζί τους, γιά νά λιγοστέψει τὴ μοναξιά του. Ἰδίως τόν δεσπόζοντα χρόνο τους τὰ μεσάνυχτα. Ὡρα πού ἡ σωματικὴ κόπωση

ἀποσυναρμολογεῖ τὴν ἄμυνα τοῦ ἔλλογου στοιχείου καί εἰσβάλλει ἀχαλίνωτο τὸ ἐξωλογικό. Ὡρα πού ὁ ποιητὴς γράφει τὴ δική του παραλλαγή τοῦ Νεκροῦ ἀδελφοῦ, σέ πολλαπλές παραλλαγές, συστήνοντας τὸ θαῦμα νά περπατοῦν μαζί οἱ ζωντανοὶ μέ τοὺς ἀποθαμένους:

– Ὅπως ἀπόψε σέ τοῦτο τὸ ἔρημο τοπίο πού παίζω
τὴν τυφλόμυγα μέ τοὺς νεκροὺς μου φίλους

Κι' ἐδῶ οἱ συνειρμοὶ μέ τίς ἐκτελέσεις μέ τὸ μαντήλι στά μάτια, εἶναι ἀναπόφευκτοι. Παλιά συνήθεια πού ἐπέβαλε ὁ φόβος, μήπως ἀπό τὰ μάτια τῶν μελλοθανάτων σταλάξει ὁ ἔλεος στίς καρδιές αὐτῶν πού πυροβολοῦν κι' ἐξοστρακίζουν τίς σφαίρες πάνω ἀπό τὰ κεφάλια.

Ὁ Λ. εἶναι βαθύτατα ἐνοχικό ἄτομο. Ἐνοχές ὄντολογικῆς τάξεως, ἄλλες πού πηγάζουν ἀπ' τίς χριστιανικές καταβολές («πάντοτε μέ θάραινε μιά ἀόρατη ἐνοχή, Σά νά 'χα κλείσει τὴν πόρτα μου σ' ἓναν ἄγγελο») ἢ τίς ντοστογιεφσκικές του ἐπιρροές, κυρίως ὁμως ἀπό τὴν ἐξατομίκευση τῆς ἐνοχῆς ἀπὸ τὴν ἀποτυχία καί διάψευση τοῦ κοινωνικοῦ οὐράματος. Διαποτισμένος προπαντός ἀπὸ τὴν ἐνοχή τοῦ Ἐπιζώντος μετά ἀπὸ ἐποχὴ κατακλυσοῦ. Ἐνοχὴ πού τὴν συναντοῦμε καί σέ ἄλλους ποιητὲς τῆς γενιᾶς του, στὸν Πατρίκιο (λ.χ. ἐνδεικτικὰ ἀναφέρω τὸ ποίημα Ἡ ὄφειλη) ἢ ἀπὸ τὴν ἄλλη ὀπτική στὸν Σαραντῆ («Μέ τυραννοῦν οἱ πράξεις πού δέν ἔκανα, τὸ αἷμα πού δέν ἔδωσα μέ καίει»).

Ὁ ποιητὴς τῶν Βιολετῶν ἔζησε κατάσαρκα τὸ θάνατο τῶν συντρόφων του, διαποτίστηκε ἀπόλυτα ἀπ' αὐτόν ὡς ποιητικὴ συνείδηση, ἀφέθηκε νά κατακυριευθεῖ ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ παρουσία τους. Ἐγινε ὁ πενήθμων οἰκοδεσπότης τους, τὸ τρυφερό κοιμητήρι: Ἐνδύθη τίς ἀνάγκες τους, ἔγιναν ὁ ὑπαρκτός του κόσμος πού τοῦ ἀπορρόφησε ὅλη τοῦ τὴν τρυφερότητα καί ἔγνοια: Ὁ ἀσπατάλητος πλοῦτος του:

– Ὅσο γιὰ τὴ διαθήκη πού μ' ἔκανε κληρονόμο τοῦ
κόσμου, ἀπὸ φόβο μή μοῦ τὴ βροῦν, τὴν ἔθαψα βαθιά
κι ἔφτιαξα ἀπὸ πάνω ἓνα μικρὸ ἀνάχωμα στὸν τάφο
/ Καί περμένω τώρα τὴν ἀνάσταση τῶν νεκρῶν

Ἐ.Γ. Ἐπιλογικά σημειώνουμε ὅτι κάποιες ἀπὸ τίς ἔμμεσες μικροεπαναλήψεις πού θαρῶνουν τὸ κείμενό μας ἦταν σ' ἓνα βαθμὸ συνειδητὰ ἠθελημένες. Γιὰ νά φανεῖ ἀκριβῶς περισσότερο ἢ ἐμμονὴ τοῦ ποιητῆ κι ἐμπλοκὴ στὸ χορὸ τῶν δικῶν τοῦ σκιῶν. Ἡ ἐμπλοκὴ του στὸ δράμα τῆς ἱστορίας.

Συνεχίζεται

1. Σημ.: Ὁμιλία πού διαβάστηκε στὸ «Ἐναλλακτικὸ Βιβλιοπωλεῖο», στίς 19 Μαρτ. 1999, σέ ἐκδήλωση πού ὀργάνωσε γιὰ τὸν ποιητὴ ὁ φιλολογικὸς ὄμιλος «Τὸ ἔγχορδο».

2. Βλ. Βερ. Δαλακούρα, *Κραυγάζοντας τὸ φῶς. Ἡ Λέξη*, τχ. 130, 1995.

3. Βλ. τὴν ἐξαιρετὴ μελέτη τοῦ Δημ. Πλατανίτη, *Τρία δοκίμια γιὰ τὸν Τ. Σινόπουλο*, ΣΜΙΛΗ 1989.

ΠΑΣΚΕΣΕΝ. ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΡΘΗΤΗ

τοῦ τούρκου συγγραφέα Νεντίμ Γκιουρσέλ

Ἐκδόσεις Ἐξάντας, μτφρ. Ἄνθη Καρρά
μετάφραση - σημειώσεις: Σία Ἀναγνωστοπούλου

Μέ τήν εὐκαιρία τῆς ἐκδοσης τοῦ μυθιστορήματος «Πασκεσέν». Τό μυθιστόρημα τοῦ Πορθητῆ» τοῦ τούρκου συγγραφέα Νεντίμ Γκιουρσέλ, ἀπό τόν ἐκδοτικό οἶκο Ἐξάντας, σέ μετάφραση, ἀπό τά τουρκικά, τῆς Ἄνθης Καρρά, ἀντί ἄλλης παρουσίας, παραθέτω τήν μετάφραση, ἀπό τά γαλλικά, τοῦ κειμένου πού ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἔγραψε, προκειμένου νά παρουσιάσει τό βιβλίο του στό γαλλικό κοινό. Ἡ δική μου παρέμβαση περιορίζεται στήν παράθεση κάποιων ἀποσπασμάτων ἀπό τό μυθιστόρημα ἢ κάποιων ἐπεξηγηματικῶν ὑποσημειώσεων.

«Στά προηγούμενα βιβλία μου μέ εἶχε κυρίως ἀπασχολήσει ἡ σύγχρονη ἱστορία τῆς Τουρκίας, πού γνώρισε, στή διάρκεια τῶν τελευταίων τριάντα πέντε χρόνων, τρία στρατιωτικά πραξικοπήματα. Μέ εἶχε ἐπίσης ἀπασχολήσει ἡ προσωπική μου ἱστορία: ἐξορία, περιπλανήσεις, χαμένες ἀγάπες καί, βεβαίως, ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ πολυαγαπημένη μου πόλη. Μέ Τό *Μυθιστόρημα τοῦ Πορθητῆ* θέλησα νά ξεφύγω λίγο ἀπό τόν ἑαυτό μου, νά στραφῶ σέ μιά μακρινή περίοδο τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας, στό 15ο αἰώνα, αἰώνα ἀποφασιστικῆς σημασίας γιά τήν ἐξέλιξη τῆς αὐτοκρατορίας σέ παγκόσμια δύναμη. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης –αὐτῆς τῆς μυθικῆς πόλης!–, προρρηθεῖσα σ' ἓνα χαντίθ² τοῦ Προφήτη, στό ὁποῖο γίνεται ἐκτενής ἀναφορά στό μυθιστόρημα, σηματοδοτεῖ, ὅπως γνωρίζετε, μιά μεγάλη καμπή στήν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Οἱ κεμαλικές μεταρρυθμίσεις, παρά τήν ἀξία τους ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἀποσιώπησαν κάπως τό ὀθωμανικό παρελθόν. Μεγάλωσα, ὅπως οἱ περισσότεροι συγγραφεῖς τῆς γενιάς μου, μέ τό δόγμα τοῦ ἐκδυτικισμοῦ. Τά προσφιλή μου βιβλία ἦταν, γιά μεγάλο διάστημα, Οἱ *Λέξεις* τοῦ Σαρτρ, τά διηγήματα τοῦ Χέμινγκουαί ἢ, ἀκόμη, ἡ *Ὀδύσεια* του Τζόυς.

Ἐχοντας διανύσει «τή μισή διαδρομή τοῦ βίου» - γιά νά χρησιμοποιήσω τούς στίχους τοῦ Δάντη - θέλησα νά συμφιλωθῶ μέ τό παρελθόν τῆς χώρας μου, νά μάθω περισσότερα γιά τό πρόσωπο τοῦ Μεχμέτ

Β', πού αποκαλούμε «ὁ Πορθητής», ὁ ὁποῖος ἐξακολουθεῖ νά εἶναι ἕνα σημαντικό καί ἐμβληματικό πρόσωπο τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας. Εἶναι μιά αὐθεντικά μυθιστορηματική προσωπικότητα: φιλομαθής ἀλλά καί φιλήδονος, ἦταν σίγουρα ἕνας φωτισμένος δεσπότης καί, συγχρόνως, ἕνας εὐαίσθητος ποιητής. Ὁ Μεχμέτ Β' ἦταν ὁ πρῶτος σουλτάνος πού, παρά τήν ἀπαγόρευση τῆς ἀπεικόνισης τοῦ προσώπου ἀπό τό Ἰσλάμ, δέχτηκε νά γίνει τό πορτρέτο του³. Ἡ βασιλεία του σηματοδότησε τήν ἀρχή, κατά κάποιο τρόπο, τῆς Ἀναγέννησης στούς Ὀθωμανούς. Ἀντιθέτως, ὁ γιός του Βαγιαζήτ Β' πού τόν διαδέχτηκε ἦταν συντηρητικός. Ἐβγαλε σέ πλειστηριασμό ὅλη τή συλλογή πινάκων ζωγραφικῆς τοῦ πατέρα του. Κι ἔτσι τό πορτρέτο τοῦ Πορθητή, πού ἀποτελεῖ σημαντικό στοιχεῖο τῆς ἀφήγησής μου, βρέθηκε στήν Ἰταλία ὅπου ἔμεινε μέχρι τό 19ο αἰώνα. Σήμερα μπορούμε νά τό θαυμάσουμε στήν Ἐθνική Πινακοθήκη τοῦ Λονδίνου.

Ἡ γνώση τοῦ παρελθόντος ἐπιτρέπει τήν κατανόηση τοῦ παρόντος. Βεβαίως, δέν τίθεται θέμα σήμερα, γιά μᾶς τοὺς Τούρκους διανοούμενους, νά προτρέψουμε μιά κάποια στροφή στό παρελθόν, νά ἀμφισβητήσουμε τίς κεμαλικές μεταρρυθμίσεις καί νά ἀρνηθοῦμε τή διαδικασία ἐνσωμάτωσης τῆς χώρας μας στήν Εὐρώπη. Οἱ ἰσλαμιστές, δυστυχῶς ὅλο καί περισσότεροι, ἔχουν ἐπιφορτισθεῖ μέ αὐτό τό καθήκον. Ὡστόσο, ἡ ὀθωμανική ἱστορία συνιστᾷ ἀνεξάντλητη πηγή γιά τό σημερινό συγγραφέα. Γιά μεγάλο διάστημα, ὁ ἐπίσημος λόγος κωδικοποίησε τή γνώση γιά τήν ἱστορία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, τήν περιόρισε σέ ἐπίπεδο σχολικῶν ἐγχειριδίων καί, μερικές φορές, σέ ἀνεκδοτοποιημένη μυθολογία. Προσπάθησα στό μυθιστόρημά μου νά ἐναντιωθῶ σ' αὐτή τήν ἀνιστορικότητα, ἐνσωματώνοντας στήν ἀφήγηση τήν ἀποψη τοῦ ἄλλου, δηλαδή προσωπικότητων ἀπό τοὺς Χριστιανούς πού παρατηροῦν, δροῦν καί μάχονται. Τέτοιων ὅπως, γιά παράδειγμα, αὐτοῦ τοῦ Βενετοῦ καπετάνιου πού θανατώθηκε μέ παλούκωμα⁴, ἡ τοῦ Νικολό, τοῦ γραμματικοῦ του στό καράδι, πού ἐξιολαμίστηκε ἢ, ἀκόμη, τοῦ Τζενίλε Μπελλίνι, τοῦ ἐπίσημου ζωγράφου τῶν Δόγηδων. Ὁμως, ἡ προσωπικότητα πού, μετά τό Μεχμέτ, δεσπόζει εἶναι ἀναμφισβήτητα αὐτή τοῦ μεγάλου βεζίρη Τζανταρλή Χαλίλ, ἐκπροσώπου τῆς τουρκμενικῆς ἀριστοκρατίας στήν κρατική μηχανή. Ὁ Μεχμέτ διέταξε, ἀμέσως μετά τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, τήν ἐκτέλεσή του, γιά νά ἐκδικηθεῖ αὐτόν τό μεγάλο ἄνδρα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, πού τόν εἶχε κάποτε ἀπομακρύνει ἀπό τό θρόνο. Ὡστόσο, πέρα ἀπό τήν ἐκδίκηση, ὁ ἀναγνώστης θά ἀνακαλύψει μιά μάχη ἐξουσίας ἀνάμεσα «στά γεράκια» τῆς ἐποχῆς, δηλαδή τοὺς μολλάδες, τοὺς δερβίσηδες καί τοὺς βεζίρηδες χριστιανικῆς καταγωγῆς (τοὺς ντεβοιμέδες), ἀπό τή μιά μεριά, καί τὰ «περιστέρια», ὅπως ὁ βεζίρης Χαλίλ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά⁶. Ὁ τελευταῖος ἔπεσε τελικά θύ-

μα τῆς φιλειρηνικῆς του πολιτικῆς καί ὄχι ἀπλῶς τῆς μνησικακίας τοῦ σουλτάνου, ὁ ὁποῖος, ἀπό τήν ἄλλη, καθιέρωσε τήν ἀδελφοκτονία ὡς κρατική πολιτική.

Ὁταν ἔγραφα αὐτό τό μυθιστόρημα πού ἀναφέρεται σέ γεγονότα μᾶς βίαιης ἐποχῆς, συνειδητοποίησα ὅτι ἐκείνη ἐκεῖ ἔμοιαζε περίεργα μέ τή δική μας. Ἀναρωτιέμαι μήπως οἱ συχνές παραμονές μου στίς βαλκανικές χώρες, κυρίως στή Βοσνία στήν περίοδο τοῦ πολέμου, μέ ἐπηρεάσαν στή συγγραφή τῶν κεφαλαίων πού ἀφοροῦν τήν πολιορκία τῆς πόλης. Πρέπει νά πῶ ὅτι ἡ πολιορκία καί ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης δέν ἦταν σίγουρα «μιά εὐχάριστη ὑπόθεση» γιά τοὺς Τούρκους, ὅπως ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ μερικά σχολικά ἐγχειρίδια. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι διαβάζοντας αὐτά τὰ ἀποσπάσματα μιά στυφή μυρωδιά αἵματος καί θανάτου σέ μαγκώνει στό λαιμό. Ὁμως, ὁ πόλεμος ἦταν τρομερός, δέν ἐπινόησα τίποτα. Ὅλα τὰ χρονικά τῆς ἐποχῆς πού γράφτηκαν ἀπό αὐτόπτες μάρτυρες, εἴτε αὐτοὶ ἦταν Βυζαντινοί εἴτε Ὀθωμανοί, τό ἐπιβεβαιώνουν.

Μέσα στό μυθιστόρημα ὑπάρχουν δύο ἀφηγηματικοί ἄξονες. Ἐνας σύγχρονός μας συγγραφέας, πού ἔχει καταφύγει σ' ἕνα παλιό ὀθωμανικό σπίτι στό Βόσπορο, γράφει *Τό μυθιστόρημα τοῦ Πορθητή*. Ὅσο προχωράει στήν ἀφήγησή του, διαβάζουμε κεφάλαια πού ἀναφέρονται στήν ἐποχή τοῦ Μεχμέτ Β'. Ὡστόσο, καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας ἔχει κάποιες περιπέτειες. Μιά νεαρή ἀριστερή, πού τήν ἀναζητᾷ ἡ ἀστυνομία μετά τό πραξικόπημα τῆς 12ης Σεπτεμβρίου 1980, εἰσβάλλει στή ζωή του. Ἐνας παθιασμένος ἔρωτας γεννιέται ἀνάμεσα στά δύο πρόσωπα πού ἀγαπιῶνται καί ἀλληλοκαταστρέφονται. Ὁ ἀφηγητής, μὴν μπορώντας πλέον νά συνεχίσει τό μυθιστόρημα πού ἀποτελεῖ τό μοναδικό λόγο ὑπαρξῆς του, βρίσκειται μπροστά στό δίλημμα στό ὁποῖο ἔχει γίνει ἀναφορά ἀπό τήν ἀρχή τοῦ βιβλίου, μέσα ἀπό μιά παράθεση τοῦ Προῦστ:

«Καί ὁ Σουάν ἐνωθε πολύ οἰκεῖο του αὐτόν τόν Μωάμεθ Β' - τοῦ ἄρεσε τό πορτρέτο του ἀπό τόν Μπελίνι - πού, ἐπειδὴ ἐνωσε ὅτι ἦταν τρελά ἐρωτευμένος μέ μιά ἀπό τίς γυναῖκες του, τή μαχαίρωσε γιά νά ξαναβρεῖ, ὅπως μέ ἀφέλεια λέει ὁ Βενεταῖνος βιογράφος του, τήν ἐλευθερία τοῦ πνεύματος».

Ὁ συγγραφέας μας πού, ὅπως ὁ ἦρωας του, ὀνομάζεται Φατίχ, δηλαδή «ὁ πορθητής» (ὄνομα πολύ κοινό στήν Τουρκία) θά κάνει τό ἴδιο, γιά νά ξαναβρεῖ τήν ἐλευθερία τοῦ πνεύματός του; Ὑπ' αὐτή τήν ἐννοια, ὁ σύγχρονος ἄξονας τῆς ἀφήγησης ἀναφέρεται σ' ἕνα πραγματικό πάθος, θά ἔλεγα σέ μιά ἐμμὴνὴν κατὰ τόν τρόπο τοῦ Προῦστ. *Τό μυθιστόρημα τοῦ Πορθητή* δέν εἶναι μόνο ἡ ἱστορία τῆς ἄλωσης μᾶς πόλης, ἀλλά κι αὐτή μᾶς γυναίκας, τόσο ρέμελης!»

1. Πασκεσέν, Μπιογάς-κεσέν στά τουρκικά, όνόμασε ό Μεχμέτ Β' τό κάστρο πού έχτισε στήν ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου, απέναντι ακριβώς απ' αυτό πού είχε χτίσει ό παλπούς του Βαγιαζίτ Α' τό 1395 στήν άσιατική πλευρά, προκειμένου νά «κόψει τό λαμό του Βοσπόρου», γιά νά πολιορκήσει τήν πόλη. Είναι τό κάστρο πού σήμερα όνομάζεται Ρουμελι-χισάρ, ενώ αυτό τής άσιατικής πλευράς Άναντολού-χισάρ «...τήν κλησαν του κάστρου Πασκεσέν έκέλευσθε καλείσθαι, έξελληνιζόμενον δέ έρμηνεύεται κεφαλοκόπτης, έχων αντίκρυ και τό φρούριον, ό έδειματο ό πάππος αυτού» (Μιχαήλ Δούκας, *Βυζαντινοτουρκική Ιστορία*), και: «Του δ' έπιγενομένου θέρους Μεχμέτης ό Άμουρατέω, παρασκευασάμενος άσθεστον έν τή Άσία ως πλείστον, ώκοδόμει τήν έν τή Ευρώπη κατά τήν Προποντιδα έν τω Βοσπόρω, ή στενωτάτόν έστί διαβείναι από Άσίας, πολίχην Λααμοκοπίην καλουμένην...» (Χαλκωνιδύλης, *Βυζαντίου Άλωσις*).

2. Χαντίθ (hadīs) είναι λόγια ή παραδόσεις του Προφήτη Μωάμεθ πού μεταδόθηκαν από τους συντρόφους ή τους απογόνους του. Στο συγκεκριμένο χαντίθ αναφέρεται ότι: «ή Κωνσταντινούπολη θά άλωθει. Τί ώραϊος ό στρατηγός αυτός και τί ώραϊος ό στρατός αυτός!», στή σελ. 174 του βιβλίου.

3 «Ήθελε ένα πιστό πορτρέτο, ένα πορτρέτο πού νά τον δείχνει όπως είναι στήν πραγματικότητα. Δέν μπορούσαν όμως νά τό κάνουν οι μνιαιοφύλακες του σεραγιού. Καλύτερα νά στείλε προση στή Βενετία νά φέρει ένα ζωγράφο. [...] Ήθελε έναν πίνακα όπως αυτούς πού είχε δει στο Βυζάντιο ή στον Γαλατά. [...] Άν τον άκουγε ό Άκ Σεμσεντίν, δέν θά του άρεσε καθόλου αυτή ή ιδέα. Δέν πειράζει όμως, δέν ήταν υποχρεωμένος νά υπακούσει στήν απαγόρευση τής άπεικόνισης! Ήταν ό πορθητής του Βυζαντίου, του χιλιόχρονου πολιτισμού τής εικόνας, [...]. Δέν ήταν ούτε προφήτης ούτε άγιος. Ήταν απλώς αυτοκράτορας.» (σελ. 137-138). Και, «Μιλούσε ένας από τους ζωγράφους του Παλατιού των Δόγηδων, ό Τζεντίλε Μπελίνι, πού είχε έρθει στήν Κωνσταντινούπολη νά κάνει τό πορτρέτο του σουλτάνου Μεχμέτ. «Τήν πρώτη φορά πού τό είδα, ήταν μακρύ και κουρασμένο τό πρόσωπο του σουλτάνου», έλεγε. «Φαινόταν ότι είναι άρρωστος. Πολύ άρρωστος. Τό τέλος του είναι σιμά. [...]». [...] Ό Μπελίνι σκεφτόταν τό μοντέλο του. Έπρεπε ν' άνταντακλά κάτι απ' τή βαθιά μόρφωση, αλλά και τήν άσπλαχνία του Μεχμέτ. Τί όμως; Ένα βαθύ βλέμμα ή κάποιο σκούρο, πολύ σκούρο χρώμα; Είχε ένθουσιαστεί μόλις τον είδε. Υπήρχε στον άνθρωπο αυτόν κάτι διαφορετικό, άνεξιχνίαστο, [...], σελ. 276-277.

4. «Τό πρώτο βλήμα πού ξεπτόστειλε ή μεγάλη βομβάρδα του κάστρου θύσισε τό πλοίο του Άντώνιου Ρίζου, πού έρχόταν από τή Μαύρη θάλασσα. [...] Ό κύριος του πλοίου πιάστηκε στή θάλασσα και τον έστειλαν στήν Άδριανούπολη, στον αυθέντη Τουρκο, κι εκείνος τον φυλάκισε και μετά άπόροδο 14 ήμερών διέταξε νά τον θανατώσουν δι' άνασκολοπισμού» (*Χρονικό τής πολιορκίας τής Κωνσταντινούπολης*, Νικολό Μπάριμπαρο), σελ. 31.

5. «Η πόλις έάλω. Ήταν μόνος στή σκηνή του ό Χαλίλ όταν μέ τρόμο άκουσε νά ύψώνεται τούτη ή κραυγή από τό πλήθος πού έτρεχε προς τήν Άγιά - Σοφιά, [...]. Άμέσως κατάλαβε πώς είχαν όλα πιά τελειώσει, πώς δέν χανόταν μόνο ή Πόλη, αλλά κι αυτός ό ίδιος, πώς μαζί μέ τό Βυζάντιο θά έπεφτε και τό δικό του κεφάλι. [...] Καταγόταν από οικογένεια πού είχε προσφέρει μεγάλες υπηρεσίες στήν όθωμανική δυναστεία, πού είχε στήν ουσία κυβερνήσει από τήν ίδρυσή του τό κράτος. Η οικογένεια Τζανταρλή ήταν εδώ και εκατόν πενήντα χρόνια ό έγκέφαλος τής δυναστείας των Όθωμανών, νόμος συνάμα και κινητήριος τροχός της. [...] Ως εδώ φτάνει λοιπόν ή δύναμη, ή ύπεροχή του Τουρκομάνου. Από δω κι έμπρός μέ έξωμότες από τό παιδομάζωμα θά κυβερνιέται ή αυτοκρατορία των Όθωμανών. [...].

Δέν είχε καταφέρει, από τότε πού πέθανε ό Μουράτ, νά κάνει άποδεκτή από τό Αυτοκρατορικό Ντιβάνι τήν πολιτική τής ειρήνης. [...] Η ασφάλεια των Όθωμανών υπερίσχυε του προσωπικού του συμφέροντος. Συλλογίστηκε ξεαφνικά αυτή τήν τελευταία σκέψη πού του πέρασε απ' τό μυαλό. Έτσι ήταν άλήθεια, ποτέ του δέν είχε σκεφτεί τό δικό του συμφέρον; [...] Τή σωτηρία του κράτους σκεφτόταν όταν έμπιστευόταν τά λεφτά του στους τραπεζίτες του Γαλατά, όταν άποκοτούσε όλο και πιά πολλά αγαθά, άποδεχόταν λαίμαργα τά δώρα του Βυζαντινού αυτοκράτορα τρώγοντας τά ψάρια και βάζοντας τά χρυσά φλουριά πού περιείχαν μέσα στο σεντούκι του», σελ. 55-56.

6. «Ένα φθινοπωρινό πρωϊ, άμέσως μετά τό Ναμαζί συγκαλέσθηκε αυτοκρατορικό συμβούλιο. Δέν έμοιαζε τό συμβούλιο αυτό μέ τά άλλα, [...]. Είχε συγκαλέσει όλους τους αξιωματούχους του κράτους, [...]. Ό Μεχμέτ ήταν όπως πάντα σκεπτικός, πιά μεγαλόπρεπος όμως από κάθε άλλη φορά. [...] Είχε μιά μεγαλοπρέπεια, μιά περιεργή άποφασιστικότητα τό παρόστημά του, πού πρώτη φορά άφηγε ως τώρα νά φανεϊ. Δέν ξεφύγε αυτό απ' τό μάτι του Τζανταρλή Χαλίλ. Σκέφτηκε πώς συγκεντρώθηκαν γιά μιά πολύ σημαντική άπόφαση, ίσως γιά νά άποφασίσουν τήν πολιορκία τής Κωνσταντινούπολης. [...] Ό Τζανταρλή Χαλίλ καθόταν, ως Μεγάλος Βεζίρης, στα δεξιά του σουλτάνου. [...] Οι άλλοι βεζιρηδες ήταν στή σειρά στα δεξιά του Χαλίλ: ό είνουχος Σεχαμπεντίν πασάς, ό Σαρουντζάς πασάς, ό Ζαγανός πασάς, ό μπεηλέρμπεης τής Ρούμελης Νταή Καρατζά μπέης, [...]. Ό μπεηλέρμπεης τής Ανατολής Ισάκ πασάς ήταν όρθιος. Τό ίδια κι ό Μπαλτάογλου Σουλεϊμάν μπέης κι οι πιστοί του σύντροφοι Χαμζά μπέης και Κασίμ μπέης. Ό Άκ Σεμσεντίν και ό σείχης Άκμπιγίκ ήταν στα δεξιά του σουλτάνου. [...] Ό Χαλίλ μάντευε πώς θά ένθάρρυναν άκόμη περισσότερο τό σουλτάνο, πού ήταν ήδη άποφασισμένος νά πάρει τήν Κωνσταντινούπολη», σελ. 169-170.

**Μετάφραση-σημειώσεις:
Σία Άναγνωστοπούλου**

ΠΑΛΑΜΑΪΚΗ ΣΧΟΛΗ ΙΕΡΑΣ ΠΟΛΕΩΣ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ (1966 - 1973)

του Ν. Μπάκα

Τό παρακάτω κείμενο αναφέρεται σέ συγκεκριμένη περίοδο (1966-1973) καί σέ συγκεκριμένα πρόσωπα καί πράγματα τής περιόδου αὐτῆς, ἡ ὁποία καί συμπίπτει μέ τή μαθητεία μου στήν Παλαμαϊκή Σχολή. Ἀφιερώνεται δέ ἐξαιρετικά σέ ὄλους ἐκείνους πού δέν εἶχαν μεγάλη δύναμη νά ἀντισταθοῦν (πολύ δέ περισσότερο νά τήν ἀπειλήσουν ἀμυνόμενοι) στή βαρβαρότητα τῆς ἐποχῆς (τοῦ προγράμματος, τῶν διδλίων, τῶν μέσων, τῆς βαθμολογίας, τῶν καθηγητῶν, τῶν συμμαθητῶν καί γενικά μέ μιά λέξη, τῆς ποιότητος τῶν σχέσεων...).

Μνήμες λιγοστές. Βραδυνή: «Ὁ θάνατος τοῦ παλκαριού»,¹ περιπολία ἀξιωματικῶν στήν κεντρική πλατεία, ἐμβατήρια, πολλά ἐμβατήρια, παρελάσεις, «φαναράκια» (λαμπαδηφορία), λιβάνι, ἀγῶνες δρόμου θυσίας, γυμναστικές ἐπιδείξεις, φόρμες, ἐκκλησιασμοί, ἐξομολόγηση στό σχολεῖο (μᾶλλον αὐτεπίστροφο - ξενικῶς μπουμέρανγκ - γιά τόν ἐξομολόγο μου). Ὁ «φιλόλογος» τῆς Θεολογικῆς (ὑπάρχουν ἄραγε σήμερα δάσκαλοι νά ἐξετάζουν τό μαθητή τους ἐφτά φορές μέσα στό πρῶτο δίμηνο! Κᾶφρος! Δηλαδή ὁ καθηγητής ἢ ὁ μαθητής στό μάτι τοῦ καθηγητῆ;) ἐπιδίδεται ἐναγωνίως νά μᾶς πείσει ὅτι δέν ὑπάρχουν κοινωνικές τάξεις ἀλλά (ἄκουσον, ἄκουσον) κοινωνικά στρώματα!... Ὁ Βασίλης² στό μάθημα τῆς Πολιτικῆς Ἀγωγῆς νά ξεστομίξει: «καί ποιός σᾶς εἶπε ὅτι ἔχουμε Δημοκρατία... Δικτατορία (...) Δικτατορία ἔχουμε...» καί μᾶς ἄφησε μετέωρους νά ἀλληλοκοιταζόμαστε. Ἐχω στό μάτια μου ἀκόμα τό ὕφος τοῦ Ἀποστόλη.³

Κάποτε δίχως «μάθημα» γιά «ὑποδοχές»⁴ κι ὕστερα «καλωσορίσματα» μέ «Σουφλιτούδα». Θά μοῦ πεῖς ποῦ τή θυμήθηκα. Χορεύαμε στήν κεντρική πλατεία καί κει πού πήραμε μπροστά, κόπηκε κάπου ἡ σειρά κι ἀντί νά πιάσω τό συγχορευτή μου, ἄρπαξα ἀπό τόν ὦμο (πιάσιμο ἀπό τόν ὦμο ἀπαιτεῖ ὁ χορός) ἕνα χωροφύλακα μέ στολή, οἱ ὁποῖοι λόγω τῆς ἐποχῆς ἦταν εἶδος ἐν ἀφθονία ἀπ' ὅ,τι φαίνεται. Ἦταν κι ὁ πεντοζάλης νά χορευτεῖ στό λιμάνι, ἀλλά χωρίς δράκες δέν γίνεται καί ὁ τοάμικος χωρίς φουστάνελα πάλι δέ γίνεται. Ἄ, πά, πά, τέτοια ρεζίλικια δέν ἀρέσουν... Ἔτσι τόσο ἡ «ἀπαράδεκτη» ἐμφάνισή μας, ὅσο καί ἡ «τρίπλα» πού ἀντί πλεούμενο μᾶς βγήκε

ἐλικόπτερο χάλασε τήν ἀρχική παράσταση.

Μέ τούς καθηγητές, λίγους ἐνθουσιασμούς. Ἄλλους πού θέλαμε νά τούς πλησιάσουμε δέν τό ἔβλεπαν, ἄλλοι δέν τό μποροῦσαν καί τό βλέπαμε.

...Ἐκπαιδευτικοί. Διοπτροφόροι μέ ψιμύθια μέ κούφιο ἦχο καί ἀκριβό χαμόγελο. Λίγοι μέσα μας σιγανή βροχή ἢ σάν κερήθρα ἀγριομέλισσας, καθῶς ματώνουν γιά ἕνα Δ... κεφαλαῖο. Οἱ ἄλλοι πληθυντικοί συρμοί Ἄσκαλοι χαρίζονται στά «λύω, λύσω, ἔλυσα».

Ἦμως. Προχωρούσαμε. Δίχως χρωματιστά μολύβια καί τετράδια. Μόνο ὑπομονή, ἰδρώτα κι ὄνειρο. Μέ πρόχειρα ἢ καμμένα τά καλύβια μας. Χαμογελώντας στά Οὐά,⁵ στήν τύχη. Μέ σηκωμένα χέρια στούς ἐωθινούς μαστιγοφόρους.⁶ Μά στό μυαλό θέριζαν ἀνυπόταχοι παπποῦδες ὁ Τυλιγάδας, ὁ Σαρρής, ὁ Γιαννακογιωργάκης...⁷ Προχωρούσαμε. Μέ τό «αὐτό ἡμέρας»⁸ καί τά χαντράτα.⁹ Μέ τό ἐγερτήριο κάλεσμα στά λιθόστρωτα.¹⁰ Μέ τόν αὐγινό ἀγῶνα στό προαύλιο μέ τό βροχόμετρο καί τά δίζυγα τῆς Παλαμαϊκῆς. Διασκεδάζοντας, τά «Νίξ Μπάξ» ἢ τά «γαμπρέ» τοῦ Κώστα,¹¹ τήν περιουσία γλύκα τοῦ «κενοῦ» τούς προικοθῆρες τῶν τριχῶν τῆς κεφαλῆς, τά χελιδόνια πού ξαναγυρίζουν.

Πρωτάκια, ἀερόγαμα ἄνθη. Κρεμασμένα ἀπό τή «γενική ἀπόλυτο» καί τά «συνδετικά» τῆς στρουμπολῆς «Ζαδῶ»¹² ἠδύγλωσσης, μοναδικῆς ἴσως δασκάλας. Κι οἱ κουκουβάγιες¹³ νυσταγμένες ἀπειλητικά.

Προχωρούσαμε. Μέ τό κρυφό χαμόγελο τοῦ Χρήστου¹⁴ τῆς γυριστῆς του γλώσσας τοῦ οὐρανίσκου,

τό πειστικό ἀμπλιανίτικο βλέμμα τῆς Λούλας,¹⁵ τὴν εὐωδιά τῆς Ἀκακίας.¹⁶ Μὲ τό ἀρμοδίως μεταποιηθὲν κοστούμι τοῦ Θανάση.¹⁷ Ἀνάμεσα στὰ «νταούλια ἀησυμιάτικα» τοῦ Παύλου.¹⁸ τὴν ἄρτια ὑπαινικτικότητα ἢ εἰρωνία τοῦ Δημήτρη,¹⁹ καί τὰ «γαῖδουρογάδαρε» τοῦ Χρήστου.²⁰

Οἱ ἄλλοι, ἴσκιοι. Παράλληλοι ὑπαλληλίσκοι ξεσταχασμένοι «ἐδώδιμοι ἰβίσκοι».²¹ Ἄλλοι πρωινοὶ κοῦροι. τῆς μάνας μου πιό πειστικά τὰ ὀϊ. Ἄλλοι διαστικοὶ τῆς γνώσης γυρολόοι. Ἄλλοι ἀδιάστατοι, καθὼς ὁ «ποῦς τῆς μεσοκαθέτου».²² Ὁ θεολόγος ξόανο κρετίνου. Ὁ μαθηματικὸς ἀκονίζοντας τὴ ρομφαία τοῦ δείκτη στὴν παλάμη του. Ἡ δάρα²³ στὸν ἀνχένα τῶν ἀμνῶν.

Κι ὁ Καλιγούλας²⁴ σεμνός. Τὸν βλέπω ἀκόμα μέ τὴν φαρδιά τσάντα νὰ ἀτενίζει ψηλά τὸ ἠλιοθαοίλεμα, τὰ σύννεφα, τὸ ὑπερπέραν μασώντας τὴν ἀναισθησία κάπου κάπου κι ὅσες τοῦ φέραν οἱ φωτογραφίες δροσουλτικῆς²⁵ φιγοῦρες.

Προχωρούσαμε. Μὲ τὰ «Ἄς τοῦ ῥθει»²⁶ πού ἐπαιρναν χρώματα θεοῦ ἀνατολίτη. Καί στὰ «Καλά καθούμενα»²⁷ οἱ ματιές λοξές... Ἄετοι... γιὰ κουκουβάγιες τώρα θὰ μιλάμε...

Μὲ τοὺς συμμαθητὲς τὸ ἴδιο κοφτό βλέμμα, σάν τόμισό καρβέλι ἢ μᾶλλον τὸ τέταρτο γιὰ νὰ συμπληρωθεῖ ἢ πείνα μέχρι νὰ πᾶμε στό σπιτι, ὄχι δά πὼς θὰ μᾶς περιμένε φαγητό ἐκεῖ. Τό σλίπ πού φοριόταν μᾶλλον τίς μέρες τῆς γυμναστικῆς κι ἡ ἐνδυνάμωση πού πασχίζαμε νὰ ἀντλήσουμε ἀπὸ τὸν Νίτοσε ἢ μέσα ἀπὸ τίς ἰαχές τῶν ὁμοίων μας στὸν Ντοστογιέφσκι, τὸν Οὐγκώ, τὰ «Βράχια» τοῦ Νίκου,²⁸ τὴν «Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας», τὴ «Μάννα τῆς Κατοχῆς» τοῦ Ἀποστόλη, τοὺς στίχους τῆς Μαρίτσας.²⁹ Δέν ἦταν δανεικά, ἦταν τὸ περίσσειμα τῆς ψυχῆς τοῦ κόσμου. Ὅμως ἐμεῖς τὸ νιώθαμε ἔτσι. Δανεικά ὄνειρα.³⁰ Ἄς εἶναι. Ὁ κόσμος εἶναι ἔρωτας, εἶναι παραμῦθι, εἶναι παράλογο. Εἶναι μῦθος, δέν εἶναι λόγος. Ἄς εἶναι κι ἄς ἀφήσουμε καλύτερα νὰ διαβαστοῦν τὰ τετράστιχα, γραμμένα λίγα ἀπ' αὐτὰ πάνω σέ θρανία, τὰ πιό πολλὰ διαστικά καί ἐφήμερα κυκλοφοροῦσαν ἀπὸ στόμα σέ στόμα, ἄλλα διασκευασμένα στίς ἀνάγκες τῶν μαθητῶν, ἄλλα καταγραμμένα σέ βιβλία καί ἄλλα καταχωρημένα σέ τετράδια ὅπως αὐτὰ ἐδῶ πού τό χειρόγραφο φέρει τὸν ἐπιζήλο τίτλο «Ἀναμνήσεις τῆς μαθητικῆς ζωῆς», 1969, καί ἔχον ὡς ὑπότιτλο: «Τετράστιχα τῆς μαθητιώσας νεολαίας».³¹ Δέν σᾶς θυμίζει τίποτα αὐτό; Ἐξάλλου αὐτὴ ἦταν ἡ ἀρχικὴ μᾶς πρόθεση. Νά ὅμως πού μέσα μᾶς ἄλλα ξεπήδησαν...

Ἐπιλέχτηκε ἓνα μέρος ἀπὸ αὐτὰ καί ἐγινε προσπάθεια νὰ ἀποτελέσουν ἐνότητες, ἀναφορικά μέ τὰ μαθήματα (1-12), τοὺς καθηγητὲς (13-15), τὸν ἔρωτα (16-21) καί τὴ σχολικὴ ζωή.

1

Ὅποιος δέν ἔχει βάσανα καί θέλει ν' ἀποκτήσει στοῦ Παλαμᾶ τὸ κτίριο νὰ ἔρθει νὰ φοιτήσει.

2

ὦ, προσφιλές Γυμνάσιο τῶν παιδῶν ἀποικία ὡς πότε θὰ μᾶς τυραννᾶς ἐπάνω στὰ θρανία.

3

Παρέα ἔχω τὴν Ἄλγεδρα καί συντροφιά τ' Ἀρχαῖα καί γιὰ λογάκια ἐρωτικά Λατινικά καί Νέα.

4

Βαρὺς εἶναι ὁ θάνατος βαρὺ εἶναι τὸ χῶμα μὰ ἡ ζωὴ τῶν μαθητῶν βαρύτερη ἀκόμα.

5

Γιὰ σένα πάω κι ἐρχομαι γιὰ σένα βρέ βιβλίο γιὰ σένανε χαράμισα τὰ νιάτα στό θρανίο.

6

Καταραμένη Ἄλγεδρα καί σὺ Γεωμετρία πού βασανίζεις τὰ παιδιά σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία.

7

Γιὰ σένα πάω κι ἐρχομαι γιὰ σένα βρέ βιβλίο γιὰ σέ χορταίνω καθισιό ἐπάνω στό θρανίο.

8

Ἄν δέν γνωρίζεις φίλε μου νὰ γράφεις Ἱστορία πάρε με στό τηλέφωνο

στό πέντε δεκατρία.

9

Ἦθελα νά σέ τσάκωνα
λοξή Γεωμετρία
κοντά στή λιμνοθάλασσα
νά σ' ἔκαν' ἀρτηρία.

Νά σ' ἔπαιρνα νά σ' ἔστελνα
μέσα ἀπό τήν ψυχή μου
στά δάθη τοῦ ἐγκέφαλου
νά γλίτωνε ἡ ζωή μου.

10

Νά μποροῦσες νά μοῦ σώσεις
πολυώνυμα, ἐξιιώσεις
νά ἔχω θάρρος νά μιλήσω
στό Θαλή σου τό μελίσιο.

11

Καταραμένα Γαλλικά.
τά que τά ρουιρκοί μας.
Τό κλειστό ε τό ἀνοιχτό α
μάρανε τήν καρδιά μας.

12

Νά ἴσαι στή δευτέρα τάξη
νά ἔχεις τήν Ὑγιεινή
Π.Ο.Υ.³² Παπά νά ὄρω, νά τάξει
κάθε Τρίτη ἓνα κερί.

13

«Γαῖδουγογάιδαρε» τρανέ
καί Χρήστο Μαυρομάτη
ἀν θά ψηλώσεις³³ μιά σταλιά
νά μοῦ χυθεῖ τό μάτι.

14

Τό Φλώρο νά ἔχεις Ἱερά
καί τό Βασίλη Ἀρχαία
καί τό Χριστάκη Φυσικά
κι ὅλα θά πᾶν' ὠραῖα.

15

Νά ἔχεις τόν Ἀλεξόπουλο
νά σοῦ ζητᾶ ἀπό μνήμης
περὶ σταδίων τῆς ζωῆς
καί περὶ διταμίνης.

16

Ἐμπρός εἰς τό διβλίο μου
ἔβαλα τό ὄνομά μου
γιατί τί ἄλλο νά ἔγραφα
πῶς φεύγει ἡ συντροφιὰ μου;

17

Μὴν ἀγαπᾶς μαθήτρια
γιατί θά σέ γελάσει
καθῶς ξεχνᾷ τήν Ἄλγεδρα
κι ἐσένα θά ξεχάσει.

18

Καλύτερα π' ἀγάπησα
παιδί τοῦ Γυμνασίου
πού ἔναι τρελός στὸν ἔρωτα
καί μάπας στό διβλίο.

19

Μὴν ἀγαπήσεις μαθητή
πάνω ἀπὸ τὰ δεκάξι
για θά τὸν κάνεις φίλη μου
νά μὴν πατᾶ στήν τάξη.

20

Μὴν ἀγαπήσεις μαθητή
γιατί θά σέ γεράσει
τρία χρονάκια θά φοιτᾶς
σέ κάθε μία τάξη.

21

Καί πᾶνε πιά τὰ «γράμματα»
ἔρωτευμένη θά ἴσαι
κι ὅταν πηγαίνεις σπίτι σου
ἐκεῖνον θά θυμᾶσαι.

* Ἄλλοτε πάλι, σχετικά μέ μιά ἐκδρομή στήν Ὀλυμπία, ὅπου θαμπωμένες οἱ μαθήτριες ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἐπιδόθηκαν σέ κλεψιές μέ ἀποτελέσμα...

Οἱ γονεῖς μέ ἀγωνία
περίμεναν στήν πλατεία
κι ὅλοι τους δειλᾶ ἀποροῦσαν
«οἱ γλυκιές τους» πῶς ἀργοῦσαν!

Χειροτόνησε ὁ Βασίλης
μέ ἀξιώματα πολλά
ἀπὸ παπᾶ σέ Πατριάρχη
κι ἀπὸ Ὑπουργό σέ Βασιλιά.

Ἐπειτα, ὁ Ἐπιθεωρητής, τί ἀτυχία κι αὐτή
(1969;)

Ένα χειμώνα ολόκληρο
ή έκτη νά ξεσκάσει
παιδεύεται γιά χρήματα
νά πάει νά ξεχάσει.

Μά τήν πικρή παραμονή,
τί μέρα ήταν κι εκείνη,
ήρθε ο κύρ-Επιθεωρητής
άντ'αρά είχαν γίνει!...

Ήταν τελευταία μέρα
κάνανε σκασιαρχείο
φύγανε γιά νά ξεχάσουν
τρεις ώριτσες τό σχολείο.,

Στούς περιφερειακούς άγώνες
ή Πέμπτη τάξη μέ πυγμή.
Είχε βουίξει στήν κερκίδα
«Αίσχος - Αίσχος και Ντροπή».

Έτσι αποκλειστήκαμε
ολόκληρη ή Σχολή
κοντεύουμε νά πάθουμε
καρδιακή είσβολή.

Και τέλος

Μή μέ δούν οι δικόι μου, οι «μοι»
νά γυρίζω «κοπάνα» ή μή
στά πολλά τους τά «όχι» τά «μή»
πόσο νιώθω ότι «μέγας είμί».

1. Τού Κ. Παλαμά. Ήταν τό πρώτο μου έξωσχολικό διήγημα πού διάβασα δημοσιευμένο στήν έφημερίδα *Βραδινή*.
2. Β. Γκιούσας, φιλόλογος. Θυμίζω ότι μέ τηλεγραφική διαταγή τού υπουργείου Παιδείας διακόπηκε ή διδασκαλία τού μαθήματος «Στοιχεία Δημοκρατικού Πολιτεύματος» στά σχολεία τής Μέσης Εκπαίδευσης από τήν 8 Μαΐου 1967.
3. Α. Άλευράς, φίλος συμμαθητής.
4. Μέ τήν παράκληση νά γυρίζουμε στήν Πόλη (δλέπετε κανείς δέν γνώριζε πώς και από πού θά άφιχθούν) και νά εκφράσουμε τόν «ένθουσιασμό» μας μέ παρατεταμένα παλαμάκια στή Σωτήρων!
5. κ. τά Άγερικά.
6. ΜΑΛΙΣΤΑ κ. ΚΑΘΗΓΗΤΑ!

.....
Η τάξη: Άγραφος, δίχως δικαιολογητικά.

N.M.: Μάλιστα κ. Καθηγητά.

Μαθηματικός: Τότε άδειασέ μας τό θρανίο
μέχρι νά βρείτε άκρη στό Ληξιαρχείο.

.....
Λόγος μεστός έπι σοφά!...

Ο διάλογος είναι αυθεντικός, όμως είναι άλήθεια ότι τό 1966 συμπύπει μέ τό μεταβατικό στάδιο τής εισαγωγής τών μαθητών στό Γυμνάσιο χωρίς εξέτασεις, πού έγκαινιάστηκε μέ τή μεταρρύθμιση τού 1964 και δημιούργησε πλήθος λειτουργικών προβλημάτων, λόγω έλλειψης ύποδομής, προσωπικού κλπ. Βέβαια, κατόπιν έχουμε τόν άναγκ. νόμο, οι εξέτασεις επανήλθαν κλπ. Έδώ ο στίχος δέν περιορίζεται στό περιστατικό αυτό και μόνο.

7. Θυρικοί ήρωες τής Άμπλιανης.
8. Τό ζήτησε ο καθηγητής πού γεννησε γιό.
9. Σάν χάντρες φαούλια (κ. βουλγάρες).

10. Έπειτα επήλθαν οι άσφαλτοστρώσεις τών τελευταίων γκαλεριμίων τής παλιάς πόλης τού Μεσολογγίου.

11. Κ. Π. Θεοδωράκης, φίλος.

12. Ζαβορίτου, φιλόλογος.

13. Η κουκουβάγια παριστανόταν στά σήματα πού φορούσαμε. Άρχικά πάνινο τριγωνικό τό «μαξιλαράκι», καθώς τό λέγαμε κοροϊδευτικά, επειδή ήταν φουσκωτό και άντισταθμικό και μετά στρογγυλό μεταλλικό τό όποιο καρφιτοώναμε, συνήθως «χωρίς πρόθεση», στραβά, γυρτά ή και άνάποδα. Δέν τολμούσαμε νά μίν τό φοράμε.

14. Χ. Κεφαλά, βιολόγο. Δίδασκε φυσικοχημείες. Άκούγοντας τίς «τερπνές μας» άπαντήσεις συγκρατούσε τό γέλιο γυρίζοντας τή γλώσσα του και τήν άκουμπούσε στόν σφρανίσκο.

15. Σ. Άλεξανδρόπουλου, φιλόλογο.

16. Α. Κορδόση, γαλλικών.

17. Θ. Κουτσαγγέλου, γυμναστή. Ήταν τό δεύτερο σακάκι μέχρι τά 19 μου χρόνια. Τό πρώτο δέν τό φόρεσα ποτέ. Ο Θανάσης επέμενε νά παρελάσω ως παραστάτης. Αυτό τό σημείωνω, όχι πώς στή διάρκεια τής μαθητείας μου εξελίχτηκα σέ μαθητάρα, αλλά στήν τελευταία τάξη, ένόψει τών πανελληνίων εξετάσεων, οι μουσίο συμμαθητές μου έφυγαν στήν Άθήνα γιά φροντιστήρια. Φυσικά πολλοί από αυτούς επέστρεψαν μέχρι τά Χριστούγεννα.

18. Π. Στεφανάτο, μαθηματικό. Οι παρανέσεις του συνοδεύονταν μέ ένα καταγισμό τής έκφρασης αύτης.

19. Δ. Μουρκογιάννη, μαθηματικό. Στούς Άμπλιανίτες άδυνατείς νά ξεχωρίσεις πότε σοβαρολογούν και πότε άστειεύονται. Χαριτολογούσε συχνά και γοήτευε νοστιμίζοντας και μέ κάτι άλλο τή διδασκαλία. Θυμάμαι σέ κάποιο πρόχειρο διαγώνισμα ρωτούσε: «Έχετε ξαναδεί άντιγραφή μέ κλειστό διδλίσι;». Και ύπονοούσε φυσικά τό συμμαθητή πού είχε γραμμένους τούς τύπους στό όπισθόφυλλο τού διδλίου του.

20. Χρ. Μαυρομάτη, φιλόλογο, γυμνασιάρχη. Προσφίλης του προφάνησε άγανάκτησης σέ μεγάλους μαθητές.

21. «Κοινώς μάμπιες. Ο καρπός τους είναι κάψα φέρουσα πέντε χωρίσματα». Φυτολογία: Π. Γαμβρεσέα, Β' τάξη, σελ. 71. Όλο αυτό τό θέμα ή μισό θέμα, δέν θυμάμαι ακριβώς, σέ εξέτασεις έξαμήνου.

22. Υβριστική άνταπόδοση τών μαθητών.

23. Στυχοπτόμενο Μτφ. Πρόκειται γιά είδος τσιμπουριού σέ μέγεθος φασολιού, μεγάλου έχθρου γιά τά γιδολρόδατα, επειδή ρουφούν τό αίμα τους γιά νά επιβιώσουν και άν δέν επέμειβε έγκαιρα ο βοσκός οδηγούν τά ζώα στήν τρέλα.

24. Η Κάλλος. Παρεγκώμα τού Καλογήρου, φιλόλογο. Δάσκαλοι έμοιαζαν επίσης δύο θεολόγοι, δύο γυναίκες φιλόλογοι, ένας μαθηματικός νέος και ο γυμνασιάρχης, ο όποιος ήρθε μέ δυαμενή μετάθεση από τό Βαρβάκειο (;) τά όνόματα τών όποιών μου διαφεύγουν.

25. Δροσουλίτες. Όπτικό φαινόμενο τό όποιο παρατηρείται στήν παραλία τού Φραγκοκάστελου στά Σφακιά τής Κρήτης κατά τίς ζεστές μέρες τού Μάη και τού Ιουνίου, πρίν από τήν Άνατολή τού ήλιου. Στόν όρίζοντα εμφανίζονται σκιές (πολεμιστών;) πού φαίνονται νά περπατούν πρós τή θάλασσα και διαλύονται μέ τήν πνοή τού άέρα.

26. Τό γνωστό σύννεφο σφαλιάρας, τό σύνθετος μετά τό κούρεμα.

27. Τό γειτονικό στό γυμνάσιο παραλιακό κεντράκι πού τό είχε ο γλυκομίλητος πατέρας τού συμμαθητή και φίλου Ν. Βελιανάτου.

28. Ν. Στεργίου, φίλος και συμμαθητής.

29. Μ. Παπαδήμα, φίλη μαθήτρια στό Πρακτικό.

30. Ένα ιδανικό.

Έστω δανεικό.

Μέ τό κανονάκι

μέσα σέ κονάκι.

έστω Δανικό.

31. Τό σύνθημα γιά τό ψευτοσύνταγμα.

32. Π.Ο.Υ.: Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας. Άκόμα θυμάμαι τόν όρισμό της γιά τό τί είναι Υγεία. Η καθηγήτρια, φόδος και τρόμος.

33. Ήταν τρομερά κοντός και χοντρός, τουλάχιστον στά παιδικά μάτια, αλλά καλός.

ΑΠΟ ΤΙΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

• ΧΑΡΗΣ ΒΛΑΒΙΑΝΟΣ, *Ὁ ἄγγελος τῆς ἱστορίας, ποιήματα, ἐκδόσεις Νεφέλη, Ἀθήνα 1999, σελ. 116.*

Ἡ κριτική ἤδη μᾶς ἔχει δώσει κάποιες σταθερές, μέ τίς ὁποῖες μποροῦμε νά ἀναφερόμαστε στήν ποίηση τοῦ Βλαβιανοῦ, τουλάχιστον σέ αὐτή τῆς τελευταίας περιόδου: ὁ Εὐριπίδης Γαραντούδης ἔχει μιλήσει περί «ἀνοιχτοῦ ποιήματος», ἐνῶ ὁ Βαγγέλης Χατζηβασιλείου περί «ἐνός μονίμως ἐν προόδῳ ποιήματος». Καί τό ἀνά χείρας διβλίο ἔχουμε νά κάνουμε μέ ποιήματα ποιητικῆς, πού ἔλκουν τήν καταγωγή τους ἀπό μή συγγενεύοντες προγόνους, πού ἐδράζονται σ' ἓνα μεγάλο φάσμα θεμάτων, ἐνσωματώνουν διάφορες ὀπτικές γωνίες, διαχέονται σέ κατευθύνσεις στοχαστικές ἀλλά καί αὐτοβιογραφικές, συνθέτουν τεμνόμενα ἐπίπεδα, τά ὁποῖα χρησιμεύουν ὡς προσωρινά καταλύματα, γιά πρόσωπα πού φωτίζονται ἐξακολουθητικά ἀλλά πάντα φευγαλέα, γιά αὐτές τίς ἴδιες τίς μικρές λάμπεις πού προέρχονται ἀπό τήν πόλωση ἀνθρώπων σχέσεων, γιά σύγχρονες κοινωνικές καί ποιητικές «καταστάσεις», πού ἐγκαλοῦμαστε νά τίς διαβάσουμε «μόνο μέ τή σκέψη τῶν συναισθημάτων / καί τό συναίσθημα τῆς σκέψης», ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἐνσωματωμένη ρήση τοῦ Φερνάντο Πεσσόα. Οἱ (ἀναμενόμενοι) ἐπιγραμματικοί στίχοι διάσπαρτοι, μερικές φορές σχεδόν ἀδιάφορα ἀφημένοι σέ κάποια γωνιά τοῦ ποιήματος, ἄλλοτε σέ ρόλο ἐμβληματικό, ἐν συνόλῳ σέ ἥπιες ἀναλογίες, πού δέν καταστρέφουν τήν ῥοή.

Ἄν ἡ ἀπουσία τέλους διαμορφώνει μέ τρόπους ὀριστικούς τόν «ἀνοιχτό» χαρακτήρα τῶν ποιημάτων τοῦ Βλαβιανοῦ, ἡ σκηνοθεσία τῆς ἴδιας τῆς ἀπουσίας ἐπισφραγίζει τήν διαδικασία τοῦ «ἐν προόδῳ» ποιήματος. Τό ποίημα παραμένει ἀνοιχτό, γιατί ἡ σκηνοθεσία εἶναι στοιχειώδης, οἶον θεατρικῆς ἐπιθεώρησης, μέ τή «συγκυρία» νά τό διαπερνᾷ, προσδίδοντάς του ἀπρόσμενη ἀντιπροσωπευτικότητα. Φθάνουμε ἔτσι σέ ποιήματα-σπουδές, πού δημιουργοῦν ἰσχυρές ἐστίες πολυκεντρικῆς αὐτοαναφορικότητας. Οἱ «πρωταγωνιστές» ἐναλλάσσονται συνεχῶς, εἰσβάλλουν ἐπίμονα καί ἀποσύρονται προσωρινά, μέ προάγγελους τούς προτασσόμενους στίχους:

*Ὅταν πέσουν καί τά τελευταῖα φύλλα
θά ἐπιστρέψουμε ἐπιτέλους στόν γνωστό,
οἰκεῖο χῶρο μας,
τό πολύτιμο αὐτό ἄστρο
πού τό ἐξαντλημένο σῶμα ἄφησε ἀνολοκλήρωτο*

γιά τίς ἀνάγκες μᾶς ἀναπόφευκτης γνώσης

Μά τό ἴδιο αὐτό ἐναρκτήριο ποίημα (Φθινοπωρινό ρεφραίν), πού ἐνέχει θέση εἰσαγωγῆς, ὑπόθεσης ἐργασίας καί σύννοψης, μετακυλίνεται στόν «συνομιλητή», πού ξαφνικά θρῖσκει μέ εὐθύνες πού δέν τίς ζητήσε, μέ ἓνα ποίημα στά χέρια του, πού δέν ξέρει τί νά τό κάνει:

*Ὁ φθινοπωρινός ἄνεμος
πού ἔδωσε ὑπόσταση σ' αὐτές τίς λέξεις,
σβήνοντας βίαια τή μεταφυσική τούς λάμπη,
γνωρίζει καλά τό μυστικό πού κρύβουν.
Κι ἐσύ ἄλλωστε
πού σκύβεις νά μαζέψεις ἓνα ἓνα ξερό φύλλο
ἀπό τό κεφαλόσκαλο.
Τό φύλλο τῆς πραγματικότητας.
Τό ἐξαίσιο ποίημα τοῦ ἀληθινοῦ.*

Δέν εἶναι λίγες οἱ στιγμές πού τό ποίημα τοῦ Βλαβιανοῦ καταφέρει νά μᾶς περιέχει, κυρίως ὅταν ἀπομακρύνεται καί θαμπώνει μέσα στήν παραλυτική ἀμφιθυμία:

*Ὅ,τι ἔχουμε γράφει
θά χρησιμοποιηθεῖ κάποτε ἐναντίον μας
ἢ ἐναντίον ὅσων ἀγαπήσαμε*

• Δ. Ι. ΑΝΤΩΝΙΟΥ, *Ποιήματα, εἰσαγωγή καί ἀνθολόγηση Μανόλης Μαυρολέων, ἐκδόσεις Ἐρμῆς, Ἀθήνα 1998, σελ. 113.*

Ὁ «θαλασσινός» Δ.Ι.Αντωνίου δέν εἶναι (σάν «περίπτωση») ἓνας ἄγνωστος ποιητής, γιά τό ἔστω μικρό κοινό τῆς ποίησης, ἄν καί δύσκολα κάποιος θυμᾶται ἓνα ποίημά του, ἀκόμα καί ἓνα στίχο του. Αὐτό βέβαια ἴσως νά μήν ἀποτελεῖ κριτήριο ἀξιολογικό, ἀλλά ἀναπόφευκτα ὀδηγεῖ σέ σκέψεις, συγκρίσεις καί συσχετισμούς, πού ὁ Μανόλης Μαυρολέων σπεύδει νά ἀντιμετωπίσει στήν εἰσαγωγή του, μόνο πού, κατὰ τή γνώμη μου, τό κάνει σέ λάθος κατεύθυνση. Ἀπό τούς γνωστούς καί ἀποδεκτούς ποιητές «του '30» ὁ Ἀντωνίου, μέ ἐπαινετικές κρίσεις τοῦ Σεφέρη καί τοῦ Ἐλύτη, μέ δύο κρατικά βραβεῖα μεταπολεμικά, εἶχε τήν «ἀτυχία» νά συμπορευεταί χρονικά μέ τόν Νίκο Καββαδία. Καί ἐδῶ, θά παιχθεῖ μιά ἀκόμα παρτίδα τοῦ ὄλου στοιχήματος τῆς «γενιᾶς τοῦ '30», νοσημένης μέσα ἀπό τά κοινωνικά καί αἰσθητικά αἰτούμενά της. Ὁ Καββαδίας, λοιπόν, εἶναι λαϊκός ἐνῶ ὁ Ἀντωνίου (θά μπορούσε νά εἶναι) ἡ ἀπαραι-

τητη νότα πελαγίσιας «λαϊκότητας» στο μεταγραμμένο μακρυγιαννικό εικονοστάσι· ο ένας γράφει φανταζι και έξωτικά ποιήματα, ενώ ο άλλος είναι «πνευματικότερος» ή εύκολη μετρική και ο όμοιοκατάληκτος στίχος του Καββαδία του έδωσαν τό εισιτήριο πρὸς τήν μελοποίηση και ἀπό ἐκεῖ πρὸς τό (ἀμφιβόλου ποιότητας...) εὐρύτερο κοινό, ἐνῶ ἡ «νεωτερική» και «τεχνικότερη» ποίηση τοῦ Ἀντωνίου ἦταν πῶς δύσκολη στήν πρόσληψή της... Νομίζω, ὁμως, πῶς αὐτές οἱ παρεξηγήσεις (και τά σαφή ἰδεολογικά και αἰσθητικά συμφραζόμενά τους) εἶναι καιρός νά πάψουν νά ἀναπαράγονται μέ τέτοια εὐκολία, λες και τίποτα δέν μεσολάβησε, λες και θρισκόμαστε ἀκόμα στίς πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Τέλος, δέν λείπει τίποτα ἡ ἐπισημάνση τοῦ σεμνοῦ χαρακτηριστήρα τοῦ Ἀντωνίου και ἡ ἀποφυγή ἐκ μέρους του τῆς «δημοσιότητας», ὅταν, ὑπόρρητα ἔστω, αὐτά ἀντιπαραβάλλονται μέ τήν κοινωνικότητα τοῦ Καββαδία. Ἄλλωστε, δέν φταίει σέ τίποτα ὁ Καββαδίας, ἀν κάποιος παραμένουν στόν «μπάρμπα-Κόλια» και «ξεχνοῦν» τόν ποιητή.

Ὁ Καββαδίας, ἀπό τό μεσοπόλεμο και μέχρι σήμερα, εἶναι ἓνας ἀπό τοὺς πῶς διαβαζόμενους, τοὺς πῶς ἀγαπημένους, τοὺς πῶς λειτουργικούς ποιητές μας. Και πιστεύω πῶς θά συνεχίσει νά εἶναι, γιά πολύ ἀκόμα, μετά και ἀπό τό ἀναπόφευκτο πάλημα τῶν μεταπολιτευτικῶν μελοποιήσεων και, πάντα, νά διαβάζεται - ὡς ποιητής. Ἄλλωστε, τί διασώζει τά ἐν λόγω τραγούδια; Ἡ ἐξαιρετική μουσική τους ἡ τό βάρος τῆς ποίησης; Τόν Δ.Ι.Αντωνίου, ἄς τό πάρουμε ἀπόφαση, καμμιὰ «συννομοσία σιωπῆς» (πολύ βαριά κουβέντα...) δέν τόν ἀπώθησε στή λησμονιά. Εἶναι (και κατά τή γνώμη μου θά παραμείνει) ἓνας ἀπό τοὺς ποιητές τοῦ τόσο σημαντικοῦ περιοδικοῦ *Τά Νέα Γράμματα*, τό ὅποιο, ὁμως, ἦταν ταυτόχρονα και ἓνα περιοδικό «γραμμῆς», στά πλαίσια τῆς ὁποίας τόν προέβαλε ἰδιαίτερα και ἀρκετά συχνά πρωτοσέλιδα...

*Δέ σοῦ φέραμε τίποτ' ἄλλο ἀπό ἱστορίες
μακρυνῶν τόπων ἀνάμνησης
ἀπό πράγματα κι ἀρώματα πολύτιμα.*

*Μή ζητᾶς τό βάρος τους στά χέρια σου·
τά χέρια σου πρέπει νά εἶναι λιγότερο ἀνθρώπινα
γιά ὅσα κρατήσαμε στήν ξενιτιά·
τήν πείρα τῆς ἀφῆς, τόν ἄγωνα τοῦ βάρους,
τά χρώματα τά ξωτικά
νά νιώθεις μόνο στά λόγια μας
ἀπόψε πού γυρίσαμε.*

Κώστας Βούλγαρης

• ΣΩΦΡΟΝΗΣ ΧΑΤΖΗΣΑΒΙΔΗΣ, Ἑλληνική Γλώσσα και Δημοσιογραφικός Λόγος, θεωρητικές και Ἑρευνητικές προσεγγίσεις, Gutenberg 1999.

Ἡ διερεύνηση τῆς λειτουργίας τοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου στή σύγχρονη κοινωνία ἐπανελημένα προκάλεσε συζητήσεις στίς ὁποίες ἐξετάζονται οἱ σχέσεις και οἱ ἐπιδράσεις πού ἄσκει ὁ Δ. Λ. σέ ὀρισμένους τομείς τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητας. Τά τελευταῖα χρόνια ἡ τυπολογία, ἡ λειτουργία, τά ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά τοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου εἴλκυσαν τό ἐνδιαφέρον τῆς Κριτικῆς τοῦ Λόγου, μῆς ἀπό τίς τρέχουσες προσεγγίσεις πού διαθέτει ὁ χώρος τῆς κοινωνικῆς γλωσσολογίας διεθνῶς και πού ἐνίσχυσε ἀξιοποιεῖ και τόν Φουκώ και ἐνίσχυσε τόν Χάμπερμας. Ἡ ἐρμηνευτική αὐτή προσέγγιση τῶν ΜΜΕ μπορεῖ νά βρεῖ ποικίλες ἐφαρμογές και στή διερεύνηση τοῦ Ἑλληνικοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου. Γιά νά ξαναγυρίσουμε ὁμως στό ὑπό συζήτηση βιβλίο, οἱ θεωρητικές και ἐρευνητικές προσεγγίσεις πού παρουσιάζονται στή συνθετική ἐργασία τοῦ Σωφρόνη Χατζησαββίδη ἀποσκοποῦν ἀφενός νά παρουσιάσουν τήν πρόσφατη θεωρητική κινητικότητα πού σημειώθηκε στή διεθνή σκηνή μελέτης τῶν ΜΜΕ συμπεριλαμβάνοντας και ὀρισμένα σχετικά μελετήματα πού μπορεῖ νά βρεῖ κανεῖς σέ μετάφραση στά ἑλληνικά, ὅπως γιά παράδειγμα εἶναι τό βιβλίο τοῦ John Fisk. Πρόκειται γιά μελέτες πού διαπραγματεύονται εἴτε θεωρητικές δυνατότητες εἴτε πρόκειται γιά συνθετικές δοκιμαστικές κάποτε ἐργασίες πού ἔθεσαν ἀπευθείας στά ἑλληνικά τή διαλογική τούς ἀνταπόκριση σέ θεωρητικά ἐρωτήματα μέ θέματα γλωσσολογικῆς, πολιτικῆς, παιδαγωγικῆς και κοινωνιολογικῆς ἀνάλυσης. Γενικότερα, ἡ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ τύπου και ἡ μελέτη τῶν ἰδιαιοτήτων πού παρουσιάζει, ἡ διαδικασία διαμόρφωσης ὀρισμένων εἰδῶν συνιστοῦν ἓναν ἐνδιαφέροντα γνωστικό χώρο. Ὑπό τοὺς τρέχοντες ὄρους ἀνάλυσης, ἡ μελέτη τοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου ἀνήκει ἐν μέρει στήν ἱστορία τοῦ Τύπου, ἐν μέρει στούς διεπιστημονικούς ὀρίζοντες πού μπορεῖ νά δεῖ κανεῖς νά ἀναδύονται σέ μιὰ διαχρονική μελέτη και ἐν μέρει στή διαθέσιμη μεθοδολογία, ἡ ὁποία πολλές φορές προδιαγράφει ἀποφασιστικά τήν κατεύθυνση τῶν στόχων μιᾶς ἐρευνας. Στό ὑπό συζήτηση μελετήμα τοῦ Χατζησαββίδη, τά πρώτα δύο μέρη συνιστοῦν μιὰ συνοπτική ἀλλά εὐκρινή παρουσίαση ὄψεων τῆς μελέτης τοῦ δημοσιογραφικοῦ λόγου σύμφωνα και μέ τίς τάσεις τῆς διεθνούς βιβλιογραφίας. Τό τρίτο μέρος ἀντιστοιχεῖ στήν παρουσίαση συγκεκριμένης ἐπί μέρους ἐρευνας, ἡ ὁποία ἐπικεντρώνει τό ἐνδιαφέρον τῆς σέ δημοσιογραφικούς τίτλους, σέ περιγραφή τῆς μορφολογικῆς ποικιλίας πού παρατηρεῖ κανεῖς στό δημοσιογραφικό λόγο, στή χρήση ξενόγλωσσων ἐκφράσεων, στήν κατάσταση τῶν τονικῶν συστημάτων. Ἡ σχετική διερεύνηση ἔγινε στό γραπτό δημοσιογραφικό λόγο δώδεκα ἐφημερίδων και τό βασικό πόρισμα ἦταν ἡ διαπίστωση τῆς ποικιλίας πού παρουσιάστηκε στό ἐσωτερικό της. Διαπιστώθηκε ἡ προτίμηση λόγων τύπων τῆς καθαρεύουσας στήν Ἑλεῦθερη Ὠρα, τήν Ἀπογευματινή, τόν Ἑλεῦθερο

Τύπο και την Καθημερινή. Έπισημαίνεται πώς ο Ριζοσπάστης χρησιμοποιεί πιά άκραιο δημοτική από την Αύγη. Η ιστορία του γλωσσικού ζητήματος ασφαλώς και αποτελεί μία παράμετρο ή οποία θα μπορούσε να είναι και ο λόγος αυτών των προτιμήσεων. Οι υπόλοιπες εφημερίδες παρουσιάζουν χρήση διαφορετικών τύπων και ή ανάμιξη λόγων και λαϊκών μορφολογικών στοιχείων διαπιστώνεται συχνά στο ίδιο κείμενο και φαίνεται πώς χρησιμοποιείται από κάποιους δημοσιογράφους ως στοιχείο ύφολογικής διαφοροποίησης. Ως προς την ανάλυση των τοπικών συστημάτων, τά ευρήματα δείχνουν πώς μέσα στη δεκαετία 1985-1995 σημειώθηκε μία τάση σύγκλισης ως προς τη χρήση τριών τονικών συστημάτων (πολυτονικό, μονοτονικό, άτονικό) με κατεξοχήν παρουσία του μονοτονικού. Ο συγγραφέας επεκτείνει τη συζήτηση και σε άλλους τομείς λόγου προκειμένου να διαγράψει ορισμένες παραμέτρους διάκρισης των ορίων των ειδών του λόγου. Ενδιαφέρουσα είναι (σελ. 98-99) ή διάκριση που γίνεται ως προς την είδοποιό διαφορά μεταξύ λογοτεχνικού και δημοσιογραφικού λόγου. Όπως παρατηρεί ή Χατζησαββίδης, ένα λογοτεχνικό κείμενο είναι περισσότερο πολύσημο από ένα δημοσιογραφικό που στοχεύει στην πληρότητα. Η κοινωνική λειτουργία που επιτελούν τά δύο κείμενα είναι διαφορετική, πράγμα που γίνεται άμέσως αντιληπτό και από τίς προσδοκίες των αναγνωστών, οι όποιοι προσεγγίζουν διαφορετικά τό λογοτεχνικό από τό δημοσιογραφικό κείμενο. Έκφράζεται κατόπιν ή άποψη πώς ένα λογοτεχνικό κείμενο συγκροτεί έργο με κοινά στοιχεία με την τέχνη: μή ώφελμιστικό χαρακτήρα, μεταβλητότητα του περιεχομένου, ελεύθερη έπιλογή της μορφής, στόχευση του συναισθηματικού συγκινησιακού κόσμου. Από την άλλη μεριά, ή δημοσιογραφικός λόγος άπαιτεί γνώση των συνθηκών έπικοινωνίας και των κανόνων που συγκροτούν μία άποτελεσματική έπικοινωνία. Ο δημοσιογραφικός λόγος ως λόγος διαμεσολαθητικός είναι προϊόν των μέσων παραγωγής του. Ένδεικτικό παράδειγμα συνιστούν οι τίτλοι. Έμφανίζονται να είναι νοηματικά συμπυκνωμένοι, με τά κατάλληλα μορφοσυντακτικά και ρητορικά σχήματα. Αναφέρεται πώς στην προοπτική του χρόνου ύπηρεξε διαφοροποίηση. Παλαιότερα αναφερόταν ή προέλευση της έιδησης, μεταπολεμικά ή τίτλος άντιστοιχοῦσε σε σύνοψη του περιχομένου, ενώ ή νέα δημοσιογραφία παρουσιάζει ποικιλία και ιδιαίτερα μορφολογικά στοιχεία στους τρόπους με τούς όποιους έπιχειρεί να τραβήξει την προσοχή του αναγνώστη. Τό μελέτημα αναφέρεται και σε άλλα πρίσματα λειτουργίας του λόγου των εφημερίδων. Ευρύτερα στο σώμα μιας εφημερίδας μπορεί κανείς να έντοπίσει στοιχεία μή άκροαματικού σχεδιασμού, όπως για παράδειγμα, κάποιες διαφημίσεις Γαλλικών άρωμάτων σε κοινό που δέν γνωρίζει άπαραιτήτως ή γαλλική αλλά μπορεί να συνδέσει τά της κομψότητας με τό Παρίσι.

Ένας αριθμός παραδειγμάτων έπιδοθηί την κατανόηση των θεωρητικών προσεγγίσεων και τεκμηριώνεται τό θεματολόγιο της έρευνας που έγινε στίς εφημερίδες στή δεκαετία του ένενήντα. Από μία άποψη, τό μέρος της παρουσίασης των ευρημάτων της έρευνας θα μπορούσε να είναι και έκτενέστερο. Διότι έκτός από την ύποστήριξη της ένδεικτικής τυπολογίας, ή επί μέρους διερεύνηση κάθε έντύπου θα έδιδε ίσως λεπτομερή στοιχεία και ιδιαιτερότητες. Έντούτοις, ή στόχος της ένότητας αυτής ήταν να προσφέρει στο θεωρητικό πλαίσιο την τεκμηρίωση της διερεύνησης όσον άφορā ζητήματα μελέτης της έλληνικής γλώσσας και του δημοσιογραφικού λόγου. Συνολικά τό βιβλίο του Χατζησαββίδη παρουσιάζει στον αναγνώστη έρευνητικά πορίσματα άπαραίτητα για την κατανόηση όψων του ύφους και της γλώσσας του έλληνικού δημοσιογραφικού λόγου και άποτελεί ένα χρήσιμο μελέτημα για τίς δυνατότητες που προσφέρει ή μέθοδος που προτείνει ή συγγραφέας για τη μελέτη των εφημερίδων αλλά και άλλων μορφών λόγου των ΜΜΕ. Έπιπλέον παρουσιάζει μία άνανεωμένη πλήν όμως συνοπτική παράθεση της αντίληψης του άκροαματικού σχεδιασμού βασικής έννοιας για όποιαδήποτε σημερινή έργασία στον χώρο των ΜΜΕ που τόσο στον γραπτό όσο και στον προφορικό λόγο φαίνεται να λειτουργεί πολυεπίπεδα με έιδολογικούς τύπους διακριτούς και άναγνωρισίμους. Από την άποψη της παρουσίασης των θεωρητικών προσεγγίσεων, τό βιβλίο διαθέτει στον αναγνώστη ένα πεδίο ένήμερωσης για τίς τρέχουσες έρευνητικές συνισταμένες στο χώρο μελέτης του δημοσιογραφικού λόγου.

Μαρίονα Σπανάκη

• ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ

- Charles Baudelaire, *Είκοσιοχτώ ποιήματα*, δίγλωσση έκδοση, μτφρ. Κλέων Παράσχος, έκδόσεις Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σελ. 128.
- Stephane Mallarme, *Ποίηση και μουσική*, δίγλωσση έκδοση, έπιμέλεια Άλέξης Ζήρας, έκδόσεις Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σελ. 168.
- William Butler Yeats, *Μυθολογίες και όράματα*, δίγλωσση έκδοση, έπιμ. και μτφρ. Σπύρος Ηλιόπουλος, έκδόσεις Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σελ. 196.
- Francois Villon, *Μπαλλάντες και άλλα ποιήματα*, δίγλωσση έκδοση, έπιμ. και μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης, έκδόσεις Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σελ. 217.
- Τροβαδοῦροι. *Προβηγγιανοί τραγουδιστές του μεσαιώνα*, έπιμ. και μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης, έκδόσεις Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σελ. 117.
- Edgar Allan Poe, *Ποίηση και φαντασία*, δίγλωσση έκδοση, έπιμ. και μτφρ. Άλέξης Ζήρας, έκδόσεις Γαβριηλίδης, Άθήνα 1999, σελ. 140.
- Μιχάλης Μοίρας, *Ό μέγας άρουραῖος*, ποιήματα και